

SZÉCSI GÁBOR – MÁK KORNÉL

TÖRTÉNET

ÉS

TÖRTÉNELEM

A NARRATIVISTA TÖRTÉNELEMFILÓZÓFIA ALAPJAI

Szécsi Gábor – Mák Kornél

TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNELEM

*A NARRATIVISTA TÖRTÉNELEMFILÓZÓFIA
ALAPJAI*

BELVEDERE
MERIDIONALE

2019

Kiadó:

Belvedere Meridionale, Szeged 2019

Szerzők:

Szécsi Gábor, Mák Kornél

Lektorálta:

Dr. Nagy Gábor Dániel

Borítóterv:

Pópity Balázs

ISBN 978-615-6060-06-8

© Szécsi Gábor, Mák Kornél, 2019

© Belvedere Meridionale, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	5
<i>Narratíva és történelmi magyarázat</i>	5
A történelmi megismerés analitikus filozófiája.....	14
Narratíva, nyelv, cselekvés.....	37
Narratíva, jelentés, népi pszichológia.....	60
A történelmi megismerés narrativista és kontextualista modelljei.....	74
Intencionalitás és történelmi megismerés.....	95
Irodalom.....	113

BEVEZETÉS

NARRATÍVA ÉS TÖRTÉNELMI MAGYARÁZAT

A történetalkotás és -megértés, a történetekben való gondolkodás az ember alapvető, énteremtő kognitív képessége. Történetekben dolgozzuk fel az önmagunkról és a világról szerzett információinkat, és történetekbe szerkesztetten osztjuk meg ezeket másokkal. Fogalmaink történetekbe ágyazottan rendeződnek el és válnak tudásunk alapegységeivé. Narratívákba rendezzük a legegységesebb cselekvési tapasztalatainkat éppúgy, mint a legösszetettebb gondolati konstrukcióinkat. A megismerés folyamatában narratívákat alkotunk és közvetítünk magunkról és a világról, és narratívák segítségével értelmezzük a különböző kommunikációs helyzetekben betöltött szerepeinket is. A kommunikációs szituációkhoz kötődő személyes tapasztalatainkat történetekbe foglalva dolgozzuk fel és jelenítjük meg a másokkal folytatott kommunikáció során. Történetekben kommunikálunk önmagunkról és egyéniségünk közösségi integrációjáról. A történetekben való gondolkodás képessége összekapcsol bennünket közösségünk más tagjaival, lehetővé teszi, hogy a közösség többi tagjának nézőpontját az énközöz való viszonyban értelmezzük.

Történetek strukturálják számunkra a múltat és a jövőt; narratívák segítségével kapcsoljuk össze múltbeli tapasztalatainkat a jövőre vonatkozó terveinkkel, elvárásainkkal. Történetekben rendeződnek el a helyes és helytelen cselekedetekkel, lényeges és lényegtelen dolgokkal kapcsolatos képzetek. Azaz tapasztalatainkat narratívák segítségével

értékeljük, rendszerezük. Bizonyos tapasztalataink az azokat keretbe foglaló történetek révén válnak kiemelkedővé, fontossá, a különböző entitások és cselekvések értelmezésének és értékelésének kiindulópontjaivá. A narratívák segítségével válunk értelmezhetővé mások számára és tudjuk értelmezni mások viselkedését, reakcióit. Narratívák szolgálnak a cselekvések morális értékelésének keretével is. Mint Georges Lakoff és Srimi Narayanan tanulmányában olvashatjuk, a „narratívák teszik lehetővé számunkra, hogy értelmesen funkcionáljunk a világban, és központiak legyünk az öntudat számára” (Lakoff - Narayanan 2010. 24.).

A fenti megfontolások jegyében vált mind a narratív pszichológia, mind a kognitív nyelvészet központi tézisévé az a kijelentés, hogy az egyén történetként éli meg az életét.¹ Saját céljainak megfelelően történeteket vesz igénybe, és a vele történetekre parabolikusan rávetítve azokat; értelmezési keretet, magyarázatot keres, hogy beazonosítsa a vele történt események okait, megtalálja bennük saját szerepét. A privát, belső világ megértését olyan autobiografikus narratívák segítik elő, amelyekben a narrátor és a narráció központi alakja megegyezik. Autobiografikus narratívák formájában különböző történeteket

¹ A narratív pszichológia álláspontja szerint a történetmesélés döntő módon határozza meg az emberi gondolkodás természetét. Miként Jerome Bruner fogalmaz, “az értelem működésének két formája létezik - ez a gondolkodás két válfaja, amelyek más-más módon rendezik el a tapasztalatokat, konstruálják a valóságot” (Bruner 2001.27.). E megkülönböztetésben az egyik “válfaj” a gondolkodás paradigmatis vagy logikai-tudományos módja, ami szabatos elemzéshez, logikai bizonyításhoz, megbízható érveléshez, ésszerű felvetésekhez vezet. A másik a narratív mód pedig inkább történeti beszámolókat eredményez és a pszichés valóság uralma alá tartozik.

Bevezetés

osztunk meg egymással a múltunkkal, szokásainkkal, motivációinkkal, vagy a tervezett jövőnkkel kapcsolatban. Ezért az ilyen típusú narratíváknak interszjektív természete is van. Forrásuk a személyek közötti diskurzus, azaz elválaszthatatlanul kötődnek az kommunikációs szituációkhoz.

Miként arra Lakoff és Narayanan felhívja a figyelmet, a narratívákban rejlő esemény struktúráknak több dimenziója is létezik (Lakoff - Narayanan 2010. 24-25.). Szerepük lehet az erkölcsi rendszerek és életvezetési szabályok közvetítésében. A közösségi metanarratívákat hordozó történetek, mesék azon túl, hogy segítségünkre lehetnek a világ megértésében, útmutatót kínálnak az erkölcsi és gyakorlati problémák megoldásához is. Emellett narratívák szolgálnak azoknak a népi teóriáknak is az alapjául, amelyek a dolgok működésére, az emberek tulajdonságára, oksági folyamatokra, cselekvéseket meghatározó tervekre, célokra stb. világítanak rá. A narratívák által kínált cselekményszervező struktúrák révén következtetünk továbbá az egyes szituációk olyan elemeire is, mint amilyen a cselekvésbeli szerep, a háttér, a komplikáció, a fő esemény, a végkifejlet és a következmény. És narratívákhoz fordulunk akkor is, ha meg akarjuk érteni az adott szituációban mások cselekvési motívumait és az azokat tápláló vélekedéseket, életelveket. Azaz gondolkodásunk történetorientáltsága jelenti a pillérét azon népi vagy naiv pszichológiának nevezett képességünknek is, hogy mások cselekedeteit és viselkedését a nekik tulajdonított vélekedések, vágyak, remények, félelmek és más mentális állapotok jegyében magyarázzuk. Életünk egymást átfedő és követő narratívák sorozata, amiket a szerepeiket játszó emberek valósítanak meg, véli a szociológus Erving Goffman (1974). Minden társadalmi intézmény és gyakorlati forma, sugallja Goffman, olyan, mint egy dráma színészekkel, dialógusokkal és viszonylag jól definiált cselekvésekkel. Az egyes társadalmi

Bevezetés

szituációkhoz való alkalmazkodás pedig végeredményben nem más, mint a releváns társadalmi szerepek és az ahhoz kapcsolódó viselkedési, cselekvési formák elfogadása.

A fentiek jegyében nem lehet kétséges számunkra az sem, hogy történetalkotó képességünk hordozza magában a történelmi megismerés lehetőségét is. A múltbeli cselekedetek intencionális hátterének, indítékainak, motívumainak rekonstrukciója és ezáltal az egyes döntések és tettek érthetővé tétele a rendelkezésre álló tárgyi és írott hagyatékok alapján olyan megismerési aktus, amelynek kulcseleme a narratívákban való gondolkodás és kommunikáció. Nem véletlenül vált a narratív magyarázat problémája a történelmi megismerés alapjait, módszereit ismeretelméleti kontextusban vizsgáló történetfilozófiai elméletek megkerülhetetlen kérdésévé. Az a megállapítás, hogy a történetírás lényegi vonása az elbeszélés, történetészítés, önmagában nem újkeletű felismerés. Ami lendületet adott a történetfilozófia ismeretelméleti fordulatának, az a narratívának tekintett történelmi nyelv elemzésére tett kísérlet volt. Az elsődlegesen a történelmi magyarázat természetét taglaló analitikus, narrativista modellek megalkotóit már elsősorban az foglalkoztatja, hogy a történelmi nyelv révén miként rekonstruálhatók a történelmi cselekedetek megértését lehetővé tevő narratívák, és hogyan járulhatnak hozzá ezek a narratívák a történelmi ágensek intencióinak, vélekedéseinek a megértéséhez. Bármilyen irányból is közelítik meg ezt a kérdést, a történelmi megismerés alapvető eszközeinek tekintik a múltbeli cselekedetek intencióit saját kontextusukban megvilágító történeteket. Az analitikusok (Danto, Dray, Scriven) a narratív nyelv megértését egy, a természettudományokétól eltérő, autonóm tudományos módszer pillérének tekintik a történettudományban. Azaz a narratívák történelmi megismerésben betöltött szerepére utalva utasítják el azt a

tudomány egységét hirdető neopozitivistá álláspontot, hogy a természettudományos gyakorlatot meghatározó, átfogó törvényekre épülő magyarázattípusok alkalmazhatók lennének a történettudományi praxisban is. A történész által a múltbeli cselekvők vélekedéseinek, szándékainak, céljainak feltárására használt narratíváknak éppúgy lehet magyarázó erejük, mint a természettudományokban általános törvényekbe foglalt oksági viszonyoknak. A narrativisták (White, Ankersmit) ugyanakkor úgy gondolják, hogy a történetész ígérete nem pusztán a természettudományok módszertanától, de magától a tudományos metodikától is eltávolítja a történetírói módszereket. Felfogásukban a történeti szöveg közelebb áll az irodalmi alkotásokhoz, mint a tudományos művekhez. Voltaképpen az elbeszélő próza egyik fajtája, aminek elsősorban retorikai és poétikai kritériumoknak kell megfelelnie. Narratív struktúrája olyan nyelvi, poétikai elemeket foglal magában, amelyek a történetnek tekintett magyarázatok egyfajta metatörténeti paradigmájául szolgálnak. A kontextualista-intencionalista eszmetörténeti megközelítés hívei (Dunn, Pocock, Skinner) a tudományos eszközként használt narratívák eszmetörténeti szerepét hangsúlyozva világítanak arra, hogy a rekonstruált történetek segítik a történetészt abban, hogy megértse, mit tett, mit akart tenni, mire gondolt a történelmi szereplő és a cselekedeteit megörökítő szerző az adott történelmi kontextusban; és hogy a befogadók miként értették meg szándékaikat. A történelmi cselekvés és hatása ugyanis mindig abban a történelmi kontextusban valósul meg, amit a szerző és az olvasó kommunikációjának nyelvezete határoz meg. A narratív, történeti nyelv ezért olyan történetészeti eszköz, amelynek a segítségével a szerző megszerzi, feldolgozza és jól közvetíthető tartalmi egységbe rendezi a vizsgált történelmi, politikai szituációra vonatkozó információkat.

Könyvünk a fenti kísérletek által kijelölt úton haladva kívánja új megvilágításba helyezni a narratívák történelmi megismerésben betöltött szerepét. Mindenekelőtt arra próbálunk rávilágítani, hogy a múltbeli cselekedetek intencionális háttérét jelentő intenciók, szándékok, motívumok, vélekedések rekonstrukciója különböző szintű narratívák metszéspontjában valósul meg a tapasztalat, amit Frank Ankersmit (2012) nyomán hívhatunk történelmi tapasztalatnak is, egy különleges formája révén. A történész ugyanis, aki a múltbeli aktusokról és azok okairól összegyűjtött információit saját kultúrája, társadalma életét meghatározó, a kultúra és társadalom történetét átfogó, „nagy elbeszélések”, metanarratívák jegyében formált történetek formájában dolgozza fel, narratívákat értelmez és tesz érthetővé. A történész által megértett narratívák elsődleges rendeltetése az volt a múltban, hogy az adott kultúrában érthető, befogadható módon jelenítsék meg és tegyék értelmezhetővé a vizsgált történelmi ágens cselekedeteit és az általa megjeleníteni kívánt szándékokat, vélekedéseket. Azaz adott kor népi pszichológiájának eszközeiként szolgáltak. A történelmi ágens befogadó közösségek, társadalmak tagjainak kínáltak támpontokat ahhoz, hogy az ágens cselekedetei a nekik tulajdonított indítékok, vélekedések, vágyak jegyében legyenek értelmezhetőek és magyarázhatóak a cselekvési kontextusokban. Ezek a narratívák természetesen a vizsgált kultúrák és társadalmak tagjainak identitását, értékrendjét, hagyományfogalmát meghatározó, átfogó történetek, metanarratívák által determináltak. A történelmi ágens cselekedetei által megjelenített narratívák ráadásul a történelmi források szerzőinek intencióit reprezentáló narratívákban ágyazottan válnak a történészek által elérhetővé, ami egy újabb narratíva-szintet feltételez a történelmi megismerés folyamatában. A cselekedeteket megörökítő korabeli autorok intencióit,

vélekedéseit, vágyait megjelenítő történetek pedig a források születésekor általánosan ismert és elfogadott metanarratívák tükrében válnak érthetővé. Ez pedig azt jelenti, hogy a történésznek úgy kell a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján rekonstruálnia a vizsgált történelmi szereplők cselekedeteinek intencionális hátterét, hogy egyúttal megérti a cselekedeteket megörökítő források szerzői által felépített narratívák intencionális hátterét és az azt befolyásoló metanarratívák releváns elemeit is. Ez az egymásba fonódó történetek komplex rendszerét feltételező összetett megismerési folyamat teszi a narratív nyelv elemzését a történelmi gnoszológia megkerülhetetlen feladatává.

Néhány narrativista elmélet áttekintésével könyvünkben mindenekelőtt arra kívánunk rávilágítani, hogy milyen megfontolások jegyében került az elmúlt 50 évben a történelmi gnoszológia vizsgálódások középpontjába a narratív történelmi nyelv funkciójával és működésével kapcsolatos kérdéskör. Mint arra a későbbiekben rávilágítunk, a narratív nyelv történelmi mező konstitúciójában betöltött szerepére az az általános historista, idealista alapokon nyugvó tudományfilozófiai megfontolás világított rá, hogy noha a történelmi magyarázat tudományos kutatások eredményeire épül, természete eltér az átfogó törvényekre hivatkozó, nomologikus természettudományos magyarázatokétól. A történelmi gnoszológia különböző irányzatainak képviselői más és más módon világították meg ennek a megfontolásnak a lényegét, más és más módon ragadták meg a történelmi magyarázat specifikus jellegét. Abban viszont többen egyetértettek, hogy a történelmi megismerés problematikájának tisztázása a történész által megértett és használt narratív nyelv elemzése révén válik lehetségessé. Ennek az 1970-es évektől érzékelhető konszenzusnak a jegyében a történelmi magyarázatok sajátos természetéről szóló

kezdeti viták után a történetfilozófia új szókészletet kezdett használni, aminek következtében a gnoszeológiai modellekben a hangsúly a magyarázatok problematikájáról átkerült az értelmezés, megértés kérdéskörére, és mindenekelőtt a történelmi reprezentáció, történelmi tapasztalat problémája.

A történelmi megismerés narrativista modelljei, a történelmi tapasztalat és a nyelven kívüli tényként megjelenő reprezentacionális igazság koncepciója az intencionalitás problematikáját a történelmi megismeréssel foglalkozó elméletek megkerülhetetlen kérdésévé tették. E modellek ugyanis mindinkább rávilágítottak arra, hogy egy múltbeli cselekvés rekonstrukciójához annak a nyelvnek a megértésén keresztül juthatunk el, amely a maga narratív jelentéstani struktúrájában intencionális viszonyokat jelenít meg. Így azokra a kérdésekre, amelyek a múltbeli cselekvések megértésének lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát, a történelmi szövegek interpretációjának ismeretelméleti alapjait érintik, csak egy, az intencionális viszonyokat megjelenítő narratívák jelentésformáló és kognitív szerepét tisztázó, átfogó elmélet jegyében válaszolhatunk. Más szóval, ahhoz, hogy megértsük, miként kínálhatnak megbízható értelmezési kereteket a történelmi narratívák a múltbeli cselekvések intencionális háttérének rekonstrukciójához, mindenekelőtt a narratíva, jelentés és gondolkodás viszonyának problémáját kell tisztáznunk. Ennek keretében kitérünk a kérdéskört vizsgáló kognitív nyelvészet és narratív pszichológia azon megállapításaira, amelyek segítségünkre lehetnek a történelmi megismerés folyamatának megértésében. Könyvünkben arra kívántunk rávilágítani, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokat kínálnak a cselekvés - tudat - nyelv viszony természetének

tisztázásához. Ebből a szempontból kulcskérdésnek tekintjük, hogy a kognitív nyelvészeti és narratív pszichológiai elemzések hogyan járulhatnak hozzá az olyan problémák átfogó vizsgálatához, mint amilyen például a megértés és szituálság kapcsolatának kérdése, vagy az énteremtő narratívák és a nyelvi jelentés relációjában gyökerező interszubszejtívitás problematikája. A tét ugyanis nem kisebb, mint közelebb kerülni egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát meggyőző módon rekonstruáló nyelvfilozófiai elmélet kidolgozásához, ami megvilágíthatja a narratív történelmi nyelv múltbeli intenciók, vélekedések, kívánságok, vágyak feltárásában játszott szerepét is. Úgy véljük, hogy ezen a hosszú úton segítségünkre lehetnek az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közös kognitív struktúráját kiaknázó narratívák kialakulására és működésére vonatkozó koncepciók, modellek, amelyek egyúttal támpontként szolgálhatnak egy, a nyelvfilozófusok által szorgalmazott én (self) koncepció megalapozásához is. Ennek feltétele pedig, hogy úgy tekintsünk ezekre a narratívákra, mint olyan énteremtő struktúrákra, amelyek, mint Lakoff fogalmaz, „tudatunk részeivé válnak, és olyan modelleket kínálhatnak számunkra, amelyek nem csupán a mindennapi életvezetésben lehetnek segítségünkre, de definiálják számunkra azt is, hogy kik vagyunk valójában” (Lakoff 2008a. 231.).

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS ANALITIKUS FILOZÓFIÁJA

A történelmi magyarázat természetével kapcsolatban az 1940-es évektől új köntösben megjelenő tudományfilozófiai disputa mind több, Wilhelm Dilthey, Benedetto Croce és Robin G. Collingwood munkásságát jól ismerő történetfilozófus számára járt azzal a tanulsággal, hogy a történetfilozófia csak akkor őrizheti meg létjogosultságát, ha a történelem egésze, a történelmi folyamatok célja és iránya helyett a történelmi megismerés feltételeit és lehetőségét, a történelmi ismeret természetét kutatja; ha elemzése tárgyául a történelmet cselekvéseiben feltételező és megértő individuumot választja. Így a történetfilozófiának nevezett diszciplína területén a szubsztantív, tehát a történelemre magára irányuló filozófiai eszmefuttatásokat mindinkább a történeti gnoszeológia territóriumához tartozó problémafelvetések váltják fel. A történetfilozófia ennek a fordulatnak a következményeként a történetírás filozófiájává válik; történeti megismerés nyelvi, ismeretelméleti, módszertani, tudományfilozófiai alapjait kutatja. A történetfilozófus számára ugyanis éppúgy, mint a történész számára, a szándékait, vélekedéseit, vágyait cselekvései révén megjelenítő ágens érthető meg, aki – legyen az egy múltbeli politikus vagy a múltbeli politikus tetteit megörökítő krónikás – saját kora népi pszichológiája által értelmezhető narratívák segítségével igyekszik intencióit megragadhatóvá tenni. Ennek a megértésnek a forrása pedig, ahogy az Dilthey óta mind egyértelműbb a történetfilozófusok egy része számára, az az immanens tapasztalat, amely a történeti és társadalmi élet

belső realitásait öleli fel, és amelynek feltételeit ily módon a cselekvő emberben magában kell keresni. A kérdés tehát, amelyre a szubsztantív felfogást e „megértő” történetfilozófia oldaláról elutasító valamennyi ismeretelméleti megközelítésnek választ kellene találnia, hogy miként rekonstruálhatók a történelmi és társadalmi összefüggések a narratívákban megjelenített cselekvési szándékok, vélekedések, vágyak tükrében? Hogyan vezethetők vissza a történelmi és társadalmi tények a megértett cselekvési intenciókra?

Mind a kérdésfeltevés, mind az arra adható válaszok azt az interdiszciplináris megközelítési módot feltételezik, amely mára a posztmodern tudományosság védjegyévé vált. A történelmi megismerés lehetőségeit kutató filozófusnak ugyanis többek között nyelv-, cselekvés-, tudatfilozófiai, nyelvészeti és pszichológiai kérdésekben is állást kell foglalnia ahhoz, hogy a többé-kevésbé koherens magyarázatot tudjon kínálni a történelmi hagyatékok, dokumentumok révén rekonstruált történetek és az általuk megjelenített mentális tartalmak viszonyáról. Ez az interdiszciplináris vonás jellemzi az elsősorban a történetírás fogalmi készletének és metodológiai gyakorlatának elemzésére vállalkozó analitikus történetfilozófiát, amelynek narrativista irányzata a történelmi megismerés számos új, egymással polemizáló elméletével szolgál napjainkban is. Az analitikus történetfilozófia ismeretelméleti rendszereinek kikristályosodása a történelmi és természettudományi magyarázat módszertani egységének neopozitivistá eszméjét alapelveként elfogadó Hempel-Popper-féle „átfogó törvény”-modell megszületésétől, a modellel szembe forduló, a történelem mint tudomány specifikumait hangoztató analitikus filozófusok első fellépésétől, és a vita során megfogalmazott analitikus álláspontok megjelenésétől válik mindinkább érzékelhetővé. Amikor tehát az analitikus filozófusok az ötvenes évek második

felétől kezdve állást foglaltak a deduktív magyarázatok történeti alkalmazhatósága körül kialakult polémiában, a narratív történeti nyelv működésével kapcsolatos elméleteik megalkotásakor már építhettek más, a kérdéskört valamilyen formán érintő diszciplínák eredményeire is. Hovatovább kijelenthetjük azt is, hogy az analitikus történetfilozófia a narratív nyelv problematikáját taglaló különböző teóriák egyfajta ismeretelméleti „laboratóriumává” vált; keretein belül új árnyalatokat nyernek az analitikus nyelv-, cselekvés- és tudatfilozófia, kognitív nyelvészet, vagy éppen a narratív pszichológia keretein belül kiérlelt fogalmak, koncepciók.

A történeti megismerés, a történeti magyarázat kérdése tehát olyan komplex problémaként jelenik meg az analitikus történetfilozófia narrativista vonulatát képviselő szerzők számára, amelynek vizsgálata túlmutat a történetírói nyelv és gyakorlat pusztán fogalmi, logikai elemzésén. Így válhatott történetfilozófiai problémává például az a kérdés is, hogy a történeti narratívák által megjelenített motívumok, intenciók, azaz a tudatnak valamely cselekvési célra való irányulásai valóban okai-e a cselekvésnek, vagy pedig a cselekvésnek mint intencionális eseménynek a leírását biztosító logikai feltételek. Más szóval, elemezhetők-e az intenciók oksági fogalmak felhasználásával vagy sem? Ez a cselekvésfilozófiai probléma több más hasonló kérdéssel egyetemben éppúgy állásfoglalásra készíti a történelmi megismerés lehetőségein elgondolkodó történetfilozófust, mint a narratíva, gondolkodás, nyelv viszonyára irányuló kérdésfeltevések. Talán a vizsgálatoknak éppen ez a szükségszerű interdiszciplinaritása teszi ma is vonzóvá ezt a problémakört a filozófia számára. Lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy a történelmi megismeréssel kapcsolatos filozófiai diskurzus keretében finomítsuk tovább a narratív nyelv gondolkodásformáló szerepéről, az énkonstituáló

narratívák természetéről alkotott képünket, és ilyen módon kerülünk közelebb a tudat-nyelv-cselekvés viszony tisztázásához is.

Carl G. Hempel 1942-ben több szempontból is fontos írást jelentetett meg az átfogó törvények és a kauzális magyarázatok történelmi megismerésben játszott szerepéről (Hempel 1942). A természettudományok módszerei iránt fogékony történettudomány feltételezésével ugyanis új fogalmi kereteket kínál a történettudomány autonómiáját érintő pozitivistahistoricista vitának, és ennek során megalapozza a történészi módszer és nyelv elemzését elsődleges feladatként megjelölő, analitikus történetfilozófia önálló diszciplínává válását. A Hempel által feltett ismeretelméleti kérdés, jelesen, hogy a történészi magyarázatokban helye van-e a természettudományos módszertan analógiájára általános törvényeknek, legfőbb filozófiai következménye egy, a narratív történészi nyelvet gyújtópontba állító történetfilozófiai megközelítés pozíciójának a megerősödése lett a kortárs ismeretelméleti diskurzusokban. Az alapvető probléma tehát, amire Hempel rávilágít, hogy a történész tevékenysége kizárólag akkor tekinthető-e tudományosnak, ha általános törvényekre hivatkozó, deduktív-nomologikus magyarázatokkal rekonstruálja a múltbeli aktusok okait és következményeit, vagy a történész által „elbeszél” múlt egyedi és megismételhetetlen kontextusa miatt éppen az efféle törvényekre való hivatkozás tehet tudománytalan kísérletté egy történetírói rekonstrukciót.

A történelmi magyarázat logikai sémájának neopozitivisták meghatározása, ami William Dray elnevezésével, „átfogó törvény elmélet” (covering law theory) néven vált ismertté, lényegét tekintve egy, a tudományos magyarázat általános

sémájának logikai rekonstrukciójára tett kísérlet gyümölcse.² Annak ellenére, hogy mind Hempel, mind a modell másik kiemelkedő apológétája, Karl Popper felismerte, hogy a történelmi és természettudományos magyarázat azonosítására, az általános törvényekre épülő, deduktív magyarázatok történelmi magyarázatként való alkalmazására irányuló próbálkozást a történészi gyakorlat eleve kudarcra ítéli, a problémára adott válaszukat a klasszikus pozitivisták szellemben fogalmazták meg. Hempel például a történelem „törvényeit” olyan, a történész mindennapi életéből kölcsönzött, vélt törvényeknek tekinti, amelyek sokkal inkább tekinthetők a vizsgált folyamatok valószínűségére utaló tendenciáknak, semmint valódi, tudományosan igazolt törvényszerűségeknek (Hempel 1959. 351.). Hempel szerint ezeket a „magyarázatvázlatokat”, csak további empirikus vizsgálatok szilárdíthatják meg (Hempel 1959.351.).

Hasonlóképpen fogalmaz Popper is, aki szerint a történészek magyarázatai azért hiányosak, mert azok az átfogó törvények, amelyekre hivatkoznak, egész egyszerűen trivialisok: nem specifikusan történelmi, hanem sokkal inkább olyan pszichológiai, szociológiai „törvények”, amelyek segítségével csak statikus állapotban lévő tényeket magyarázhatunk, és amelyek révén a történelem rajta kívüli pszichológiai, szociológiai diszciplínák alá rendelődik (Popper 1957. 145.). A történészek, véli Popper, mégis ragaszkodnak ezekhez a

² Hempel a későbbiek során ugyan kiterjeszti vizsgálatai körét a statisztikai törvényekre is mint a tudományban ténylegesen alkalmazott induktív-valószínűségi magyarázatok alapjaira, hogy ily módon enyhítve a kezdeti magyarázati szigort, a Hempel-Popper-modellt még inkább közelítse a tudomány valóságos problémáihoz; az elmélet egyetemesség igénye és a történelmi kutatásban való alkalmazhatósága azonban mindvégig vitatható maradt. Lásd Hempel 1963.

„törvények"-hez, amelyek ilyen módon a tudományos elméleteknek semmiképpen sem tekinthető történelmi interpretációk forrásaivá válnak. A történelmi fejlődésnek tehát nem lehet tudományos elmélete; „a múltat nem ismerhetjük meg olyanak, amilyen az ténylegesen volt" (Popper 1957. 268.), csupán különféle, nemzedékről nemzedékre változó értelemezéseket produkálhatunk róla.

Bár a neopozitvista modell Hempelék szerint sem kínált kielégítő válaszokat a történelmi magyarázat természetét érintő kérdésekre, a történelmi gondolkodás fogalmi, módszertani alapjainak logikailag letisztult terminológiájú elemzése révén lehetővé tette, hogy a történelmi megismerés problematikáját a „megértő” történetfilozófia oldaláról megközelítő, és a Hempel-Popper-féle modellt erről az oldaláról bíráló történetfilozófusok éppen ilyen logikailag letisztult formában fogalmazzák meg álláspontjaikat a modell alkalmazhatósága körül kialakult vitában. Ezért fogadható el mind Maurice Mandelbaumnak (1967), mind Arthur C. Dantonak (1965) az a javaslata, hogy az „átfogó törvény"-modellel szemben az 1950-es évek második felétől fellépő analitikus filozófusokat külön csoportként határoljuk el a „megértő" történetfilozófia „idealistáknak” nevezett klasszikusaitól, Diltheytől, Crocétól, Collingwoodtól, akik a történelmi kutatás módszertani specifikumait nem a történészek által alkalmazott valós módszerek elemzéséből, hanem általános filozófiai alapelvekből vezetik le. Annak ellenére ugyanis, hogy az ötvenes évek második felétől fellépő analitikus filozófusok, William Dray, Michael Scriven, Alan Donagan, Arthur C. Danto és mások elméletei több ponton kapcsolódnak az „idealisták" által megfogalmazott elképzelésekhez, nyilvánvalóan két, már kiindulópontjában különböző történetfilozófiai megközelítésről beszélhetünk. Dray, Scriven, Donagan, Danto és mások, akiket Mandelbaum

(1967) „reakcionista”-nak nevez, ugyanis a ténylegesen megfogalmazott történészi ítéletek és magyarázatok elemzésével vállalkoznak a történelmi magyarázatok természetének, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban betöltött szerepének vizsgálatára. Számukra, szemben az „idealistákkal”, a történetírói gyakorlat nem a történelmi megismerést meghatározó filozófiai alapelvek illusztrálására szolgál. Ennek oka pedig az, ahogy arra már korábban is utaltunk, hogy a történelmi magyarázatok, a narratív történészi nyelv mibenlétét kutató analitikus filozófusok állításait a mindennapi nyelvre irányuló nyelvfilozófiai elemzések és a cselekvések mentális összefüggéseit érintő cselekvésfilozófiai vizsgálatok alapozták meg. Az analitikus történetfilozófia „reakcionista” csoportja számára tehát a történelmi megismerés, a történeti magyarázat kérdése egyúttal nyelvfilozófiai és cselekvésfilozófiai kérdés is, amelynek vizsgálata emiatt nem korlátozódhat csak a történetírói gyakorlat elemzésére. Miként azt William Dray is világosan látta, a történetfilozófus feladata egy olyan „racionális rekonstrukció”, amely a történelmi folyamat természetét érintő koncepció kidolgozásával egyúttal a történelmi magyarázat valamely ideális modelljét is feltételezi (Dray 1957, 1963). Ahhoz viszont, hogy egy ilyen koncepciót biztos alapokra lehessen fektetni, a történetírói gyakorlat logikai, fogalmi elemzését szélesebb filozófiai kérdésekkel kell összekapcsolni. Ezért Dray a történeti magyarázat általa javasolt modelljét egyrészt a történészek mindennapi nyelvének elemzéséből vezeti le, másrészt viszont olyan cselekvésfilozófiai megfontolások igazolását is látja benne, amelyek számára egyúttal a történelmi indeterminizmus megalapozásához is elvezethetnek.

Az analitikus filozófusok számára a megismerés és a történeti magyarázat problémája tehát nyelvfilozófiai és

cselekvésfilozófiai kérdés is, ami túlmutat a történetírói módszer közvetlen elemzésén. Ennek az interdiszciplináris megközelítésnek a jegyében született meg Dray „racionális rekonstrukció” modellje is. Minden történeti folyamatot meghatároz egy, a lényegét érintő koncepció, amit a történetírónak meg kell ragadnia, ha meg akarja érteni a vizsgált folyamatot. Az ilyen jellegű elemzések óhatatlanul tartalmazznak olyan logikai elemeket, amelyeket Dray általános filozófiai kérdésekkel kapcsol össze. Világosan látja, hogy a történészek által jelenleg alkalmazott, nyelvi és logikai módszerek nem vezetnek el a történelmi megismeréshez. Dray azt kívánta bizonyítani, hogy a történetírás elbeszélő műfaj, amelyben a történeti narratívák magyarázó funkcióval bírnak. Dray a történeti magyarázat általa javasolt modelljét egyrészt a történészek mindennapi nyelvének konceptuális elemzéséből vezeti le, másrészt viszont olyan cselekvésfilozófiai megfontolások igazolását is látja benne, amelyek számára, mint voluntarista filozófus számára a történelmi indeterminizmus megalapozásához is elvezetnek. Egy ilyen történetfilozófiai megközelítés korlátai tehát, pontosan visszavezethetők lesznek a logikai, konceptuális elemzések filozófiai háttérét jelentő cselekvésfilozófiai koncepciók korlátaira.

Dray a fentiekből kiindulva tehát teljes mértékig elutasítja Hempel téziséét. Az általa javasolt megközelítésben a múlt tényeit saját narratívái mentén aktualizálni képes történész személyisége is fontos tényező a történelmi megismerés folyamatában. Történelmi magyarázatait ugyanis az a sajátos, belső kapcsolat táplálja, ami közte és a múltbeli ágens között létesül a történelmi cselekvések okainak rekonstrukciója során. Ez a történelmi tapasztalat forrását jelentő belső viszony természetesen akkor is kialakul, ha a történettudós tisztában van azzal, hogy az ágens gyakran nem volt tudatában tettei

következményeinek; cselekedetei háttérben nem rejlettek átgondolt stratégiák, tervek. Dray szerint a történész ennek a különleges viszonynak a jegyében elsősorban azt kívánja feltárni, hogy a múltbeli cselekvések milyen jelentéssel bírtak saját történeti kontextusukban. Dray elméletének kulcseleme az egyén viselkedése, motívumai és cselekvései közötti mélyebb összefüggések megértése. Eszerint nem átfogó törvényeket kell tehát keresnünk az egyes történelmi események háttérben, hanem a történeti kontextusukban megértett történelmi cselekvések racionális indítékait kell feltárnunk, azaz a történeti eseményeket a történelmi cselekvők motívumaira hivatkozva kell magyaráznunk. A magyarázatnak ezt a formáját nevezi Dray „racionális magyarázatnak” (Dray 1963). Ez a gondolatmenet pedig erősen emlékeztet a történészi feladat lényegét a múltbeli cselekvések által megjelenített gondolatok megértésében, újra gondolásában meghatározó Collingwood (1987) ismeretelméleti koncepciójára. Olyannyira, hogy annak egyfajta analitikus újrafogalmazásaként is felfoghatjuk. A történelmi magyarázat ebben a megközelítésben a logikai magyarázat egyik fajtája, ami a múltbeli cselekvések történelmi narratívákban konzervált belső logikáját hivatott feltárni. A történész elsődleges célja a múltbeli cselekvések racionális pilléreinek a feltárása a cselekvők indítékainak, motívumainak, vélekedéseinek rekonstruálásával.

A fenti megfontolások tehát Dray számára világossá tették, hogy a történeti megismerés folyamatának megértéséhez a történészi gyakorlat konceptuális elemzése önmagában nem vezethet el. Más történetfilozófusok, mint például Walter Bryce Gallie, ezzel szemben a történelmi magyarázatok konceptuális analízisét látták az egyetlen járható útnak. Gallie (1964) egy ilyen jellegű elemzés eredményeként arra a megállapításra jut, hogy a történelmi magyarázatok az ún. „genetikus”

magyarázatok egyik fontos válfaját jelentik. Az ilyen típusú magyarázatok csupán a vizsgált eseményeket kiváltó leglényegesebb, a magyarázat szempontjából legszükségesebb okokra világítanak rá, lemondva az összes lehetséges ok rekonstrukciójáról. A történészek elbeszélése biztosítja ugyanis azt a kontinuitást, ami ezeknek, a magyarázat szempontjából kiemelkedő jelentőségű okoknak a megnevezésével teremti meg a vizsgált történelmi események rekonstrukciójának lehetőségét. Gallie azonban, érvelése konceptuális korlátai következtében, pontosan arra a lényeges kérdésre nem ad választ, hogy egy történelmi esemény rekonstrukciója szempontjából miért tarthat a történész egy okot lényegesebbnek, fontosabbnak, a magyarázata szempontjából szükségesebbnek, mint egy másikat, azaz mik a lehetséges történelmi okok közötti választás motívumai? Gallie magyarázata tehát azoknak a filozófiai alapoknak a hiányában vált elégtelenné, és ilyen módon sebezhetővé, amelyeket Dray a „racionális rekonstrukció” elengedhetetlen feltételének tartott.

Lényegében ugyanezt mondhatjuk el Michael Scriven (1966) magyarázatmodelljéről is annak ellenére, hogy fogalmi, logikai elemzése cselekvésfilozófiai megfontolásokat is sejtetnek. Scriven az „általános” és „statisztikai” törvények történelemben való alkalmazhatóságát elutasítva mutat rá arra, hogy a történetírói gyakorlatban léteznek olyan „kevesebb-mint-általános” törvények, amelyek se nem általánosak, se nem statisztikaiak. Ezek a törvények egy adott történelmi esemény kapcsán határozzák meg, hogy minek kellett történnie „szabályos körülmények között”, azaz várhatóan hogyan cselekedhettek a vizsgált individuumok egy bizonyos szituációban. Scriven rámutat arra is, hogy a történészek ezeket a viselkedési normákra vonatkozó általánosításokat mint a mindennapi gondolkodás széleskörűen alkalmazott eljárásait

használják fél magyarázataik megalkotásakor. A történészek számára ezek az általánosítások éppúgy egy probléma megoldására szolgálnak, mint a mindennapi gondolkodás bármely területén. Scriven azonban nem ad választ arra a cselekvésfilozófiai összefüggéseket is érintő és az általa javasolt magyarázatmodell szempontjából lényeges kérdésre, hogy mi az az elv, ami alapján bizonyos körülmények szabályszerűnek tekinthetők; hogy a történész a mindennapi gondolkodás mintájára miért tekint bizonyos cselekvéseket ilyen „szabályszerű körülmények között” végrehajtható cselekvéseknek; milyen viselkedési normák figyelembevételével választják ki egy adott szituációban végrehajtható lehetséges cselekvések közül azokat, amelyek ebben a szituációban egy cselekvőtől normális körülmények között elvárhatók lennének.

Tehát Gallie magyarázatmodelljéhez hasonlóan Scriven koncepciójában is a történész választásának indítékai jelentenek megválaszolatlan problémát. Ez pedig alapvetően a logikai, fogalmi elemzéseken túlmutató és Dray által a megfelelő „racionális rekonstrukció” kritériumának tartott filozófiai alapok hiányára vezethető vissza. Ezért nem tudta Dray sem egyértelműen eldönteni, hogy Scrivennek ez a viselkedési normákra mint a történelmi magyarázatok lehetséges tárgyaira hivatkozó teóriája tekinthető-e az általa kidolgozott „racionális magyarázat”-modell egyik változatának. Ha az adott történelmi szituációkban cselekvők intencióit, vélekedéseit, motívumait meghatározó normákra mint a történelmi magyarázatok alapjaira való utalást tekintjük, igen. Ha azonban arra gondolunk, hogy Scriven nem elemzi ezeknek a viselkedési normáknak intenciókhoz, vélekedésekhez, motívumokhoz való viszonyát, aligha. Hiányzik ugyanis az a logikai láncszem, amely révén megérthetnénk, hogy a múltbeli cselekvő a viselkedési normákhoz való viszonyát miért az adott aktusokkal jelenítette

meg kortársai előtt. Nem fedezhető fel ebben a folyamatban annak a narratívának a helye, amely révén a múltbeli cselekvő a cselekvései értelmezését biztosító népi pszichológia szempontjából releváns információkat tudott továbbítani intencióiról, vélekedéseiről, motívumairól.

Dray Scrivennel szemben magyarázatmodelljét az intenciók és normák viszonyának vizsgálatára alapozza, és arra a megállapításra jut, hogy a történész a normákat megjelenítő cselekvések és azok indítékai közötti összefüggések intuitív rekonstrukciójával következtet a vizsgált cselekvések racionális jellegére (Dray 1957). A Dray-féle „racionális magyarázat”-modellnek így módon két fontos eszmei forrását határozhatjuk meg. Ez egyrészt a Collingwood és más, a „megértő” történetfilozófia ismeretelméleti elveit osztó filozófusok által kidolgozott filozófiai intuitivizmus elmélete, másrészt az analitikus cselekvésfilozófia Elizabeth Anscombe (1957) intencióról írt könyve nyomán kikristályosodó leírás-központú koncepciója. Ez az Anscombe, Dray, Danto és mások által elfogadott cselekvésfilozófiai megközelítés az intenció és a cselekvés benső, logikai kapcsolatára utalva tagadja a cselekvések oksági magyarázatának lehetőségét. Azaz e benső, logikai kapcsolat következtében, szerintük, az intenciót nem lehet a cselekvés okaként értelmezni. Márpedig ha az intenció logikailag nem különböztethető meg a cselekvéstől, nem lehet alapja egyetlen kauzális magyarázatnak sem. Ezért egy cselekvés intencionális jellegét csak akkor tudjuk megállapítani, ha ezt a cselekvést az általunk meghatározott intenciók alapján intencionális cselekvésként írjuk le. A cselekvések leírásában szereplő intenciók ugyanakkor nem tényleges okai a cselekvéseknek, hanem pusztán a cselekvések értelmezését segítő, elméleti konstrukciók. Ez a modell azonban éppen azoknak a ténylegesen fennálló kauzális összefüggéseknek a

vizsgálatát teszi szükségtelemmé, amelyek egy adott cselekvést egy adott leírásban intencionálissá tesznek. Így azok a magyarázatok, amelyek erre a leírás-központú cselekvéseméleti megközelítésre épülnek, szükségszerűen deduktív szerkezetűvé válnak. Nem kivétel ez alól Dray „racionális magyarázata” sem, amelynek deduktív jellegére már Hempel is felhívja a figyelmet (Hempel 1963. 154-156). Hempel szerint Dray magyarázatmodellje éppúgy deduktív, mint az övé, azzal a különbséggel, hogy amíg az „átfogó törvény”-modell egy univerzális törvényt feltételez, mint fő premisszát, addig a Dray-féle „racionális magyarázat” számára ennek a fő premisszának a helyét a cselekvés intenciója, motívuma tölti be. Mindezek alapján Terence Ball, aki ennek a kérdésnek a részletes elemzésével fogott hozzá magyarázatmodellje kidolgozásához, arra a következtetésre jutott, hogy Dray „átfogó törvény”-elméletre vonatkozó kritikája nem különbözik radikálisan azoktól kritikáktól, így például Scriven magyarázatmodelljétől, amelyek kevésbé foglalkoznak a cselekvésbeli összefüggések magyarázatával (Ball 1975).

Mi tehet akkor történetivé egy ilyen deduktív magyarázatmodellt? Ball erre a kérdésre adott, korántsem kielégítő válasza nagymértékben emlékeztet arra az Olaf Helmer és Nicholas Rescher (1959) által megfogalmazott magyarázatsémára, amely a történelmi magyarázatokban alkalmazott általánosítások tér- és időbeli korlátozottságát hangsúlyozza. Ball szerint ugyanis történelmi magyarázatnak tekinthetünk minden olyan magyarázatot, amelyben legalább egy történelmileg behatárolt érvényű „törvény”-állítás szerepel. Világossá kell tehát tenni azt, hogy a C^{\wedge} - C_j^{\wedge} típusú szituációban cselekvők $X_j \dots X_n$ cselekvései történelmileg tér és idő által determináltak. Ball azzal, hogy a cselekvésfilozófiai összefüggések kérdését zárójelbe teszi, ennek a koncepciónak a

megfogalmazása során vizsgálatait ismét egy olyan fogalmi, logikai síkra tereli, ahol ezek a „történelmileg determinált” cselekvések már elemezhetetlenekké válnak. Ezért Ball bármennyire is a Dray által kidolgozott modell pontosításának szánta elképzeléseit, azok a „racionális magyarázat” cselekvésfilozófiai szempontokat is megjelenítő elméletéhez képest mindenképpen egyfajta visszalépést jelentenek. Minden jel arra mutat, hogy Ball nem ismerte fel azokat a cselekvésfilozófiai korlátokat, amelyek igazán sebezhetőkké teszik Dray elméletét és általában minden olyan történetfilozófiai megközelítést, amelyek a cselekvés nem oksági, leírasközpontú elméletére vezethetők vissza.

Végsősoron erre a megállapításra jutunk Arthur C. Danto történetfilozófiai modelljével kapcsolatban is. Danto, aki a történelem analitikus filozófiájáról írt könyvében magyarázat-modelljét a hempeli „dedukció”-tézis fellazításának eredményeként mutatja be, Drayhez hasonlóan leírasközpontú cselekvésfilozófiai megfontolások jegyében közelíti meg a történeti magyarázatok természetének problematikáját (Danto 1965). Olyannyira, hogy ennek a leírasközpontú modellnek a logikáját teljes mértékig alkalmasnak tartja a történelmi magyarázatok és „átfogó törvények” viszonyának meghatározására. Danto szerint ugyanis az, hogy alkalmazható-e „átfogó törvény” egy adott történelmi magyarázatban, mindig a magyarázat tárgyát jelentő esemény leírásától függ. Ha ez a magyarázandó esemény egy bizonyos leírásban nem előfeltételez logikailag általános törvényt, akkor e helyett a leírás helyett folyamodhatunk egy olyanhoz, amely esetében a magyarázandó esemény már posztulál „átfogó törvényt”, és *vice versa*. Danto példája szerint egy eseményről (Monaco nemzeti ünnepén a monacoi nemzeti zászlók mellett egyenlő arányban voltak amerikai zászlók is kitéve) adott történelmi magyarázat

(III. Raimund monacoi herceg akkortájt vette feleségül Grace Kelly amerikai színésznőt) alapján az eseményről egyaránt adhatunk egy konkrét (a monacoiak egy amerikai születésű uralkodót üdvözöltek) és egy absztrakt (egy nemzet tagjai egy más nemzetiségű uralkodót üdvözöltek) leírást. Az adott esemény absztrakt leírása Danto szerint úgy is felfogható, mint egy általános elemeket tartalmazó átírásváltozat, amely lehetővé teszi, hogy az eseményt valamilyen általános törvény alá soroljuk be. Danto példájában ez az általános törvény ilyen módon is megadható: amikor egy nemzetnek idegen nemzeti hovatarozású uralkodója van, ezen nemzet polgárai a megfelelő alkalmakkor a megfelelő módon fogják tiszteletüket kinyilvánítani ezen uralkodónak. A történelmi magyarázat problémája tehát Danto felfogásában elválaszthatatlan a leírás kérdésétől. Ezért utasítja el a múltbeli cselekvések intuitív megértését biztosító „empatikus azonosulás” tételét. Szerinte ugyanis lehetnek a cselekvéseknek olyan nem intencionális, általános leírásai is, amelyek esetében ez az „empatikus azonosulás” elvileg helytelennek bizonyul. Ezek az általános leírások éppúgy, mint az intencionális magyarázatok a történészek által alkotott narratívákra épülnek.

Danto felfogásában a történelmi leírások és magyarázatok végleges formáit a vizsgált múltbeli eseménnyel kapcsolatos történészi narratívák határozzák meg (Danto 1965). Szerinte egy explanandum nem pusztán egy esemény ír le, hanem egy változást is: ha például, „egy autót a behorpadt szóval jellemzünk, akkor implicit módon utalunk ugyanennek az autónak egy korábbi állapotára, amikor még nem volt behorpadva, és amikor magyarázatot várunk a behorpadásra, akkor ennek megfelelően a változásra keresünk magyarázatot” (Danto 2003. 61.). Egy történettől elvárható, hogy legyen eleje, közepe és vége. A magyarázat ilyen esetben a változás két

időbeli végpontja közötti kitöltésben áll. Egy történet tehát Danto szerint arról való beszámoló vagy inkább annak magyarázata, hogy a kezdettől a befejezésig tartó változás hogyan ment végbe. Így mind a kezdet, mind a befejezés az explanandum részét alkotja. Az események egy időben kiterjedt változás végpontjaiként kapcsolódnak össze, a kapcsolat ugyanis a részek viszonya az egészhez.

Sokan metafizikai szükségszerűségnek érzik, hogy valamely szubsztanciának meg kell maradnia változásokon keresztül, máskülönben hibás kifejezést használnánk, amikor változásról beszélünk. Valójában nincs lényeges különbség a történelmi és a kauzális magyarázatok között, vagyis az összes kauzális magyarázat történetformájú. Ezért szentel Danto kiemelt figyelmet az oksági magyarázat természetének. Ezt látszik alátámasztani ez az okfejtés is: „Gondolhatunk például egy olyan fizikai rendszerre, amelynek minden állapotát - a megfelelő értelemben – meghatározza a rendszer egy önkényesen megválasztott kiindulási állapota, s a rendszer egy adott állapotának a magyarázata abból áll, hogy az állapot értékeit bizonyos algoritmusoknak megfelelően levezetjük a kezdeti állapotban lévő rendszer változóinak értékéből” (Danto 2003. 65.). Egy másik lehetséges ellenvetés a Danto által javasolt oksági magyarázatokkal szemben, hogy egy magyarázat mindig felépíthető úgy is, hogy egy deduktív következtetést eredményezzen. Erre az ellenérvre Danto úgy reflektál, hogy ez legfeljebb formális különbséget jelent, a magyarázat kifejtésének egy másik módját, ugyanis a narratíva maga is a magyarázat egyik formája. Tehát egy „tudományos magyarázatot” lehetséges narratívaként rekonstruálni; egy narratív szerkezetű beszámoló semmit sem fog veszíteni eredeti magyarázó erejéből. Danto szerint fenáll bizonyos hasonlóság a narratív modell és a hegeli dialektikus minta között.

Felfogásában ez bizonyos mértékig pusztán számszerű egyezés, vagyis a tézis, antitézis és szintézis hármassága könnyen egybe vethető a kezdet, közép, befejezés struktúrájával.

Ha elfogadjuk azt az elképzelést, véli Danto, hogy a hasonló eseményeknek hasonló okaik vannak, valamint az okokról beszélni annyi, mint állandó kapcsolatokról szólni, ezt csak azzal a megszorítással lehet elfogadni, hogy a hasonlóságnak az általánosság egy bizonyos fokán kell maradnia. A narratív mondatok esetében a történelem jellemző jegye, hogy a múltat temporális egészekbe lehet rendezni, vagyis az „egészen” gyakran többet értünk, mint a részek pusztá gyűjteményét. A narratíva és a deduktív következtetés, a magyarázat alternatív formát konstituálják. Létezik néhány feltétel, ami hanem épül világos következtetésre, érvényteleníti a történelmi narratívát. Danto elismeri, lehetnek törvények a történelemben, de ha ezeket fel is tárnánk, nem adnának több alapot a determinizmusnak, mint a törvények alá nem vonható történelmi események. Ezekre a törvényekre hivatkozva semmivel sem beszélhetnénk inkább történelmi elkerülhetetlenségről, mint természeti elkerülhetetlenségről a nem-történelmi törvények alapján. Az a kérdés, hogy vajon egy molekuláris narratívát átalakíthatunk-e deduktív következtetéssé, nagyrészt attól a másik kérdéstől függ, hogy vajon léteznek-e történelmi törvények. Ha mégis létezne, felvetődne a kérdés, található-e minden egyes molekuláris narratívára egy általános történelmi törvény. A történelemben csak néhány történelmi törvényt ismerünk. Ez pedig nem veszélyezteti a narratívák magyarázó erejét. A narratívákat a nagyobb időszakokat átfogó változások magyarázatára használják fel. A történelem feladata, hogy feltárja ezeket a változásokat, temporális egységekbe rendezze a múltat, megmagyarázza az eseményeket, miközben ezek maguk mesélik el mi történt a narratív mondatok nyelvileg leképzett

temporális perspektívája segítségével. Ezek a narratívák lehetnek például leírások, anekdoták, morális ítéletek.

Danto koncepciója tehát, mint arra a fentiekben is rávilágítottunk, inkább tekinthető a történetírói gyakorlat fogalmi, logikai megközelítésének, mint a Dray által javasolt „racionális rekonstrukció” egyik változatának. Úgy tűnik, elfogadható Raymond Martinnak (1989) az az „átfogó törvény”-elmélet körül kialakult polémiát jellemző megállapítása, miszerint mind a pozitivisták, mind a tudományok metodológiai autonómiáját valló „humanisták”, Dray kivételével, olyan előfeltevéseket fogalmaztak meg, amelyek mindkét tábor fogalmi, logikai megközelítésre sarkallták.³ Martin ennek okát a

³ Mint arra Martin rávilágít, a történelmi magyarázatokkal kapcsolatos vita az 1960-as évekre lecsendesedett, ez az analitikus filozófia szempontjából inkább a vita ismeretelméleti lehetőségeinek a kimerítése volt az oka. Másrészt az ismeretelméleti alapok is tarthatatlanná váltak. A viták a történetírói nyelv és a módszer elemzésére szorítkoztak, nem foglalkoztak a történetírói intenciók, motívumok, a nyelv és a valóság, a társadalmi viszonyok összefüggéseivel, és a nyelvet, mint történelmi jelenséget sem vizsgálták. Ezzel szemben az 1980-as években Collingwood és Dray nyomán egyre többen tekintették kiemelt feladatnak a racionális magyarázat történetírói gyakorlatban betöltött szerepének vizsgálatát. Ezt a megközelítési módot Martin „mérésékelt empirikus szubjektívizmus”-nak nevezi. Álláspontja szerint a jelenben tovább élő múlt megismerését az önismeret forrásának tartja. A történelem mindennapi tapasztalatként jelenik meg. Martin szerint a jelen csak úgy érthető meg, ha a bennünk élő múltat megfelelően tudjuk értelmezni. A helyes értelmezéssel tudjuk magunkat elhelyezni a múlt jelenbe megvalósuló világával. Ehhez viszont tudnunk kell, kik voltunk, ugyanis ez határozza meg, hogy mik is vagyunk. A múlt megismerésének igénye miatt bizonyos értelemben mind történészek vagyunk, hiszen felismerhetően belső szükségletünk a múlt felismerése és elemzése. Ez csak úgy valósulhat meg, ha önmagunk múltját helyesen újra értelmezzük.

„humanisták" azon szándékában látja, hogy egy ilyen megközelítéssel álláspontjaikat közvetlen fogalmi, logikai konfliktusba hozhassák a pozitivista álláspontokkal. Ennek következményeként osztották a „humanisták" például azt a pozitivista előfeltevést is, miszerint a történésznek ahhoz, hogy igazolja választását az egymással rivalizáló magyarázatok közül, kísérletet kell tennie „átfogó törvények" vagy az azokat megközelítő általánosítások meghatározására. Holott, mutat rá Martin, a történészek a gyakorlatban képesek igazolni az általuk előnyben részesített magyarázatot „átfogó törvények" nélkül, azoknak a rendelkezésre álló bizonyítékoknak a felhasználásával, amelyeket arra szántak, hogy megmutassák: a kiválasztott magyarázat jobb, mint az azzal rivalizáló többi magyarázat. Ezért az általa javasolt magyarázatmodell megalapozásához a történetírói gyakorlat olyan mozzanatainak „empirikus" vizsgálatát tartja szükségesnek, mint a különböző történelmi magyarázatok közötti választások, ezen választások szubjektivitásának kérdése, ezeknek a választásoknak a konvenciók és bizonyítékok által való meghatározottsága, valamint a rendelkezésre álló bizonyítékok valós, hagyományokból is táplálkozó értelmezési lehetőségei. Martin tehát ezen mozzanatok „empirikus" vizsgálatával jut arra a következtetésre, miszerint a történészek magyarázataikat komparatív úton fogalmazzák és védik meg arra törekedve, hogy a lehetséges magyarázatok közül a legmegfelelőbbet válasszák ki. Vagyis azt kell megmutatniuk, hogy az általuk preferált magyarázat az adott szituációban jobb, mint a vele rivalizáló többi magyarázat. A történelmi megismerésnek ez a megközelítése, amelyet Martin „mérsékelt empirikus szubjektivizmus"-nak nevez, a történelmi tanulmányok szubjektivitása kapcsán arra a megállapításra sarkallja a szerzőt, hogy a történészek az általuk alkalmazott és közöttük

megállapodás tárgyát képező, meg nem védhető ítéleteket mintegy „hézagpótlóként”, megfelelően igazolt általánosítások, illetve elméletek megfogalmazása érdekében építik be magyarázataikba. Ilyen történelmi ítéletekkel azonban, mutat rá Martin, nem csupán a történészek élnek. Mivel a múlt mindennapi tapasztalatunk, ezért valamennyien alkalmazunk olyan érveléseket, amelyek történelmi ítéleteken nyugszanak. Ezeket az érveléseket pedig a történetírókhoz hasonlóan gyakorlati célokat követve egy, az adott szituációban megfelelő döntéshozatal érdekében használjuk fel azt feltételezve róluk, hogy megbízható módon vezetnek el bennünket az igazsághoz. A múlt tehát mindennapi tapasztalatunk, és a jelen csak ennek a bennünk élő múltnak a helyes értelmezésével érhető meg. Martinnak ez a filozófiai kiindulópontként is szolgáló megállapítása tökéletes összhangban van a „megértő” történetfilozófia Dray által is elfogadott alapeszméjével, ami a jelenben továbbélő múlt megismerését egyúttal az önismeret forrásának is tartja. Azt pedig, hogy Martin maga is vállalja ezt az ismeretelméleti örökséget, jól mutatja az, ahogyan a Dray elemzéseit is meghatározó „Verstehen” mint a történelmi gyakorlatban elfogadott eljárás mellett érvel. Ennek az eljárásnak a lényege pedig, hogy a történészek implicit indítékok alapján, intuitív úton határozzák meg a rivalizáló magyarázatok relatív valószínűségét.

Az ezzel az eljárással szemben megfogalmazott legfőbb kritika abból indul ki, hogy mivel esetében egy heurisztikus érték is lehet hipotézis forrása, mint konfirmációs módszer nem megbízható. Martin szerint azok, akik ezt a kritikát hangsúlyozzák, csupán a „Verstehen”-nek mint konfirmációs eljárásnak a korlátaira mutatnak rá. Az viszont elkerüli a figyelmüket, hogy létezhet-e ennek az eljárásnak valóságos alternatívája. Ezért ez az alapvető kritika metodológiai

szempontból meddő. Nincs ugyanis módszertani tartalma az olyan kritikának, mutat rá Martin, amely épp egy bizonyos mértékű objektivitásra törekvő eljárás korlátai mellett érvel, ha a cél az objektivitást leginkább biztosító módszer megtalálása. Így ez a kritika legfeljebb arra lehet hatással, hogy miképpen értékeljük a „Verstehen” alkalmazásakor elért eredményeket. Martin az ilyen módon megvédett és példákkal is illusztrált ismeretelméleti kiindulóponttól végül is két lényeges konklúzió megfogalmazásáig jut el. Az első szerint az, hogy a történészek bizonyos esetekben élnek olyan érvelésekkel, amelyek függnek a történelmi ítéletektől, nem jelenti azt, hogy minden esetben ilyen érveléseket alkalmaznának. Ha azonban mégis élnek ilyen történelmi ítéletekkel, azok individuális jellege nem jelenthet akadályt a történelmi munkák komparatív vizsgálatakor. A történészek ugyanis rendszerint megállapodásra jutnak az adott tárgykörre vonatkozó történelmi ítéleteket illetően. És a történetírói gyakorlat azt mutatja, hogy ezek a megállapodások általánosak és tartósak. A második konklúziót a történelmi tanulmányok szubjektivitása kapcsán állapítja meg: a történelem és a természettudományok, illetve általában a tudományok metodológiája közötti különbség alapvető forrása az, hogy a történészek több meg nem védhető ítéleten alapuló érvelést alkalmaznak. Ez a különbség pedig aligha szűnhet meg rövid időn belül. A történészek ugyanis az ilyen ítéleteket hézagpótlóként alkalmazták és alkalmazzák, hogy munkájuk során megfelelően confirmált általánosításokhoz, illetve elméletekhez folyamodhassanak. Ez a történelmi ítéletek tipikusan történészi használata. Ilyen történelmi ítéletekkel azonban nem csupán a történészek élnek. Valamennyien történészek vagyunk. A múlt mindennapi tapasztalatunk, ezért valamennyien alkalmazunk olyan érveléseket, amelyek történelmi ítéleteken nyugszanak. Ezeket az érveléseket, akár a

történetírók, gyakorlati célokat követve egy, az adott szituációban megfelelő döntéshozatal érdekében használjuk fel a gazdasági életben, politikában, igazságszolgáltatásban, és a magánélet bármely területén, mert feltételezzük róluk, hogy megbízható módon vezetnek el bennünket az igazsághoz.

A történészek rutinosan alkalmazzák ezeket az ítéleteket egy olyan kontextusban, ahol a természettudósok rendszerint általánosításokhoz vagy elméletekhez fordulnak. A lényege ennek a különbségnek, mutat rá Martin, nem az, hogy a történészeknek általában kevesebb bizonyíték áll rendelkezésére magyarázatuk alátámasztására. A bizonyítékok hiánya ugyanis önmagában nem lehet akadálya az objektivitásnak, mivel egy történésznek a koncepciója melletti érveléskor nem kell többet megmagyaráznia, minthogy az általa kiválasztott értelmezés a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján jobban igazolt, mint a vele rivalizáló értelmezések.

Ahogy arra tehát Dray, Danto, Martin és mások modelljei is rávilágítanak, a történészek a történelmi cselekvések intencionális hátterének intuitív rekonstrukciója nyomán választják ki a lehetséges magyarázatok közül a számukra legvalószínűbbnek tűnőt. Ebben az intuitív eljárásban rejlik a történelmi tapasztalaton alapuló megismerési folyamat lényege. A múlt és jelen közötti kapcsolatot ez esetben a történelmi ágens és a történész gondolkodásának narratív jellege jelenti. A múltbeli cselekvő olyan narratívákat jelenített meg aktusaival, amelyek révén kortársai a számára leginkább megfelelő módon tudták azonosítani a cselekvései hátterében rejlő intenciókat és vélekedéseket a népi pszichológia jegyében. A történész feladata, hogy feltárja a népi pszichológia eredményességét meghatározó kontextus sajátosságait és ennek eredményeként a történelmi ágensek cselekvései által reprezentált narratívákat. Más szóval megértse, hogy a történelmi ágensek milyen

narratívák segítségével kívánták cselekvéseik intencióit megjeleníteni az adott kontextusban. A történelmi megismerés fenti szerzők által hangsúlyozott intuitív jellege éppen abban rejlik, hogy ezeket a narratívákat a történész saját történeteinek a tükrében rekonstruálja. Azaz az általa leginkább elfogadhatónak tartott magyarázatok a rekonstruált és a rekonstrukció alapját jelentő narratívák metszéspontján születnek meg a történelmi tapasztalat gyümölcseként.

Ahhoz, hogy ennek a folyamatnak a lényegét megértsük, mindenekelőtt tisztáznunk kell, milyen szerepet töltenek be a narratívák gondolkodásunkban, hogyan válnak én- és jelentéskonstituáló tényezőkké a mindennapi kommunikáció gyakorlatában, és biztosítják a népi pszichológia működését a cselekvők intencióinak és vélekedéseinek megragadhatóvá tételével. Erre a feladatra a kognitív nyelvészet és narratív pszichológia által kínált modellek áttekintésével vállalkozunk a következő fejezetben kitérve arra a kérdésre is, hogy ezek a modellek miként kínálnak lehetséges válaszokat a cselekvés, tudat és nyelv viszonyát érintő nyelvfilozófiai, szemantikai kérdésekre.

NARRATÍVA, NYELV, CSELEKVÉS

A nyelvi performancia tényeit a cselekvés, tudat, nyelv viszonyában vizsgáló, ún. mentalista megközelítés térnyerése a kortárs nyelvészet és nyelvfilozófia megkerülhetetlen jelensége. Ez a nyelvben tükröződő megismerés kérdését alapproblémának tekintő felfogás alapozza meg a nyelvtudomány kognitív fordulatát, a kognitív nyelvészet pozíciójának megerősödését a nyelvészeti irányzatok körében. Az 1970-es évek közepétől a kognitív tudomány részeként kibontakozó kognitív nyelvészet látványosan szakít a nyelvhasználat jelenségeit tisztán nyelvészeti eszközökkel elemző, ún. taxonomista nyelvtudomány hagyományaival. A pszichológiai ágencia kérdésének előtérbe helyezésével olyan nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyek miután nem illeszkednek a szimbólum manipulációs paradigmához, a kognitív és agytudományok eszközeivel válnak igazán leírhatóvá.

Ez a mentalizmus pilléreire felépülő és a narratív pszichológia eredményeire mind erőteljesebben építő nyelvészeti diszciplína a nyelvet a tudat képességeként és működési módjaként határozza meg; szoros kapcsolatot feltételez a nyelv és a fogalmi tudás között, a nyelvi formákat és azok jelentését reprezentációknak tekinti. Képviselői a jelentés lényegét a konceptualizációban határozzák meg, felfogásukban a nyelv grammatikájának alapvető funkciója a konceptuális tartalom szimbolizációjában rejlik (Fillmore 1975, 1985; Goldberg 1995, 2006; Lakoff 1987, 1993, 2008a, 2008b, 2009; Lakoff-Johnson 1980, 1999; Lakoff-Narayanan 2010; Langacker 1976, 1987, 2008; Talmy 1983, 2000; Ziemke-Zlatev-Frank 2007). Ezért kiemelt célnak tekintik annak tisztázását, hogy miként

szerveződnek és válnak jelentéstani szempontból lényegessé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek a nyelvi reprezentációt, kommunikációt és egyúttal a nyelv grammatikai és jelentéstani szerkezetét is meghatározzák, s hogy voltaképpen mit is jelenítenek meg tudatunkban a nyelvi jelentés alapjául szolgáló fogalmi relációk.

Cselekvés, tudat, nyelv kapcsolatának értelmezésében a kognitív nyelvészeti modellekben kiemelt szerepet kap a narratíva fogalma, ami kulcseleme az irányzat vezérelvét jelentő *embodiment* (testesültség) koncepciónak is. Ez a nyelvi megismerés fiziológiai, anatómiai meghatározottságát hangsúlyozó koncepció (Lakoff-Johnson 1980) a nyelvi jelenségek elemzésekor elsődleges szempontnak tekinti az észlelés és cselekvés kognícióban betöltött szerepének meghatározását. Kiindulópontja az a mind több nyelvész, nyelvfilozófus által osztott előfeltevés, hogy a nyelvi megismerés valós időbe és környezetbe ágyazott folyamatában a cselekvés, észlelés, fogalmi gondolkodás és nyelvi reprezentáció dimenziói lényegileg összefonódnak, és adaptívan a testi változásokat, mentális feldolgozásokat befolyásoló környezetre hangoltak. Ebben a megközelítésben tehát miután a környezetbe ágyazott testi létezésünk erőteljes hatással van kognitív és kommunikatív folyamatainkra, e folyamatok elemzésekor vizsgálni kell a test morfológiájának, funkcionalitásának, a folyamatos tapasztalatszerzést szolgáló, affektíven hangolt észlelés és cselekvés köröknek kognícióban betöltött szerepét is. A fogalmi gondolkodásban és a nyelvben is folyamatosan jelenlévő testi, szenzomotoros tapasztalat koncepciójának és az ehhez köthető kortárs *embodiment* nézeteknek a térnyerését és nyelvfilozófiára gyakorolt hatását alapvetően az magyarázza, hogy a filozófiai, fenomenológiai és pragmatista hagyományokra is építő kognitív nyelvészet mellett a kognitív

tudomány és a pszichológia egyre több ágát érinti meg napjainkban a problémakör.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokat kínálnak a cselekvés - tudat - nyelv viszony problémájának tisztázásához; egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító, átfogó nyelvfilozófiai elmélet megalkotásához. Úgy véljük, hogy miután ennek a relációnak a lényege leginkább a kommunikációs szituáció, fogalom és jelentés közötti belső kapcsolat elemzésével ragadható meg, az ennek jegyében született nyelvészeti és pszichológiai modellek segítségünkre lehetnek a problémakör kapcsán nyitva hagyott nyelvfilozófiai kérdések megválaszolásában.⁴ E feltevés jegyében keresünk választ olyan kérdésekre, mint hogy miként szerveződnek a tudatban a kommunikációs folyamatok eredményességét biztosító, szituációelemző fogalmi keretek; ezek milyen kapcsolatban vannak a nyelvhasználattal és a nyelvi jelentéssel; és hogy ez a narratív struktúrákba ágyazott fogalom-jelentés viszony hogyan válhat érteremtő tényezővé a mindennapi kommunikáció gyakorlatában.

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan válnak a kommunikációs szituációk fogalmi reprezentációi jelentést determináló, és ilyen értelemben a megértést alapvetően befolyásoló tényezőkké, első lépésben világossá kell tennünk a szituáltság kognícióban betöltött szerepét. Ebben lehet segítségünkre a kognitív nyelvészet fejlődését meghatározó *embodiment* koncepciók terminológiai készlete, ami a gondolkodásban és nyelvben folyamatosan jelenlevő testi, szenzomotoros tapasztalat leírására irányuló kísérletek gyümölcse. A világban szituáltnak lenni ugyanis nem csupán annyit tesz, mint valamilyen fizikai

⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Szécsi - Kékesi 2018.

környezetben elhelyezkedni, hanem azt jelenti, hogy testileg jelentéssel bíró körülményekkel tartunk kapcsolatot. Nem véletlenül vált az *embodiment* elv jegyében megújuló kognitív tudományra általában jellemzővé az a szándék, hogy az elmeműködés önmagában való vizsgálata helyett az ittlét (Dasein) logikai elsőbbségét helyezték az elmekutatás módszertani középpontjába.⁵ Mint Margaret Wilson írja, az „a kognitív aktivitást hajtó erők nem kizárólag az egyén fejében keresendők, hanem megoszlanak az egyén és a szituáció közötti interakcióban”, s ezért „a kogníció megértéséhez a szituált megismerőt és a szituációt együtt, egyetlen egységes rendszer részeként kell tanulmányozni” (Wilson 2002. 629-630.). Ezt a tézist számos neurobiológiai modell is alátámasztja. Az idegtudományok területén az 1990-es évektől lett egyre népszerűbb a feltevés, miszerint a kogníció működésében a külső szituációk szenzomotoros szimulációi széles körben érintettek. Ennek empirikus bizonyítékául szolgál a Giacomo Rizzolatti és munkatársai (Rizzolatti - Fadiga - Fogassi - Gallese 1996) által felfedezett „tükör neuronok” (mirror neurons) elmélet (Ramachandran 2011, Damasio 2010, Lakoff-Gallese 2005), amit kulcsfontosságúnak tekinthetünk a „megtestesült kogníció” koncepció szempontjából.⁶ A neurális tükrözés

⁵ Megújuló kognitív tudományon a konnekcionizmus, az elme dinamikus modelljei, az új idegtudományi vizsgálati módszerek (fMRI, PET) elterjedése utáni, újabb nézeteket értjük. A megújuló kognitív tudományra a kogníció megtestesültségének vizsgálata jellemző, továbbá az, hogy szembehelyezkedik a korai kognitív tudomány komputációs elmemodelljével. E témában lásd bővebben Rowlands 2010; Shapiro 2011; Chemero 2009; Lakoff-Johnson 1999.

⁶ A tükör neuron körök elmélete szerint neurális hálónk képes úgy tükrözni mások cselekedeteit, mintha azokat mi magunk vinnénk véghez. Ha látjuk,

bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy az környezetről lecsatolt, a fizikai inputok és outputok közegéről leválasztott kogníció a gondolkodás és megismerés céljait szolgálva képes úgy működni, mintha interakcióban lenne a környezettel. Az agy a tükrő neuron körök segítségével tudja szimulálni testállapotokat a szomatoszenzoros régiókban úgy, mintha azok valóban megtörténnének a testtel, és így ténylegesen érzékelnénk őket. Az agy ezek alapján képes a testet mint tartalmat bekapcsolni a kogníció folyamataiba, illetve képes elmondani a testnek, hogyan konstruáljon egy emocionális állapotot az azt kiváltó objektummal való, valós idejű interakció nélkül. A szomatoszenzoros régiókat is aktiváló neurális tükrözési képesség teszi lehetővé, hogy az “off-line” gondolkodás megélt lehessen. Joggal vetődik fel ezek után a kérdés: hogyan használja fel az agy a szenzomotoros szimulációt céljai megvalósításához?

A külvilággal történő testi interakciók szomatoszenzoros tükröződése során számos cselekvési forgatókönyv-minta alakul ki a kognícióban (megragadni, elengedni, felemelni, letenni, eldobni stb.). Ez egy aktív, a külvilágot és benne saját lehetőségeinket felfedező tevékenység eredménye, amit úgy kell

hogy valaki felemeli a kezét, a mi kézfelemeléssel kapcsolatos agyterületeink is aktívvá válnak, mintha saját kezünket emelnénk fel. A valóban véghezvitt és tükrözött kézfelemelés ugyanazokat a neurális területeket aktiválja, legfeljebb az intenzitás mértéke tér el. Vilayanur Ramachandran (2011) úgy írja le a tükrő neuron köröket, mintha azok a természet virtuális realitás szimulátorai lennének, amik segítségével mások intencióit képesek vagyunk szimulálni. A tükrő neuron körök, a finommotoros mozgás és (részben) a nyelvhasználat ugyanahhoz az agyterülethez kötöttek, ezért a tükrő neuron körök léte fontos bizonyítéknak számít a hangzó nyelvet a mimetikus képességekből és a gesztusnyelvből levezető nyelv-evolúciós elméleteknek.

elképzelünk, mintha a környezettel történő interakció során egy tárgy - heideggeri fogalommal élve - *mirevalóságának* felfedezése, és ennek konzekvenciái rögzülnének a kognícióban (például számos tapasztalati kísérlet után tanuljuk meg, hogy a pohár megfogható, de nem megmászható; eldobható, de akkor általában összetörik stb.). Természetesen a cselekvési forgatókönyvek nem csak a tárgymanipulációra vonatkoznak, hanem minden olyan cselekvési módra, amelyet testünkkel képesek vagyunk kivitelezni (például valamilyen utat megtenni, erőt kifejteni, erőt elszenvedni).

Antonio Damasio szerint a világ aktív, azaz cselekvéssel történő felfedezésének elengedhetetlen feltétele az agy szimulációs képessége. Damasio, a tükör neuron körökre támaszkodó “mintha testi hurok” (as-if body loop) elmélete (Damasio 2010) alapján az agy a szenzomotoros területeket is magában foglaló mentális térben zajló szimuláció segítségével képes felhasználni a cselekvési történetek szerkezeti mintáit céljai megvalósításához. Más szóval, egy szituációban az agy a szenzomotoros területeken aktivált történet-szimuláció segítségével dönti el, hogy egy döntéshelyzetben melyik lehetséges cselekvési forgatókönyv lesz a legkedvezőbb a szervezet homeosztázisának fenntartása szempontjából. Ennek a folyamatnak pedig narratív struktúrája van. Az agynak ugyanis minden pillanatban testi történeteket kell irányítania egy képzelt, a homeosztázis és a jóllét (well-being) szempontjából legkedvezőbb kimenetelű állapot felé. Ezek a szituációelemző gondolati sémákként funkcionáló narratívák jelentik tehát azt a logikai kapcsot, ami a testi cselekvési szituációk elemi fogalmi reprezentációit a komplexebb kognitív folyamatokkal összekapcsolja. A történetek ebben a megközelítésben olyan alapvető mentális aktivitások, amelyek a kogníció komplexebb folyamataihoz, például a nyelvhasználathoz és a

gondolkodáshoz is kapcsolódnak. A konceptualizációs hipotézisnek⁷ nevezett felfogás szerint végső soron ezek a testi cselekvések tapasztalatából építkező, nonverbális narratívák strukturálják a nyelvhasználatot és gondolkodást. A szóban forgó narratívák olyan elemi testtapasztalási forgatókönyvek a megtestesült elmében, amelyek a gondolkodás *Gestalt* struktúráiként segítik az összetett, absztrakt fogalmak, vagy komplex érzések megértését, gyakorlatilag bármit, ami nyelvben kifejezhető.

Amikor például a szerelmet utazásként (“Kapcsolatunk zsákutcába érkezett.”), a gazdaságot növényként (“Megnyirbálták a költségvetést.”) írjuk le, kognitív metaforákat használunk. E metaforák forrástartománya azonban nem konkrét utcát és növényt jelenít meg az elmében, hanem az utcákkal és növényekkel kapcsolatos szenzomotoros tapasztalatokat, amiket interakcióink folyamatában elraktároztunk. Arra, hogy e tapasztalatok közül melyik integrálódik a céltartományhoz, a fogalmi integráció elmélete kínál magyarázatot (Fauconnier-Turner 2002; Kövecses-Benczes 2010). Korábbi példánknál maradvá: a “Kapcsolatunk zsákutcába érkezett.” mondat valójában egy szituáció, a zsákutcába jutás pedig érzetekkel jár. Ha olyan embernek fogalmazzuk meg ezt a mondatot, akinek hozzánk hasonlóan van interakciós tapasztalati emléke a zsákutcába kerülésről, a mondat által megjelenített szituáció alapján automatikusan szimulálja a “zsákutcába jutás” érzéseit is, ezáltal képes olyan intencionális állapotot aktiválni magában, amely a másik intencionális állapotának megértéséhez vezet. A

⁷ A megtestesült kogníció hipotézis kialakulását bemutató Lawrence Shapiro három különböző irányvonalat különböztet meg e hipotézisen belül: konceptualizáció (conceptualization), kicserélés (replacement) és konstitúció (constitution). Lásd bővebben Shapiro 2011.

megértés objektivitása tehát azonos szituációk testi megélése közel azonos testi képességek alapján, a megértés szubjektivitása pedig azoknak az érzéseknek az előhívása, amelyek e szituációban érintettek. Az elemzett mondat hatására tehát egy cselekvési szituáció szimulálódik a kognícióban, amelyben a szenzomoters rendszer érintettsége biztosítja a szituáció megélését, és ezáltal a megértéshez szükséges intencionális állapot létrejöttét.

Fel kell fedoznünk a példamondatban a narratív szerkezetet is, hiszen egy utcába bemenni, rájönni, hogy zsákutca, majd onnan kijönni magában is egy cselekvési forgatókönyv, számos érzettel és érzéssel. Amikor kimondjuk a mondatot, a megtestesült, naturalizált narratíva elmélet alapján azt a testi történetet és a vele járó intencionális állapotot szeretnénk átadni a befogadónak, ami a zsákutcába jutással kapcsolatos. A befogadó a történet értelmezése során az aktivált keret elemei által szimulálja a szituációt, és megéltté teszi saját megtorpanás, visszafordulás élményeit. A kommunikáció során mindezek alapján szavak által reprezentált szituációkat és velük együtt testtapasztalási emlékeket, cselekvési forgatókönyveket adunk át egymásnak, amiket a tükör neuron körök segítségével az agy szimulál a szomatoszenzoros régiókban. Mivel a szomatoszenzoros szimuláció ugyanazon a helyen zajlik, mint a külvilággal történő valós idejű interakció: olyan, mintha valóban megélnénk a kogníció háttérében zajló történetet. Ugyanez történik akkor, amikor belső monológot folytatunk magunkkal: az agyi szimuláció és a nyelvhasználat szenzomotoros érintettsége miatt szükségképpen érzetek, érzelmek formájában megéljük a szavak és mondatok által közvetített szituációkat.

Mindez pedig magyarázatot kínál arra, hogyan lehet a külső és belső világgal való folyamatos interakcióban létrejövő én olyan megtestesült ágens, aki kénytelen egyszerre történetet

mesélni és megélni a narrációt, hiszen a megélés nélkül képtelen lenne döntéseket hozni saját homeosztatiszikus szintjeinek fenntartásával kapcsolatban, legyen szó biológiai, vagy nyelvhasználatához és verbális, autobiografikus, népi pszichológiai narratívákhoz kapcsolódó szociokulturális homeosztázisról. A testi interakcióban keletkező narratívákat az elme bármikor “előhívhatja” céljai - például a döntéshozás - érdekében, amennyiben azok rögzítettek és aktiválhatók.⁸

⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy a megtestesült kogníció hipotézis radikálisabb képviselői tagadják a reprezentációk létét, és reprezentációk nélkül igyekeznek magyarázni a kogníció működését. Felfogásukban a nonverbális narratívák sem tekinthetők reprezentációknak. A megtestesült kogníció reprezentációk tekintetében kevésbé radikális teoretikusai szerint számos reprezentációra éhes probléma létezik, a kogníciónak szüksége van reprezentációkra. E reprezentációk azonban legalább részben modális, perceptuális, vagy cselekvés-orientált reprezentációk, amik a különböző szenzomotoros modalitások közötti intermodális kapcsolatok létrejöttét feltételezik. Ez a megközelítés nem zárja ki, hogy létezhetnek amodális reprezentációk is, de igyekszik a kogníció működését minél nagyobb mértékben modális reprezentációk segítségével leírni. Míg a perceptuális reprezentációk elmélete egyre szélesebb körben válik elfogadottá, a radikális megtestesült kogníció híveinek szüksége van egy elméletre, ha a kogníció működését mindennemű reprezentáció nélkül akarják leírni. Egy olyan elmélettel kell előállniuk, amely megmagyarázza, hogy mire cserélik ki a reprezentációkat, és hogy miként írhatjuk le azt. Chemero (2009) szerint a legjobb megoldás, ha a gibsoni affordancia elméleteket és a kogníció dinamikus rendszerként történő leírásának teóriáját egyesítik. Az affordanciák a környezetben való viselkedés lehetőségei, amik egyúttal meghatározzák és irányítják is a viselkedést. Az affordanciákat a kogníció dinamikus rendszerének magasabb szintjei használják. A kogníció ez alapján egy folyamatosan önmagát építő rendszer, aminek dinamikáját a környezettel

Ezek az elemi, testi cselekvések szituációelemző sémáiként funkcionáló narratívák szolgálnak keretként az összetettebb cselevések (pl. kommunikatív aktusok) szituációinak fogalmi reprezentációihoz. E fogalmi reprezentációk pedig a nyelvi jelentések részévé válva kínálnak közösségileg elfogadott és működtetett szituációelemző sémákat a kommunikatív aktusokban résztvevők hiteinek, szándékainak, vagy kívánságainak azonosításához. A megértés alapját jelentő interszubsztivitás arra vezethető vissza, hogy ezek az elemi és összetett narratívák közös társadalmi, kulturális környezetet, valamint közös világot feltételeznek, ami alapján a kommunikációs aktusban résztvevők az adott helyzetben leginkább elfogadott szituációelemző sémát hívják segítségül az interpretáció folyamatában. A kérdés ezek után az, hogy a narratívák, hogyan kapcsolják össze a konvencionalizált eseménystruktúra-mintázatokat tartalmazó, elemi szituációelemző sémákat a komplexebb kognitív folyamatokkal és a nyelvhasználattal.

Ha van a kognitív nyelvészek számára fontos tanulsága a fentiekben bemutatott neurobiológiai és pszichológiai modelleknek, akkor az az, hogy az emberi tudatot olyan testi cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációk ezrei strukturálják, amelyek hálózata mérhetetlen fogalmi gazdagságot eredményez. Ez a hálózat a valóságra reflektál: a fizikai és társadalmi tapasztalatokban rejlő valós összefüggéseket jeleníti meg. Olyan adatstruktúrákat képez, amelyek keretként szolgálnak a cselekvési helyzetek értelmezéséhez és a helyzetekhez leginkább illő szerepek és

való interakció határozza meg és a környezetben kínálkozó cselekvési lehetőségek (affordanciák) korlátozzák, alakítják és szabályozzák.

viselkedési formák kiválasztásához. A mindennapi jelentésalkotásban és kommunikációban döntő szerepet játszó narratívákat is ilyen, az események és cselekvések fogalmi reprezentációjának gazdag kapcsolatrendszeréből merítő adatstruktúrákként, ha úgy tetszik, szituációelemző sémákként határozhatjuk meg. Azaz a narratívák lényegüket tekintve nem mások, mint a cselekvési szituációk azonosításakor értelmezési keretként szolgáló fogalmi hálózatok. Az általuk aktivált esemény struktúra sémák (kezdet – középpont – befejezés) valamennyi problémamegoldó cselekvésünk tapasztalatában és fogalmi reprezentációjában jelenlévő értelmezési minták. Ezeket hívjuk segítségül a cselekvési helyzetek elemeinek azonosításakor a legegyszerűbb cselekvésektől a legösszetettebb kommunikatív aktusokig.

Ha elfogadjuk a megtestesült kogníció neurobilógiai és pszichológiai modelljeiben sugallt koncepcióját, a mindennapi kommunikációs szituációkban felidézett narratívák legegyszerűbb elemeinek azokat a fogalmi kapcsolatokat kell tekintenünk, amelyek akkor alakulnak ki, ha két elemi testi tapasztalat rendszeresen együtt valósul meg. Ezeket a komponenseket nevezi a kognitív nyelvészet emblematikussá vált alakja, Georges Lakoff (2008a) elsődleges metaforáknak.⁹

⁹ Lakoff felfogásában a fogalmi metaforák, olyan a hétköznapi kifejezések, amelyek mögöttes fogalmi tartománya, azaz a forrástartománya az elvontabb, absztraktabb jelenségek, a céltartományok megértését segítő, többnyire egyszerűbb, tapasztalati úton megismerhető fogalmakat tartalmaz. Az ilyen típusú metaforák nem egymástól elszigetelt, dekoratív funkcióval bíró nyelvi eszközök, hanem a komplexebb összefüggések megragadását lehetővé tevő, tudásunkat strukturáló hétköznapi kifejezések (pl. „elmélet megalapozása”, a „gondolatmenet felépítése”). A metafora tehát ebben a megközelítésben elsődlegesen fogalmi, másodlagosan nyelvi és vizuális kategória, a

Ilyen elsődleges metaforák lépnek működésbe akkor, amikor például a célokat célállomásokként értjük meg. Mindennapi testi tapasztalaton alapulnak ugyanis azok az empíriák, amelyek a teljesült célokat (pl. könyvhöz jutni) a célállomásokhoz való eljutással (pl. könyvtárba menni) kapcsolják össze. A testi metaforák hálózatának legegységesebb komponensei tehát a világ testi tapasztalatában rejlő tényleges kölcsönviszonyok eredményeiként megszülető és komplex fogalmi metaforák alkotóelemeivé váló elsődleges metaforák. Ezért tekinthetjük valamennyi fogalmi metaforánkat a testi kogníció eredményének. Az egyszerű metaforikus gondolkodás elsajátítása, mutat rá Lakoff és Mark Johnson (1999), már a nyelvvelajátítás előtt megtörténik, azaz független a nyelvtől, és fontos szerepet játszik a grammatikai formák kialakulásában.

A mindennapi testi tapasztalatokon alapuló, elsődleges és az azok kombinációjaként kialakuló, komplex fogalmi metaforák tehát fontos szerepet játszanak a mindennapi jelentésalkotási és kommunikációs folyamatokat meghatározó narratív struktúrák szervezésében. Ezek a metaforák azáltal válhatnak narratívák építőelemeivé, hogy maguk is sematikus eseménystruktúrákat jelenítenek meg cselekvési szituációk fogalmi reprezentációiként. Ezért lehetnek segítségünkre abban, hogy konvencionális motívumokat tartalmazó, konvencionális történeteket mindennapi szituációkra tudjunk alkalmazni például a tudományban, politikában, vagy a művészetben. A metaforák által hordozott eseménystruktúra sémák olyan konstansok alkotóelemeivé válnak, amelyeknek döntő szerepe van a mindennapi testi és közösségi tapasztalatok tudományos,

metaforikus gondolkodás, a cselekvési szituációk metaforikus megértése a nyelvtől független képességünk.

politikai, művészeti stb. történetekké szervezésében. Lakoff és Narayanan ezeket a konstansokat, állandó struktúrákat „fogaskerekek”-nek (cogs) nevezi (Lakoff-Narayanan 2010. 27.). A „fogaskerekek” Lakoff és Narayanan meghatározásában olyan idegi séma hálózatok, amelyek a szenzomotoros tapasztalatokat és az absztrakt megismerést strukturálják. Mint Lakoff és Narayanan rámutat, „ezek a komplex tapasztalatokat, fogalmakat strukturáló és mindennapi cselekvéseink során közvetlenül megértett sémák konstituálják a grammatika szemantikáját is” (Lakoff-Narayanan 2010. 27.). A „fogaskerekek” az esemény struktúrák (pl. események fázisai, nézőpontok, célok, eredmények, következmények) mellett olyan alapvető információkat is magukban hordoznak, mint a térbeli viszonyok, az entitások közötti dinamikus interakciók (pl. támogatás, blokkolás, segítség, megóvás, megtartás), érzelmi ösvények (pl. az olyan alapérzelmek, mint a boldogság, szomorúság, meglepődés), elemi entitás típusok és tulajdonságok (pl. emberek, állatok, természetes vagy mesterséges dolgok), elemi társadalmi viszonyok, mennyiségek (pl. egyén, csoport, többség). A szóban forgó konstansoknak fontos szerep jut az egyes narratívák, illetőleg a narratívák egyes elemeihez kötődő érzelmek „konzerválásában” is. A narratívák érzelmi struktúráját is azok a séma hálózatok tárolják, amelyek mindennapi tapasztalataink komplex narratívákba való szervezéséért felelősek. Így járulnak hozzá ahhoz, hogy a „konzervált” érzéseket narratív struktúrákba ágyazva idézzük fel konkrét szituációkban. Lakoff és Narayanan példájával élve, a „hős-gazember” általános narratíva azzal kezdődik, hogy a gazember bajt okoz az áldozatnak, amit hallva dühöt és felháborodást érzünk. Majd a hős összecsap a gazemberrel, és miután nem tudjuk, ki győz, félelem és aggodalom lesz úrrá rajtunk. Végül a hős győz, és ez megnyugvást, boldogságot

okoz. Ezt a különböző érzéseket „konzerváló” narratívát, véli Lakoff (2008a), fogalmi metaforák segítségével alkalmazhatjuk olyan komplex szituációk megértésére is, mint például egy politikai verseny, vagy egy tudományos felfedezés.

Igen valószínűnek tűnik, hogy ezek a Lakoffék által feltételezett konstansok jelentik azt a hiányzó logikai láncszemet, vagy a szerzők kifejezését kölcsönvéve, hiányzó „fogaskereket”, ami a narratívákkal kapcsolatos neurobiológiai és pszichológiai koncepciókat egy, a nyelvfilozófiai problémák újragondolásához új kereteket kínáló szemantikai modellhez kapcsolhatják. Bár Lakoffék nem érintik azokat a nyelvfilozófiai problémákat, így például a kommunikációs aktusok feltételét jelentő interszubsztivitás kérdését, amelyekre a kognitív nyelvészeti teóriák megoldást kínálhatnak, fontos lépést tesznek abba az irányba, hogy a nyelvfilozófia számára is jól használható modellt dolgozzanak ki az általuk vizsgált fogalmi keretek és a nyelvi jelentés viszonyáról. Úgy véljük, hogy ennek a modellnek a legáltalánosabb és leginkább elfogadható tanulsága, hogy a nyelvi jelentések fogalmi kereteit narratív struktúrák elemeiként összekapcsolódó fogalmak, kategóriák hálózata jelöli ki. A legegyszerűbb cselekvések végrehajtásakor is tapasztalt eseménystruktúra (kezdet /probléma észlelése/ - középpont /cselekvés végrehajtása/ - befejezés /a következmény észlelése/) a fogalmak, kategóriák elrendezését meghatározó sémaként határozza meg a jelentéseket, és biztosítja a kommunikációs megértés kritériumát jelentő interszubsztivitás fogalmi, nyelvi feltételeit.

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a jelentésalkotást meghatározó fogalmi keretek problematikája révén vált a narratíva fogalma a kognitív nyelvészet megkerülhetetlen kategóriájává. Fillmore, Lakoff, Johnson és mások az ismeretkonstruáló narratíva, fogalom és jelentés viszonyát abból

az alaptételből kiindulva vizsgálják, hogy a nyelvi, nyelvtani elemek fogalmi természetűek, és maga a jelentés is a fogalomalkotás folyamatának elemzésével ragadható meg (Fillmore 1985; Lakoff 2008a, 2008b; Lakoff-Johnson 1999). Ez a tézis szükségszerűen vezet a szemantikai és szintaktikai szerkezetek belső kapcsolatának hangsúlyozásához, a szintaktikai elemzés szemantizációjának általános tendenciájához, ami egy olyasféle általános feltevésen is alapulhat, mely szerint a nyelv szintaktikai struktúrája szoros összefüggésben van a nyelvi jelentés denotatív tartalmával. Ez a megfontolás irányította több nyelvész figyelmét például a mondat nominatív szerepére, illetve, ezáltal válhatott az általuk kidolgozott elméletek keretei között a jelölő-fogalom-tárgy jelentéstani triász a szintaktikai elemzések módszereit meghatározó elvvé. Közéjük tartozik Fillmore is, aki előszeretettel alkalmazza a mondat nominatív szerepének megjelölésére a logikai-filozófiai kutatásokból átvett „propozíció” terminust (Fillmore 1968). „A mondat alapstruktúrájában – írja Fillmore – egy „propozíciónak” nevezhető részt találunk, azaz az igék és névszók (...) időtől független viszonyrendszerét, amely elkülönül a mondat modális alkotóelemétől” (Fillmore 1968. 23.). Joggal vetődik fel tehát a kérdés: miben rejlik a mondat modális alkotóelemétől elkülönülő viszonyrendszer “időtlensége”. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések miatt vált a kognitív nyelvészetben megkerülhetetlen feladattá a szintaktikai struktúrákat és a jelentést meghatározó fogalmi viszonyok természetének tisztázása. Erre vállalkozott a szintaktikai és szemantikai struktúrák fogalmi kerettől való függőségét hangsúlyozó Fillmore is szemantikai modellje megalkotásakor. Fillmore az egymáshoz kapcsolódó szavak és szövegek csoportjaiként (pl. kés – villa - kanál; hétfő – kedd - szerda; vásárlás-eladás-ár)

meghatározott „szemantikai mezők” elemei közötti kapcsolatokat vizsgálva jutott el a „keret” (frame) fogalmáig (Fillmore 1985). A „keret” Fillmore felfogásában egymáshoz kapcsolódó „szemantikai szerepeket”, előírásokat foglal magában, amelyek ismerete elengedhetetlen feltétele a szómeghatározásoknak. Olyan séma, amely az emberi tapasztalatokra épülő rendszerhez kapcsolódik, és azzal koherens viszonyt alkot. Ezek az emberi tapasztalatok vonatkozhatnak vizuálisan érzékelt jelenetekre, a személyközi tranzakciók bármely típusára, ezek általános forgatókönyvére, amit a kulturális hagyományok, konvenciók, hiedelmek, intézményi rendszerek, egyéni vélekedések egyaránt meghatározhatnak.

A „keret” a szavak jelentését meghatározó fogalmak asszociációs hálózata. Egy-egy szó jelentése így fogalmi viszonyok sorát képes felidézni. Mégpedig olyan fogalmi viszonyokat, amelyeket esemény struktúrákban sematikusán tárolt tapasztalatok táplálnak. Erre a felismeréseire építve hangsúlyozza a fogalmi keretek jelentésalkotásban és – meghatározásban betöltött szerepét Lakoff is, aki szerint a szavak jelentését minden esetben „keretekhez” és fogalmi metaforákhoz viszonyítva definiáljuk (Lakoff 2008a). Miként a világot is ezek révén a „keretek” révén értjük meg és tapasztaljuk, nem pedig annak a téves hitnek a jegyében, hogy agyunk képes a valóság redukálhatatlan, objektív reprezentációjára. Tökéletes összhangban van ez a koncepció a kognitív tudomány kiemelkedő alakjaként számon tartott Marvin Minsky (1975) álláspontjával, aki a „keretre” mint az egyes kommunikációs helyzetekben sztereotíp cselekvési szituációkat megjelenítő adatstruktúrára tekint. Olyan kérdések összességének fogja fel, amelyek egy feltételezett szituációban felvetődhetnek. Ezek a keretek egy keretrendszer elemeiként

kapcsolódnak egymáshoz és válnak a jelentésalkotás és kommunikáció kognitív háttérének részévé. Hasonló módon jut el a fogalmi keret kérdésétől a narratíva problémájáig a pszichológia területén Robert Shank és Robert Abelson is, akik a “forgatókönyv” fogalmának bevezetésével világítanak rá a fogalmi keret és a narratíva közötti hiányzó logikai láncszemre (Shank-Abelson 1977). Felfogásukban a “forgatókönyvek” a fogalmi kereteket és a narratívákat kapcsolják össze úgy, hogy a szituációk értelmezését segítő adatsorokat történetekbe ágyazva jelenítik meg a különböző cselekvési helyzetekben. A “forgatókönyv” az események szerkezetét és elemeit írja le egy adott kontextusban. Lényegét tekintve egy előre meghatározott, sztereotipizált eseménysor, ami egy jól ismert helyzetet definiál, és lehetséges szerepeket, szereposztásokat, szerepek közötti viszonyokat jelenít meg a cselekvő számára.

A narratívák magvát jelentő, és a narratívák egyes elemeihez fűződő érzelmek „konzerválásáért” felelős állandó fogalmi struktúrák, konstansok hipotézise tehát arra az általánosabb összefüggésre világít rá, hogy a narratívák végső soron az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közösség tagjai által osztott kognitív struktúráját aknázzák ki. Ezáltal biztosítanak a közösség minden tagja számára jól használható, a kommunikációs intenciók azonosítására alkalmas szituációelemző sémákat és alapozzák meg ilyen módon a kommunikációs folyamatok interszubsztivitását. A kialakulásukra és működésükre vonatkozó kognitív nyelvészeti elemzések ezért kínálnak fontos adalékokat azoknak a test, tudat és nyelv viszonyát érintő nyelvfilozófiai modelleknek a továbbgondolásához, amelyek egy, a nyelvet megelőzően kibontakozó, s a nyelv teljes grammatikai és jelentéstani szerkezetét meghatározó mentális világ feltételezésére épülnek. Támpontot kínálnak ugyanakkor egy olyan én (self) koncepció

megalapozásához is, amelyet a nyelvfilozófusok, így Davidson is, a történetileg terhelt, homályos és félreértésekre okot adó szubjektivitás fogalma helyett kívánnak bevezetni (Davidson 2001), és amely összhangba hozható azzal a Richard Rorty által sugallt meghatározással, miszerint „az én nem valami, aminek hitei és vágyai vannak, hanem hitek és vágyak hálózata” (Rorty 1991. 123.).

A nyelvi jelentéseket meghatározó fogalmi keretek és a cselekvési tapasztalatokból táplálkozó narratívák közötti belső viszony hipotézise új megvilágításba helyezi az én (self) fogalmát is. Ha ugyanis elfogadjuk ezt a hipotézist, az én és a fejlődését meghatározó narratívák között is valamiféle belső kapcsolatot kell feltételeznünk. Elég, ha arra a megállapításra gondolunk, hogy a narratívák olyan, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációkra és az általuk egyfajta konstansként hordozott eseménystruktúra sémákra épülnek, amelyek újra és újra felidézhető módon tárolják a kommunikációs szituációkhoz kapcsolódó szándékokat és hiteket is. Miután ezek a szándékok és hitek az *én-másik-közös világ* háromszöghöz kötődő interszubjektivitás jegyében „konzerválódtak” az eseménystruktúra sémákban, nem pusztán a megértés forrásai, de táplálják magát az énfogalmat is. Ezáltal válhat az én maga is szándékok és hitek hálózatává, illetve a szándékokat és hiteket tároló narratívák centrumává. Radikálisabban fogalmazva, az én végső soron narrativisztikus tevékenység eredménye. Ahhoz viszont, hogy az én narratív konstrukcióként jöhessen létre, ugyanakkor képes legyen megélni mentális állapotokat, érzelmeket, érzeteket, vágyakat, gondolatokat stb., olyan, tágabb kontextusban értelmezett kognitív rendszere van szükség, amelyben az én egy időben válik az események narrátorává és olyan individuummá, aki megéli a narrációt.

A narratív pszichológia alapvetése, hogy a gondolkodás történetmesélő formájának meghatározó szerepe van az én és az identitás létrejöttében. Dan P. McAdams (2001) meglátása szerint az identitás maga az élettörténet, amely számtalan autobiografikus narratívából áll. Az én ebben a megközelítésben nem egy szubjektum, amely a tapasztalás mögött áll, és egységbe rendezi azt, hanem a pszichés világhoz erősen kötődő narratív gondolkodásmód produktuma, vagy miként Daniel Dennett (1992) fogalmaz, az autobiografikus narratívák centrumában keletkező fikcionális karakter.

Mint a fentiekben láttuk ennek a narratív ének azonban korántsem származtatott az intencionalitása, hiszen az őt konstruáló narratívák révén mentális állapotok hálózataként érez, gondolkodik és cselekszik. Azaz úgy is fogalmazhatunk, hogy a cselekvő én kialakulása megelőzi a narratív (autobiografikus) én megszületését, miként a testhasználat is megelőzi a nyelvhasználatot. A cselekvő én azonban nem tűnik el az elméből, hanem, mint arra Damasio (1996) és Johnson (2007, 2014) is rámutat, segítségünkre van például a mindennapi döntéshozatalban, amikor is versengő történetek közül kell kiválasztanunk a számunkra legkedvezőbbet. Ebben pedig döntő szerepe van a szomatikus markereknek (Damasio 1996), vagyis a történetekkel járó testi érzeteknek, érzelmeknek. Ezt a felismerést támasztják alá Bruner és Lucariello vizsgálatai is, akik végül arra a megállapításra jutnak, hogy “bármely kidolgozott narratíva két mezővel rendelkezik: az egyik a cselekvés mezeje, amelyet a történet jelenít meg, a másik a tudatosságé, amely arról tudósít, hogy mit éreznek, gondolnak a szereplők és az elbeszélő” (Bruner-Lucariello 2001. 135.). És ennek a felismerésnek a jegyében érvel amellett Lakoff (2008a) is, hogy a narratívák “cselekvési mezeje” a megtestesült kogníció kontextusában különböző testi rendszerekkel hozható

összefüggésbe. Lakoff a narratívákat kitüntetett forgatókönyvvel rendelkező fogalmi kereteknek tekinti, és a narratívák szerkezetét két fő részre osztja: a) a narratíva drámai struktúrájára - ide tartozik a fogalmi keret forgatókönyve és a fogalmi keret szerepei, b) a narratíva érzelmi struktúrájára - e részben a narratíva drámai struktúrája bekapcsolódik érzelmi, szenzomotoros és egyéb testi rendszerekbe, ezáltal a narratíváknak van egy megtestesült dimenziója is. Lakoff szerint a narratívák ugyanolyan elven működnek, mint a kognitív metaforák, csak ebben az esetben a narratíva érzelmi szerkezete tekinthető forrástartománynak.

Nem véletlenül vált tehát népszerűvé a megtestesült kogníció hipotézis ismert teoretikusai körében az az elgondolás, hogy az én, mint megtestesült ágens keletkezése összefüggésbe hozható a kognícióban zajló narratív tevékenységgel (Gallagher 2006; Turner 2006; Lakoff 2008b; Gallagher-Zahavi 2008; Menary 2008; Damasio 2010). Az énteremtő narratívák ebben a felfogásban „közvetlenül a megtestesült szubjektum megélt tapasztalásából származnak.” (Menary 2008.76.). A megtestesült kogníció kontextusában nem a verbális narratívák formálják az események megtapasztalását, hanem a kogníció fejlődése során először a tapasztalás strukturálja a narratívák szerkezetét, ami azután keretet kínál a verbális narratívák használatának. Az én mindenekelőtt megtestesült tudatosság, ami a világgal való testi interakcióban megtapasztalja az események keretstruktúráit és időbeliségét. A világban való cselekvés narratív struktúrája pedig megtestesült kogníció hipotézis keretein belül szükségképpen alakítja a kogníció szerkezetét, amire később az olyan fejlett kognitív képességek támaszkodnak, mint a nyelvhasználat és a gondolkodás. A reflexivitás szintjén működő narratív én a kognitív képességek fejlődése során később az én, a másik és a közös környezet közötti interszubjektív kapcsolat

verbális interakcióiban bukkan fel, ami azután belső beszéddé válik, tovább gazdagítva az ént a “magunkkal” folytatott dialógusok által.

A fenti megfontolások jegyében vált mind a narratív pszichológia, mind a kognitív nyelvészet központi tézisévé az a kijelentés, hogy az egyén végső soron történetként éli meg az életét.¹⁰ Saját céljainak megfelelően történeteket vesz igénybe, és a vele történetekre parabolikusan rávetítve azokat, értelmezési keretet, magyarázatot keres, hogy beazonosítsa a vele történt események okait, megtalálja bennük saját szerepét. A privát, belső világ megértését olyan autobiografikus narratívák segítik elő, amelyekben a narrátor és a narráció központi alakja megegyezik. Autobiografikus narratívák formájában különböző történeteket osztunk meg egymással a múltunkkal, szokásainkkal, motivációinkkal, vagy a tervezett jövőnkkel kapcsolatban. Ezért az autobiografikus narratíváknak interszubjektív természete is van. Forrásuk a személyek közötti diskurzus, azaz elválaszthatatlanul kötődnek az interszubjektív kommunikációs szituációkhoz.

Miként arra Lakoff és Narayanan felhívja a figyelmet, a narratívákban rejlő esemény struktúráknak több dimenziója is

¹⁰ A narratív pszichológia álláspontja szerint a történetmesélés döntő módon határozza meg az emberi gondolkodás természetét. Miként Jerome Bruner fogalmaz, “az értelem működésének két formája létezik - ez a gondolkodás két válfaja, amelyek más-más módon rendezik el a tapasztalatokat, konstruálják a valóságot” (Bruner 2001.27.). E megkülönböztetésben az egyik “válfaj” a gondolkodás paradigmikus vagy logikai-tudományos módja, ami szabatos elemzéshez, logikai bizonyításhoz, megbízható érveléshez, ésszerű felvetésekhez vezet. A másik a narratív mód, ami pedig történeti beszámolókat eredményez és a pszichés valóság uralja.

létezik (Lakoff-Narayanan 2010. 24-25.). Szerepük lehet az erkölcsi rendszerek és életvezetési szabályok közvetítésében. A közösségi metanarratívákat hordozó történetek, mesék azon túl, hogy segítségünkre lehetnek a világ megértésében; útmutatót kínálnak az erkölcsi és gyakorlati problémák megoldásához is. Emellett narratívák szolgálnak azoknak a népi teóriáknak is az alapjául, amelyek a dolgok működésére, az emberek tulajdonságára, oksági folyamatokra, cselekvéseket meghatározó tervekre, célokra stb. világítanak rá. A narratívák által kínált cselekményszervező struktúrák révén következtetünk továbbá az egyes szituációk olyan elemeire is, mint például a cselekvésbeli szerepek, a háttér, a komplikáció, a fő esemény, végkifejlet, következmény. És narratívákhoz fordulunk akkor is, ha meg akarjuk érteni az adott szituációban mások cselekvési motívumait és az azokat tápláló életelveket. Az életünk egymást átfedő és követő narratívák sorozata, amiket a szerepeiket játszó emberek valósítanak meg, véli a szociológus Erving Goffman (1974). Minden társadalmi intézmény és gyakorlati forma, sugallja Goffman, olyan, mint egy dráma színészekkel, dialógusokkal és viszonylag jól definiált cselekvésekkel. Az egyes társadalmi szituációkhoz való alkalmazkodás nem más, mint a releváns társadalmi szerepek és az ahhoz kapcsolódó viselkedési, cselekvési formák elfogadása. Érdemes felhívni a figyelmet egy másik megközelítésre, amely a társadalmakat a bennük jelenlévő társadalmi tőke és vallások kapcsolatai alapján mutat be. Nagy Gábor Dániel könyve különböző példákön keresztül világít rá egy alternatív megismerési formára (Nagy, 2017).

Ebben a fejezetben arra kívántunk rávilágítani, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokkal szolgálnak a cselekvés - tudat - nyelv viszony problémájának tisztázásához. Ebből a

szempontból kulcskérdésnek tekintettük, hogy a kognitív nyelvészeti elemzések mennyiben kínálnak használható alapokat az olyan problémák tisztásához, mint amilyen például a megértés és szituáltság kapcsolatának problémája, vagy az érteremtő narratívák és a nyelvi jelentés relációjában gyökerező interszubsztivitás problematikája. A tét ugyanis nem kisebb, mint közelebb kerülni egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító, átfogó nyelvfilozófiai elmélet megalkotásához. Miután ez a törekvés vezetett az analitikus nyelvfilozófia ún. mentalista fordulatához is, célszerű röviden kitérni azokra a nyelvfilozófiai problémákra, amelyeket új megvilágításba helyeztek a fentiekben áttekintett nyelvészeti, pszichológiai modellek.

NARRATÍVA, JELENTÉS, NÉPI PSZICHOLÓGIA

A kognitív nyelvészet és narratív pszichológiai által is inspirált mentalista fordulat jegyében tehát mára mind több nyelvfilozófus helyezkedik arra az álláspontra, hogy a jelentés és a kommunikatív cselekvéseket kísérő mentális jelenségek belső kapcsolatának leírásához a nyelvi elemzés önmagában nem nyújt elegendő támpontot. Miként John R. Searle fogalmaz *Intentionality* című könyvében, „bizonyos alapvető szemantikai fogalmak, mint amilyen például a jelentés fogalma, olyan még alapvetőbb pszichológiai kategóriák segítségével elemezhetők, mint a vélekedés, a kívánság és a szándék fogalma” (Searle 1983. 160-161.). Searle szerint az a kérdés, hogy a jelentés milyen módon határozhatja meg a nyelvi referenciát, egész egyszerűen elválaszthatatlan a jelentés és a nyelvi aktusokat kísérő mentális állapotok viszonyának problémájától. Ez a felismerés motiválja Searle-t egy olyan általános intencionalitás-koncepció kidolgozására, amely révén választ kaphatunk a jelentést meghatározó mentális jelenségek természetével kapcsolatos kérdésekre. Ez a Searle koncepciójában körvonalazódó pszichológiai realizmus termékenyítőleg hatott a tudat és intencionalitás problematikája iránt immár nyitott nyelvfilozófiai iskolákra, amelyek osztják azt a többek között Herbert P. Grice nevével fémjelzett kommunikációfilozófiai feltevést, hogy a nyelvi kommunikáció lényege a kommunikációs intenciók kifejezésében és megragadásában rejlik (Grice 1968, 1989). Más szóval, Grice szerint a kommunikáció folyamatában közvetített mentális tartalmak nem

mások, mint a közlemények háttérében rejlő intenciók. Az általa sugallt megközelítésében valamely kommunikatív aktus során a beszélő oly módon kíván a kijelentésével valamilyen hatást elérni, hogy a hallgató felismeri ezt a szándékát. A „beszélő azt akarta mondani, hogy ...” („utterer meant that...”) típusú kijelentések érvényességi feltételeiről adott Grice-féle magyarázat tehát a következő definíciót sugallja számunkra (Grice 1968. 230.): *U* beszélő *x*-t kijelentve azt akarta mondani, hogy *p*, amennyiben *U* valamely *A* hallgatónak azzal a szándékkal jelentette ki *x*-t,

- 1 hogy *A* higgye, hogy *U* hiszi, hogy *p*,
- 2 hogy *A* higgye, hogy *U* –nak (1) a szándéka,
- 3 hogy az (1)-t a (2) révén érje el.

A kommunikáció eredményességének kritériuma így a Grice-féle modell szerint az, hogy az (1), (2) és (3) egyaránt megvalósuljon. A (2) megvalósulása természetesen azt jelenti, hogy a beszélő ismertté teszi a hallgató számára azt az intencióját, hogy (1)-t szándékozik elérni. Az (1) elérésének intencióját fogja fel tehát Grice a beszélő voltaképpeni üzenetének.

Bár a Grice-féle koncepció meggyőző jellege sokak számára tette vonzóvá az elemzésnek ezt az új irányát, többen komoly fenntartásokat fogalmaztak meg a jelentés-intenció modelljével kapcsolatban. Ezek a fenntartások lényegüket tekintve annak a Searle által is hangoztatott kritikai észrevételnek a különböző változatai, mely szerint Grice úgy építette be jelentésméletébe az intenció, a vélekedés és más mentális jelenségek fogalmát, hogy e lépést nem előzte meg részéről egy általános intencionalitás-koncepció kidolgozása (Searle 1983. 161.). Ennek ellenére Grice modelljének hatása jól kimutatható abban a John R. Searle, Donald Davidson, Jerry Fodor által újrafogalmazott általános hipotézisben, miszerint a nyelvi

kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a kommunikatív cselekvés vevője képes megérteni valamilyen az aktus adójának szavai által kifejezett, de eredendően nem nyelvi természetű mentális tartalmat. Ez a jelentés-felfogás ölt testet például Searle azon megállapításában is, hogy amíg a szavak jelentése „származékos”, addig a gondolatoké „belső” (Searle 1983. 27-28.), vagy abban a Fodor-féle koncepcióban, hogy a gondolkodásnak saját nyelve van, amelynek elemei sajátos kauzális viszonyban állnak azokkal az extra-mentális tárgyakkal, amelyekre utalnak (Fodor 1987). A kommunikáció folyamatában megragadott mentális tartalom, véli Fodor, nem más, mint a gondolkodás nyelvével kapcsolatos előzetes attitűd. David Lewis (1983) ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a beszélő által kifejezett mentális tartalomnak valamiféle elvont dolognak – általános fogalomnak – kell lennie, amely – bár független az individuális tudattól – valamilyen módon jellemzi a beszélőt. Lewis ezeknek a mentális tartalmaknak a megértése, azaz a kommunikáció eredményessége szempontjából igen fontos szerepet tulajdonít a nyelvi konvenciókként felfogott hitelességnek és bizalomnak (Lewis 1983. 163-189.). Fodor viszont úgy gondolkodik a kommunikáció folyamatát meghatározó konvenciókról, mint olyan „receptekről”, amelyek révén a hallgatók sikerrel következtethetnek az üzenetek specifikus tartalmára (Fodor 1987. 106.). A mentalista nyelvelméletek szempontjából tehát kulcskérdés lehet, hogy elfogadható meghatározást tudnak-e kínálni az üzenet tartalmával azonosított, egyéni mentális állapotok és a kommunikáció folyamatában közvetített jelentések kapcsolatáról.

Davidson (1984) szerint például egy ilyen meghatározás a nyelv individualizációjának eszméjéből kell, hogy kiinduljon, hiszen a hallgatónak a beszélő által tett kijelentések

igazságfeltételeire vonatkozó tudása mindenkor a hallgató „saját”, egyéni módon használt nyelvének közegében ölt testet. Ahhoz ugyanis nem férhet kétség, véli Davidson, hogy a nyelvhasználók egyúttal egyéni tónust is adnak az általuk elsajátított nyelvnek, s ennek eredményeként – bár ugyanazt a nyelvet beszélik – „mégis bizonyos mértékig eltérő jelentéseket kapcsolnak a szavakhoz” (Davidson 1984. 277.). Ezek a jelentésbeli eltérések persze finom, árnyalatbeli differenciák, amelyek normális körülmények között nem gátolják a megértést. Azaz amennyiben a hallgató ismeri a beszélő kijelentéseinek igazságfeltételeit, nem fogja a beszélő által individualizált nyelvet a sajátjától különbözőnek tartani. A megértés kritériumát a Davidson “kommunikációs háromszög” modelljében körvonalazott interszubsztívitás jelenti (Davidson 2001). Davidson, aki externalista elmélete középpontjába a kommunikáció adójának, vevőjének és a kettőjüket befogadó világának a kölcsönhatását állítja, a kijelentések igazságtartalmát a beszélő, a társadalom és a közös környezet alkotta háromszög függvényeként határozza meg. Felfogásában az igazság és az azon alapuló tudás objektivitásának forrását ez a különböző kommunikációs szituációkat meghatározó háromszög jelenti. Azaz a tudásunk alapjául szolgáló fogalmi viszonyok, jelentések meghatározó eleme a tudás és a fogalmi viszonyok kialakulásához vezető kommunikációs szituációk fogalmi megjelenítése. Davidson szerint tehát valamely tárgyról, jelenségről, viszonyról stb. alkotott fogalmunk feltételezi a tárggyal, jelenséggel, viszonyal stb. kapcsolatos kommunikáció interszubsztívitását. Olyannyira, hogy ez a kommunikációs szituációkban rejlő interszubsztívitás a fogalmakra épülő tudás objektivitásának feltétele is. A kommunikációs szituációk ilyen értelemben jelölik ki a fogalmi viszonyok és a nyelvi jelentések kereteit.

Ezt a Davidson-féle feltevést erősíti tehát az a kognitív nyelvészet és narratív pszichológia irányából sugallt hipotézis, hogy a kommunikációs szituációkat megjelenítő narratívák mintegy belső kapcsolatban vannak a nyelvi jelentéseket is meghatározó fogalmi viszonyokkal. A különböző aktusokhoz köthető eseménystruktúrák olyan történetekben rögzülnek és reprezentálódnak a kommunikációs cselekvések során, amelyek alapjai a jelentéseket is meghatározó fogalmi viszonyok. A nyelvi jelentés kérdése ugyanis az általunk javasolt megközelítésben erősen kötődik az elme tárgyra irányultságára visszavezethető fogalmi kapcsolatok problematikájához. Mégpedig azért, mert feltevésünk szerint egy szó jelentésének szerves része a szó használatát meghatározó nyelvi és nem nyelvi cselekvési szituációk fogalmi megjelenítése. De vajon milyen fogalmi összefüggések rejlenek e jelentésbeli tartalom háttérében? Hogyan épülnek fel a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi viszonyok?

Induljunk ki tehát abból a feltevésből, hogy amennyiben a nyelvi aktusok - mint történetekbe rendezhető események - az intencionális cselekvések egyik – bár kétségkívül sajátos – osztályához tartoznak, a róluk alkotott fogalmak éppúgy részei az ismereti háttér asszociációs hálózatának, mint valamennyi más típusú cselekvés narratív keretekbe foglalt fogalmi reprezentációja. A nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmak így – hasonlóan más cselekvések fogalmi reprezentációjához – az adott cselekvés végrehajtásának módjára vonatkozó tudás alapelemei. Ami tehát annyit jelent, hogy a megnevezési aktus végrehajtásakor aktivizálódik magának a megnevezési aktusnak a fogalma is, azaz az adott szó használatának módjára vonatkozó tudásunk. Amennyiben tehát elfogadjuk, hogy a nyelvi aktusok fogalmi reprezentációi is részei az ismereti háttér képzettársítási szerkezetének, úgy be kell látnunk azt is, hogy – hasonlóan

valamennyi más cselekvés-fogalmunkhoz – e fogalmi reprezentációk is más és más cselekvési helyzetek narratív módon elrendeződő, fogalmi reprezentációjának elemeiként rögzülnek a tudatban.

Vagyis a nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmaink intencionális tartalma is arra az asszociációs szerepre vezethető vissza, amelyet az egyes cselekvési szituációk fogalmi reprezentációinak kapcsolóelemeiként töltenek be. Így például valamely szó használatáról alkotott fogalmunk tartalmát azokra a képzettársítási viszonyokra vezethetjük vissza, amelyek ezt a fogalmat összetettebb cselekvések (pl. az adott szót tartalmazó mondatok kimondása) fogalmi megjelenítésének részeként más nyelvi aktusok fogalmaival kapcsolják össze. Azaz valamely szó használatának fogalmi megjelenítése közvetlenül táplálkozik azoknak a lehetséges fogalmi viszonyoknak az ismeretéből, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmunkat különböző komplexitású nyelvi cselekvések fogalmi megjelenítésének elemévé teszik.

A fentiek tehát azt sugallják számunkra, hogy valamely szó használata képzettársítási viszonyok egész sorának mozgósításával jár együtt a beszélő tudatában. Ezek a cselekvési narratívák metszéspontjában elrendeződő viszonyok azonban közvetlenül két fogalmi csomópont – a megnevezés tárgyáról, azaz a jelöletről és a szó használatáról, mint intencionális cselekvésről alkotott fogalom – révén válnak jelentésmeghatározó tényezőkké. A jelöletről alkotott fogalmunk tartalmát azok a képzettársítási viszonyok határozzák meg, amelyek ezt a fogalmat a jelölt dologgal kapcsolatos lehetséges cselekvések és dolgok fogalmaival kapcsolják össze különböző narratívák részeként a nyelvhasználó tudatában. A szóban forgó asszociációs viszonyok léte pedig abból a tényből eredeztethető, hogy a jelölet fogalma más és más cselekvési

helyzetek egymáshoz különböző narratívák részeként kapcsolódó fogalmi megjelenítésének közös elemeként rögzül a beszélő tudatában. A szó használatáról alkotott fogalmunk tartalmát viszont azok a konceptuális viszonyok határozzák meg, amelyek a szóban forgó fogalmat más nyelvi aktusok fogalmi megjelenítésével fűzik össze. Ezért jeleníthető meg minden egyes megnevezés aktus valamilyen összetettebb nyelvi cselekvés lehetséges elemeként az aktusok ismereti háttérében.

Mármost a fentiek jelentéstani tanulságát megfogalmazandó arra a megállapításra jutunk, hogy a szavak jelentésüket voltaképpen ezekből a használatuk során mozgósított képzettársítási viszonyokból nyerik. Egészen pontosan azokból a relációkból, amelyek a szó jelöletéről és a szó használatának aktusáról alkotott fogalmakat az ismereti háttér képzettársítási rendszerébe kapcsolják. Azaz a szó jelentése a használatát meghatározó kommunikációs szituációk különböző narratívák csomópontjában szerveződő fogalmi reprezentációja.

A fenti meghatározás szerint tehát a szavak jelentése két alapvető fogalmi összetevőre bontható. E fogalmi összetevők révén azonban közvetve a szó jelentésének részévé válnak azok a fogalmi viszonyok is, amelyek ezeket a fogalmi összetevőket más entitások és cselekvések fogalmaival kapcsolják össze. A szavak jelentése így voltaképpen bonyolult fogalmi összefüggések egész sorát képes átfogni. Ezek a fogalmi összefüggések egyfelől a jelölet fogalmát kapcsolják össze különböző narratívák mentén más dolog- és cselekvés-fogalmakkal. A „könyv” szó például ezért képes felidézni a tárgy fogalma mellett a könyv rendeltetésével, sajátos alkalmazási körével, a használatához kapcsolódó különböző cselekvési narratívákat is. Másfelől viszont egy szó jelentéstartománya olyan fogalmi viszonyok csomópontjául is szolgálhat, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmunkat

más nyelvi aktusok narratív struktúrákban elrendeződő képzetivel köthetik össze. A „könyv” szó jelentésének így válhatnak például elemévé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek a könyv szó által felidézett létezőket és cselekvéseket jelölő szavak („címlap”, „fejezet”, „olvas”, „fellapoz” stb.) fogalmi megjelenítését a „könyv” szó használatának fogalmi reprezentációjához kapcsolják.

A jelentés fogalmi összetevőinek belső viszonyáról szólva azonban nem kerülheti el figyelmünket az a tény sem, hogy minél összetettebb valamely jelölet fogalma (pl. a különböző elvont entitásokat jelölő szavak esetében), annál erősebben töltökezik fel az adott szó jelentése a szóhasználat fogalmi megjelenítésének intencionális tartalmával, azaz annál erősebbnek érezzük a szóhasználatra vonatkozó narratívák jelentés-meghatározó szerepét is. E jelenség magyarázata a fentiek alapján kézenfekvőnek tűnik. Ha ugyanis a szavak jelentését a megnevezés cselekvési szituációjának fogalmi megjelenítéseként fogjuk fel, akkor bármilyen komplexitású is a jelöletről alkotott fogalmunk, a hozzá közvetlenül kapcsolódó jelentésbeli elem minden esetben a megnevezés aktusának különböző narratívákhoz köthető fogalmi megjelenítése lesz. Mármost egy olyan jelölet esetében, amelyhez összetettsége folytán más cselekvés nem társítható közvetlenül, mint a megnevezés aktusa, a jelölet-fogalom erőteljesebben kötődik a megnevezés aktusát felölelő kommunikatív cselekvések fogalmi megjelenítéséhez, mint egy olyan dolog-fogalom, amelyhez nem csupán a megnevezés aktusának fogalma kapcsolódhat közvetlenül a nyelvhasználó tudatában.

Vegyük például a „kerekség” szavunkat! A szó használatakor érezzük, hogy a megnevezés aktusa az egyetlen olyan cselekvés, amelynek fogalmi megjelenítése közvetlenül kapcsolódik a denotátum fogalmához a szó jelentéstartományában. Vagyis, bár

a „kerekség” szó jelölétének fogalma olyan narratívák csomópontjában születik meg, amelyek ezt a fogalmat a kerek tárgyakkal kapcsolatos cselekvések fogalmaival is összekapcsolják, közvetlen jelentésbeli viszony kizárólag a megnevezés aktusáról alkotott fogalomhoz fűzi. Ezzel szemben pl. a „kerék” szó jelölétének fogalma közvetlen asszociációs viszonyban van a megnevezési aktus fogalmi megjelenítése mellett más, az adott tárggyal kapcsolatos cselekvések fogalmával is. Így a „kerekség” szó jelölétének fogalma sokkal erőteljesebben kötődik a szó használatára épülő nyelvi cselekvések fogalmához, mint a „kerék” szó által jelölt dolog fogalma.

Az összetett fogalmi viszonyokat kifejező, rendszerint elvont entitásokra utaló kifejezések esetében tehát a nyelv alapvető vonásaként meghatározott kognitív tömörítésnek már egy magasabb fokával találkozunk. Ez egyfelől azt jelenti, hogy jelölétük fogalma fogalmi viszonyok igen széles tartományát foghatja át, illetve azt, hogy a használatukról alkotott fogalom a jelölt dolog összetett fogalmát még bonyolultabb fogalmi összefüggések részévé teszi. Az elvont fogalmakat felölelő fogalmi hálózatok komplexitása tehát abból adódik, hogy ezek a hálózatok a fogalmi reprezentációk különböző rétegeiből épülnek fel. A nyelv pedig éppen azáltal válhat a kognitív tömörítés eszközzé, hogy elemei révén mind összetettebb narratívák csomópontjában rögzült fogalmi összefüggések kifejezésére nyílik lehetőség. Gondoljunk például az olyan szavakra, mint a „szellemiség”, „tudat”, „fejlődés” vagy „történetiség”!

Ez a fogalomalkotási készség jelentéstani szerepével kapcsolatos feltevés egyébként konzisztensnek tűnik számunkra azzal, a pl. Ray Jackendoff által is képviselt állásponttal, amely szerint a cselekvéseket, cselekvési szituációkat megjelenítő

fogalmi rendszer megelőzi a lexikai és szintaktikai rendszer kialakulását (Jackendoff 1992). A fogalmi reprezentáció világa, hangsúlyozza Jackendoff, előbb jelenik meg, mint a kommunikációs funkciójú nyelv. A nyelvi megértés alapját ebben a megközelítésben a nyelvi rendszert megelőző, azon túlmenő kognitív rendszer jelenti. Összhangban van továbbá a fentiekben sugallt elképzelés a Damasioék nevével fémjelzett neurobiológiai elképzelésekkel is. A nyelvi jelentés kettős fogalmi szerkezete ugyanis visszavezethető arra a két alapvető idegrendszeri reprezentációhalmazra, amelyek Damasioék felfogásában közvetlenül táplálják az énünkről kialakított fogalmunkat. S ugyancsak fontos ismételt kiemelni, hogy a szóban forgó neurobiológiai megközelítésben ez a neurális elrendezés nem igényel nyelvi tudást; a nyelvi kommunikáció az evolúció folyamatában akkor jelent meg, amikor az ember ilyen módon képessé vált cselekvéseiről, cselekvései tárgyáról, a különböző eseményekről és kapcsolatokról fogalmakat, kategóriákat alkotni s ezeket a fogalmakat, kategóriákat valamilyen szisztéma szerint elrendezni.

Nagy valószínűséggel tehát ez nyelvi jelentések háttérben narratív fogalmi viszonyok részeként rögzült intencionális tartalom hordozza magában a kommunikációs aktusokhoz vezető intenciók, vélekedések, vágyak stb. felismerésének és ezáltal a megnyilatkozások megfelelő értelmezésének lehetőségét. Egy kommunikatív aktust akkor tekinthetünk eredményesnek, ha az aktus vevője képes az adó cselekvéseire vezető mentális okokat ennek az intencionális tartalomnak a jegyében képes reprodukálni. A nyelvi kommunikáció eredményességének első számú feltétele az, hogy a kommunikatív aktus vevője az aktust olyan intencionális eseménynek fogja fel, amelyet a közlő valamely intenciója, vélekedése, vágya stb. idéz elő. Mint azt Grice fentiekben

ismertetett modellje is sugallja számunkra, a kommunikációs üzenet voltaképpen tartalma a beszélőnek az a szándéka, hogy a hallgató számára világossá tegye a mondandója tartalmával kapcsolatos intencióját és vélekedését. Vagyis, hogy az általam javasolt gondolatmenet vonalán maradjunk, a beszélő által kifejezett kommunikációs intenció lényege, hogy a hallgató számára megragadhatóvá váljanak a beszélő szavainak jelentését meghatározó vélekedések. Más szóval, a Fodor által is vizsgált jelentés-hipotézisek a hallgatónak arra a törekvésére vezethetők vissza, hogy a beszélő által használt szavak jelentését a kommunikációs aktus intencionális okait megjelenítő narratívák jegyében reprodukálja.

Ebben rejlik az én-konstituáló, - reprezentáló narratívák alapvető funkciója. Ezek a narratívák azzal, hogy megjelenítik a kommunikációs aktusok intencionális háttérének kauzális viszonyait, az adott kontextusban jól használható értelmezési mátrixot kínálnak a beszélők szándékainak azonosításához, és ezáltal jól működő jelentés-hipotézisek megalkotásához. A hallgató a beszélő azon elsődleges intenciója jegyében reprodukálja a jelentéstartalmakat, hogy jól értelmezhető narratívák segítségével tegye érthetővé az adott szituációban az üzenettel kapcsolatos vélekedéseit és e vélekedések közlésének valódi intencióját a szándéktulajdonítás Grice által feltételezett lépcsőfokain haladva. Ilyen értelemben tehát a beszélő intencióit, vélekedéseit reprezentáló narratívák a kommunikációs aktusok eredményességét meghatározó népi pszichológia alapvető eszközei.

A népi pszichológia elsődleges funkciója, hogy a kommunikatív kapcsolatban lévő emberek a felismert viselkedési mintázatok tükrében szándékokat, vágyakat, vélekedéseket stb. tulajdonítsanak egymásnak egy adott szituációban, és ez alapján értelmezzék vagy jósolják meg

egymás cselekvéseit. A népi pszichológia prediktív ereje teremti meg az egymással kommunikatív viszonyba kerülő felek részéről a megértés, empátia és a hatékony személyközi stratégiák alapjait. Ez a készségként elsajátított, mint Daniel Dennett írja, „naív szociális technológia” (Dennett 1998. 43.), az észlelések, vélekedések, intenciók és cselekvések között oksági kapcsolat lehetséges mintáinak mindennapi értelmezési keretként való felhasználását jelenti. A népi pszichológia a vélekedéseket, intenciókat, vágyakat, cselekvéseket stb. egymással valós oksági kapcsolatban lévő intencionális eseményeknek és állapotoknak tekinti. Ezek az oksági kapcsolatok általános törvényekkel leírható viszonyok. Mint a Fodor álláspontját ismertető Dennett írja, a népi pszichológia „nem idealizált racionalisztikus kalkulusmód, hanem naturalista, empirikus leíróelmélet, mely a tapasztalatokkal kapcsolatos igen sok indukció által feltárt oki szabályszerűségeket rendeli a dolgokhoz” (Dennett 1998. 54.). Ezek az intencionális okság háttérében feltételezett szabályszerűségek arra utalnak, hogy a mindennapi cselekvésmagyarázatok rendszerint az értelmezett cselekvések ésszerűségéből indulnak ki. Azaz a cselekvő racionalitására utalva nevezik meg a cselekvések indokait. Emiatt tekinthetjük a népi pszichológiát „racionálisztikus értelmező és előre jelő kalkulusnak” (Dennett 1998. 47.). Ez a racionális kalkulus egyrészt azt feltételezi, hogy a cselekvő vélekedéseit az ágens megismerési szükségleteihez és élettörténetéhez mérten minősíthetjük igaznak és relevánsnak, másrészt abból a hipotézisből indul ki, hogy a cselekvő a cselekvési tervei szempontjából releváns tények ismeretében és azoknak megfelelően cselekszik. Azaz népi pszichológiát végsősoron olyan sajátos logikai behaviorizmusnak kell tekintenünk, amely a cselekvő vélekedéseit annak az előfeltételezésnek a jegyében rekonstruálja cselekvési okokként,

hogy a cselekvő bizonyos feltételek mellett bizonyos viselkedésre hajlik, „olyan viselkedésre, amely a személy más hiedelmeinek és vágyainak megléte mellett racionális lenne” (Dennett 1998. 50.).

Megközelítésünkben ez a felismerés jelenti a múltbeli cselekvések intencionális okainak feltárására irányuló történelmi gyakorlat egyik legfontosabb pillérét is. Úgy véljük ugyanis, hogy a történelmi megismerés lényege a múltbeli narratívák alapján rekonstruált intencionális oksági kapcsolatok meghatározásában rejlik abból a feltevésből kiindulva, hogy a múltbeli cselekvők racionális ágensekként hajtották végre aktusaikat. Azaz a történész a kortárs népi pszichológiák körülményeinek feltárásával maga is a népi pszichológia jegyében tesz kísérletet az aktusok okainak és következményeinek meghatározására. Lényegében arra a kérdésre keresi a választ, hogy az általa vizsgált narratívák hogyan világítanak rá a múltbeli cselekvések okaira, illetve hogy a narratívák megalkotása és kommunikációja miként mutatható be a történelemben megvalósuló intencionális cselekvésként. Ebben a folyamatban rejlik a narrativista történetfilozófia kulcsfogalmát jelentő történelmi tapasztalat lényege. A történelmi tapasztalat az értelmezések tárgyát és eszközt jelentő narratívák csomópontján születik meg, és teszi megragadhatóvá a múltbeli cselekvések intencionális okait. A történész ennek a tapasztalatnak jegyében alkotja meg a rekonstruált események koherenciáját megteremtő elbeszéléseit. Ennek folyamatát és az erre épülő történelmi gyakorlat fontosabb elemeit néhány narrativista és kontextualista történetfilozófiai modell tükrében próbáljuk megvilágítani a következő fejezetben.

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

A tudat narratív szerkezetét feltételező történetfilozófiai megközelítés új megvilágításba helyezte a történelmi megismerés problémáját. Képviselői a történelmi megértést, a történetekben való gondolkodást az ember alapvető, kognitív képességének tekintik. Ennek alapja, mint azt a fentiekben láthattuk, az feltevés, az önmagát és a világot megismerni vágyó ember történetekben dolgozza fel és osztja meg másokkal információit. Fogalmai történetekbe ágyazottan rendeződnek el és válnak tudása alapegységeivé. Narratívákba rendezi a legegységesebb cselekvési tapasztalatait éppúgy, mint legösszetettebb gondolati konstrukcióit. A megismerés folyamatában narratívákat alkot és közvetít magáról és a világról, és narratívák segítségével értelmezi a különböző helyzetekben betöltött szerepét is. A történetekben való gondolkodás képessége kapcsolja össze közössége más tagjaival, és teszi lehetővé számára, hogy a közösség többi tagjának nézőpontját az énhez való viszonyban értelmezze. Mint Roland Barthes írja, a narratíva „egyszerűen olyan, mint maga az élet /.../ intencionális, korhoz és kultúrához nem kötött” (Barthes 1977. 79.). A narratíva tehát nem jelenthet problémát, választ ad arra az általános emberi kérdésre, hogy a tudást, hogyan lehet szavakba önteni. Másrészt megvilágítja, hogy miként lehetséges az emberi tapasztalatot olyan formában megfogalmazni, ami felruházható általános, emberi jellegű, s nem kultúrákhoz kötött struktúrákból építkező jelentéssel. Az elbeszélés az individuum világgal kapcsolatos tapasztalait sűríti egy jól értelmezhető szemantikai struktúrába, voltaképpen

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

„jelentést közvetít ahelyett, hogy az elmesélt események egyszerű másolatát adná” (Barthes 1977. 79.).

Miként arra a narratív gondolkodás történelmi megismerésben betöltött szerepét vizsgáló Hayden White (1973) is rávilágít, elkerülhetetlen, hogy a narrativitás formájában számoljunk be mindarról, ami a valóságban történik. Maga a narrativitás, csak olyan kultúrákban okoz problémát, ahol azt programszerűen tagadják. A kultúrák általános jellemzőjeként a narratíva, sokkal inkább tűnik egyszerű ténynek, mint problémának (White 1996.1.). A megismerő individuum nyilvánvalóan nem reprodukálhatja tökéletesen más kultúrák gondolkodási sémáját, ugyanakkor képes arra, hogy a megismerni és megérteni kívánt kultúrák történeteit befogadja. Az elbeszélés nem csupán egy kód a sok közül, amit a valóságról szerzett tapasztalatok jelentéssel való felruházására használ a kultúra, hanem – White megközelítésében – metakód, emberi univerzálé, aminek segítségével a kultúrák közölni tudják egymással a közösen átélt valóság természetéről szerzett élményeket (White 1996.1.). Így közvetíthetik a megismert és megértett narratívák a megismerő számára azokat a jelentéseket, amelyek révén a megismerni kívánt kultúrák történetét meghatározó cselekvések okai rekonstruálhatóvá válnak.

White szerint általánosan elfogadott nézet, hogy a narratíva cselekménye olyan struktúrát jelenít meg az értelmezés során, amely mindvégig immanensen benne rejlett a történetek által megörökített eseményekben, és ezáltal egyfajta jelentéssel tölti fel azokat. A történeti diskurzus tárgyát jelentő, valóságos események az elbeszélésben tetten érhető immanencia természetét tárják fel. Az események nem azért valóságosak, mert megtörténtek, hanem először is azért, mert emlékeznek rájuk, másodsor pedig mert beleilleszkednek egy kronologikusan szerkesztett szekvenciába. A történeti narratíva

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

autoritása magának a valóságnak az autoritásával azonos, a történeti elbeszélés formába önti ezt a valóságot, és így kívánatosá teszi azáltal, hogy folyamatainak olyan formai koherenciát kölcsönöz, amely csak a történetek sajátja. A valóságos események reprezentációjában a narrativitásnak tulajdonított érték abból a vágyból táplálkozik, hogy az élet valóságos eseményeit koherenciát, teljességet és befejezettséget sugalló módon ábrázolják. Annak persze e narratívák megalkotói kezdettől fogva tudatában vannak, hogy az az elképzelés, miszerint a képzeletbeli események a történetek ugyanolyan formai jegyeivel bírnak, mint a valóságos események szekvenciái, csakis a vágyakban, képzeletben gyökerezhet. A világ jól megszerkesztett történetek formájában tárul elénk, központi témával, határozottan megjelenített felütéssel, középrésszel és befejezéssel, és olyan koherenciával, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a történet irányát már a kezdet kezdetén felismerhessük. A történeti mű sem lehet más, mint olyan elbeszélés, amely a múltbeli cselekvések által megjelenített narratívákat dolgozza fel és hangolja össze a történészi tevékenység által reprezentált történetekkel. Egy olyan „irodalmi alkotás”, amelynek poétikai, nyelvi elemei a történetinek tekintett magyarázatok eleve elfogadott metatörténeti paradigmájául szolgálnak. A történészi elbeszélés tehát a megismert múltbeli narratívák és az azok koherenciáját megteremtő történészi történetek harmonizációjának a gyümölcse. Ez a folyamat, ahhoz fogható, mint amikor egy nyelvész egy számára ismeretlen nyelvvel találkozik. A történész a múlt ismeretlen nyelvét fordítja le saját nyelvére, amely általánosan elfogadott szabályok nélkül aligha lehetne sikeres vállalkozás. A történész kizárólag abban az esetben képes a megismert történelmi narratívákat jól értelmezhető szövegek révén érthetővé tenni, ha általánosan elfogadott

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

logikai, érvelési szabályokra építi fel magyarázatait. Ehhez persze szükség van olyan általánosan elfogadott, az esemény, szereplő, cselekmény hármasságát tükröző szövegstruktúrára is, amely megkönnyíti ezeknek a szövegeknek az értelmezését. White tehát a történelmi művekben tetten érhető narrativitást egyfajta metaforikus jelenségnek fogja fel abból kiindulva, hogy a történelmi elbeszélések retorikai struktúrája önmagában jelentéshordozó szereppel bír. Ami nem véletlen, hiszen ez a struktúra egy időben öleli fel a történelmszövegre, formális érvelésre és ideológiai implikációra épülő magyarázatokat, azaz komplex jelentésgeneráló funkcióval bír. A magyarázatok e három, egymással összefüggő szintje (történelmszöveg, formális érvelés, ideológiai vonatkoztatás) kölcsönöz jelentést a történelmés által felépített történetnek (White 1973). A történelmszöveg egy eseménysor magyarázatakor ezzel az eljárással önti cselekményformába a vizsgált eseményeket.

A három magyarázati mód, a történelmszöveg, a formai érvelés, és az ideológiai vonatkoztatás gyakran összekapcsolódnak egymással a történelmi szövegekben. Egy magyarázatban a három mód bármelyike előfordulhat. A lényeg, hogy a történelmszöveg által preferált kombinációjuk megfelelő alapokat kínáljon a múltbeli események, cselekvések értelmezhetővé, érthetővé tételéhez. A történelmszöveg feladata, hogy ezt az értelmezési folyamatot segítő, nyelvileg formalizált lexikai, grammatikai, szintaktikai és szemantikai elemekkel rendelkező „nyelvi protokollt” alkosson. Ez teszi lehetővé, hogy a történelmi cselekvések által megjelenített narratívákat saját narratívával össze tudja vetni, és ez alapján befogadható elbeszéléseket legyen képes megalkotni. A cél történelmi mező érthető módon való megjelenítése a történelmszöveg magyarázatok kompozicionális természetében rejlő jelentések sikeres közvetítése révén. White szerint az eseménynek ez a történelmszöveg

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

gyakorlatot jellemző „feloldása aláássa a nyugati realizmus egyik alapvető előfeltevését: a tény és a fikció szembenállását.” (White 2003. 265.). Ami azért fontos felismerés, mert a történeti cselekmények, események értelmezési lehetőségei az idő előre haladtával folyamatosan bővülnek (pl. Holokauszt, terrorcselekmények). Mint White írja: „Az ilyesfajta kérdések a tapasztalat, az emlékezet vagy az olyan eseményekről való tudás kontextusában merülnek fel, melyek nemcsak nem bukkanhatnak elő a 20. század előtt, de amelyek körét és implikációit az előző korok még elképzelni sem tudták volna. Ezen események közül néhány, mint a két világháború, a világ népességének mindaddig elképzelhetetlen növekedése, a bioszféra szennyezése nukleáris robbantásokkal, a szennyező anyagoktól való válogatás nélküli megszabadulás igénye, a tudományos technikát és a racionalizált kormányzati és hadviselési módokat alkalmazó társadalmak népiirtási programjai (amelyek közül a németek által hatmillió zsidón végrehajtott genocídium számít paradigmaticusnak) bizonyos társadalmi csoportok tudatában pontosan úgy jelennek meg, mint ahogy neurotikus egyének pszichéjében a gyerekkori traumák. Ez pedig azt jelenti, hogy ezeket nem lehet egyszerűen elfelejteni, és nem venni tudomást róluk, vagy épp fordítva: lehetetlen pontosan emlékezni rájuk, vagyis tisztán és egyértelműen azonosítani jelentésüket. A csoportos emlékezeten belül nem lehet ezeket az eseményeket elhelyezni, hogy kisebb árny vetüljön az emberek azon képességére, hogy jelenünkbe lépve egy, az események elgyengítő hatásaitól mentes jövőt képzeljenek el” (White 2003. 269.). Ezeknek az eseményeknek történeti megértéséhez pusztán csak a hagyományos narratív formák már nem elegendőek, reprezentációjuk megköveteli a modern, illetve a posztmodern ábrázolási technikák alkalmazását is. Ez a tény pedig rávilágít a reprezentáció

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

lehetőségeinek korlátaira. Viszont minden eseményben van olyan aspektus, amelyet lehet ábrázolni. Ennek az ábrázolásnak a sikerét az eseményhez való viszonyunk, az adott társadalmi és kulturális közeg, valamint ezek értelmezési tartományai határozzák meg. White a modern narrációs technikák alkalmazását, bármelyik történelmi témánál jogosultnak tartja.

A tények és a jelentések közötti különbségtétel a történelmi relativizmus sajátja. Ez az oka annak, hogy a konvencionális történelmi kutatásban egy adott esemény tényeit úgy kezelik, mintha az magának az eseménynek a jelentése volna. Ebben a felfogásban a tények megalapozzák a jelentésváltozatok közötti döntést, ami miatt különféle csoportok más és más, eltérő ideológiai és politikai megfontolásokat tulajdonítanak az eseményeknek. Ez viszont a magyarázat jelentésének csak az egyik funkcióját adja meg, egy elsődleges adatot, amely meghatározza egy esemény lehetséges jelentéseit. Ha a történelmi objektivitást a valós és a képzelt események szembenállása felől vizsgáljuk, ami a fikció és a tény szembenállásán alapszik, ez a megközelítés elfedi a nyugati kultúra egyik fontos jellemzőjét, mégpedig azt a vonását, amely a művészetben a modernizmust a realizmus minden korábbi formájától megkülönbözteti. A történelmi valóságot nehéz úgy vizsgálni, hogy nem használ fikciós eljárásokat az események reprezentációjakor. White szerint a hagyományos humanisztikus történetírás úgy jellemzi a cselekvő személyeket, „mint akik teljességgel tudatosak és erkölcsileg felelnek cselekedeteikért, és akik általánosan viszonylag elfogadott módokon világosan különbséget tudnak tenni a történelmi események okai és távlati illetve közvetlen hatásai között /.../, akik pontosan úgy értik a történelmet, mint a hivatásos történészek” (White 2003. 271.). Tehát a történelmi események képzete radikális változásokon ment keresztül századunkban az olyan események és történések

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

miatt, amelyek hatóköre, léptéke és mélysége elképzelhetetlen volt a korábbi történészek számára. Az események ellenállnak a hagyományos történeti feltárás empatikus jellegű erőfeszítéseinek. Ezért kerülhetett a hagyományos és posztmodern történetírás apológétái közötti vita gyújtópontjába a fikcionalitás problematikája. A posztmodern történetírás, mint azt White koncepciója is sugallja számunkra, a hagyományos felfogással szakítva a fikció ábrázolását a történetírói gyakorlat megkerülhetetlen elemének tekinti. A történetírói gyakorlatot elsődlegesen narratív diskurzusnak tekinti hangsúlyozva, hogy nincs lényeges különbség a történelmi valóság és a képzelt események reprezentációi között (White 1999. 13-15).

A történetírói gyakorlat White által elindított narrativista diskurzusát a kiváló holland történetfilozófus, Frank R. Ankersmit építette tovább a White megközelítési módját érintő kritikája pilléreire. Noha a White által képviselt narrativizmus Ankersmit számára elfogadható iránya a történetírói gyakorlat vizsgálatának, a történetírói nyelv pusztán esztétikai, irodalomelméleti analógiák segítségével való leírását korántsem tartja kielégítő megoldásnak. A kortárs nyelvfilozófia által kínált modellek figyelembevétele nélkül, véli Ankersmit, legfeljebb félmegoldásokhoz jutunk ezen téren. Ezért ezeknek a modelleknek az alapjain meg kell újítani az esztétika, retorika, irodalomelmélet felé elsodródott narrativista történetfilozófiát. Erre a feladatra vállalkozik Ankersmit a történetírói nyelv szemantikai analízisével (Ankersmit 1983).

Kiindulópontja az a felismerés, hogy a történész elsődleges feladata egy „szemantikai leltár” készíteni a vizsgált történelmi diskurzus terminológiájáról. Ez a „szemantikai leltár” határozza meg azt a határt, amely a „nem-mondható” és a „kimondható”, a „tárgyalható”, a „vizsgálható” között húzódik. Az így leltárba vett szókészlet és terminológia jeleníti meg a vizsgált tartalom

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

lényegi elemeit. Ankersmit javaslatának újszerűsége abból a tényből fakad, hogy a posztmodern történetfilozófia kezdeti szakaszában, az 1940-es évektől a történelmi megismerés elemzésének fókuszába még elsősorban a leírás és a magyarázat szókészlete került. E mögött az az esszencialista előfeltevés rejlik, hogy a múlt lényegében nem más, mint olyan „történelmi jelenségek tengere”, amiket leírni és magyarázni kell. A szókészletek alkalmazása olyan episztemológiai kérdéseket hozott felszínre, amelyek a történészek által használt magyarázó és leíró kijelentések igazságát érintették. Az 1970-es évektől viszont megváltozik a történészi nyelvre irányuló filozófiai vizsgálatok iránya: az episztemológiai irányultságú történetfilozófia új szókészletet kezdett használni. A hangsúly a történészi magyarázat természetének problematikájáról a múlt értelmezésének kérdéskörére helyeződött át. Ezt a váltást azonban Ankersmit szerint eleinte pusztán implicit meggyőződések táplálták. Ami igaz az Ankersmit által az ún. hermeneutikai történetfilozófia egyik ágának tekintett analitikus hagyományra is. Ennek az irányynak a képviselői, Danto, Dray és mások olyan erősen kötődtek a magyarázat nyelvéhez, hogy munkásságuk nyomán a hermeneutikának egy sajátos, hibrid változata jött létre. A hagyományos hermeneutikai irányultságot, a jelentés értelmezését az „átfogó törvény” szókészletének előfeltevéséből származó követelménnyel elegyítették a történészi magyarázatokra vonatkozó koncepcióik kidolgozásakor. Ankersmit szerint ebben rejlik az analitikus hermeneutika vitathatóságának elsődleges oka is. Mint írja, az „analitikus hermeneutika gyengeségeinek jelentős része erre az eredendő bűnre vezethető vissza, a hermeneutikai szókészlet által sugallt kérdéseket összekeverte a másik szókészlet magyarázat-eszményével” (Ankersmit 2003. 236.).

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

A tisztán hermeneutikai, a múlt jelenségeinek jelentését megvilágító szókészlet lassan terjedt el a posztmodern történetfilozófiában. Az irodalomtudomány és a nyelvfilozófia sokkal inkább nyitottnak mutatkozott az új szókészlet alkalmazására, mint a történetfilozófia. Mivel a filozófiában a konzisztencia mindig is előnyt élvezett a hibriditással szemben, ez bizonyos értelemben a történetfilozófiai szemlélet visszaszorulását is eredményezhette a történészi gyakorlat és nyelv elemzésére vállalkozó episztemológusok körében. Az episztemológiai alapokon nyugvó kérdésfeltevés a posztmodern történetfilozófia kezdeti szakaszában sokat veszített a jelentőségéből, mivel a jelentés kérdéseit a szavak egymás közötti kapcsolatának vonatkozásában tették fel, nem pedig a szavak és a dolgok viszonyát illetően. A jelentés és a magyarázat szókészletének az interpretáció szókészletével való felváltása viszont már új távlatokat nyit a történetfilozófiában. Mint arra Ankersmit rámutat, a „spekulatív” történetfilozófiák mindig is feltételezték, hogy a történelmi folyamatnak rejtett jelentése van. Még akkor is, ha ez a történelmi cselekvők számára nem volt felismerhető. Ebben a megközelítésben a múltbeli cselekvések céljaik révén válnak jelentéshordozó aktusokká. Nyilvánvalóan ezek a történész által megismert célok kölcsönöznek jelentést a rekonstruált cselekvések által meghatározott történelmi folyamatoknak is. De vajon megismerhető a történelmi folyamatok jelentése, mint olyan? Létezik-e ilyen feltárható jelentéstartalom? Aligha. Ezt a jelentést ugyanis kizárólag a folyamatokat narratív konstrukciókba rendező történészek adják a múltnak. Mint Ankersmit írja: „A múltnak nincsen arca, csak történészek által létrehozott álarcokkal találkozhatunk /.../, amint elhagyjuk az intencionált emberi cselekvések területét, a múlt elveszti rejtett vagy nem rejtett belső jelentését, ezek után pedig meglehetősen

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

furcsa lenne valami olyannak a jelentésértelmezéséről beszélni, aminek nincs belsőleges jelentése” (Ankersmit 2003. 239.). A múltnak tehát nincs „belső” jelentése, a jelentéstartalmakat kizárólag rá vonatkozó narratív szövegek hordozzák magukban.

Ankersmit a reprezentáció fogalmának a történelmi szövegekre való alkalmazásával új irányt jelöl ki a kortárs történetfilozófiában. A reprezentáció szókészlete, véli Ankersmit, nem csupán a múlt egyes elemeiről képes számot adni, hanem arról is, hogy ezek az elemek, miként integrálódnak a történelmi elbeszélés teljességébe. A történelmi szövegek saját jelentéssel bírnak, aminek feltárásához szükség van a reprezentáció szókészletére. Ezáltal válik ugyanis világossá az, hogy miként is jön létre a jelentés olyasvalamiből, aminek önmagában véve nincs jelentése. A jelentés a reprezentációból fakad, pontosabban annak felismeréséből, hogy mások hogyan reprezentálják a világot. A jelentés maga a világ, és annak belátása, hogy a világ valamilyen módon reprezentálható. Az esztétika mint a reprezentáció filozófiája megelőzi az interpretáció filozófiáját és az interpretáció filozófiájának alapjául szolgál. A reprezentáció két oldalán a hermeneutika és a tudomány áll. A tudományos elméletek, nem a világ reprezentációi. Úgy írják le a világot, ahogyan azt, sosem észlelhetjük. A reprezentációt, viszont az érdekli, hogy milyen most és milyen volt a világ. A tudományos állítások modellszerűek, ellenben a reprezentáció kategorikus. A történetírói gyakorlatot célszerű tehát a reprezentáció szókészlete felől vizsgálni, mert mint Ankersmit írja, a „történész, akárcsak a festő, a (történelmi) valóságot reprezentálja, szövege olyan jelentéssel ruházza fel a valóságot, amellyel az nem rendelkezett” (Ankersmit 2003. 246.). Azt pedig, hogy erre miként válhat alkalmassá a történész által használt narratív nyelv, kizárólag átfogó nyelvfilozófiai

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

elemzésekkel világíthatjuk meg. A történetfilozófiának ezért a nyelvfilozófia integráns elemévé kell válnia, és *vice versa*, „a nyelvfilozófia pusztán elméleti torzó marad, ha nem veszi komolyan azt a problémát, amelyet a történetfilozófia vet fel” (Ankersmit 2001. 283.). Ez az új vizsgálati irány a reprezentáció jelenségének értelmezése mellett hozzájárulhat a történelmi tapasztalat természetének tisztázáshoz is.

Ankersmit a következőképpen határozza meg a történelmi tapasztalat forrását 1993-as székfoglaló beszédében: a történelmi tapasztalat a megismerő és a múlt találkozásából fakad; az élmény közvetlensége és az egyidejűség érzete teremti meg (Ankersmit 2000). Mint Ankersmit írja, a „múlttal való ilyen közvetlen érintkezés során a múlt nem a látás, vagy hallás, tehát nem a képalkotás és a vita formájában, hanem a tapintásérzésnek alkalmas formájában jelenik meg a történész előtt” (Ankersmit 2004. 107.). Egy különleges, a történelmi források által megteremtett referenciális kapcsolat lehetőségét hordozza magában, „sem az optikai, sem az auditív metafora nem ad teret az olyasfajta közvetlen érintkezésnek a múlttal, amelyben a történelmi tapasztalat részesít bennünket” (Ankersmit 2004. 107.). Amíg a történészek által folytatott diskurzusok, viták csak töredékesen teszik érthetővé a történelmet, addig az önmagunk megtapasztalásán alapuló történelmi tapasztalat a múlt koherens reprezentációjának lehetőségét hordozza magában. „Ez a tapasztalat nem idézhető fel bármikor, „megesik” a történésszel s nem szabad összekeverni a sugallatszerű „történelmi belátással”, amikor hirtelen a múlt urának érezhetjük magunkat, hiszen éppenséggel a múlt „elszenvedőivé és alávetettjeivé válunk”, írja Ankersmit (Ankersmit 2000. 118.). Tehát a történelmi tapasztalat tárgya maga a múlt, amellyel a történész a tapasztalás folyamatában különleges, autentikus kapcsolatba kerül. Ebben az autentikus

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

kapcsolatban egy időben valósul meg az önmegetapasztalás a és a megismerendő világ megtapasztalása, s ezért a történelmi tapasztalat akarva akaratlanul is „egy megismerésemélet-előtti eszmevilágba vezet vissza bennünket” (Ankersmit 2000. 118.). A tapasztalatra szert tevő történész számára a történelmi tapasztalatban megjelenik az „egy pillanat erejéig a múlt a maga, szokatlan közvetlenségével és közvetítetlenségével tárulva fel a maga kvázi-noumenális mezítelenségében” (Ankersmit 2005. 125.). Ankersmit a narrativista történetírás korábbi gyakorlatától elszakadva hangsúlyozza annak a kritikai pozíciónak a jelentőségét, ami az „episztemológiai” jellegétől, nyelviségétől megfosztott, „csupasz” és valódi múlt érzékelésre, az autentikus történészi tapasztalatra épül. Ez esetben az „autentikus szó a világ megismerésének és a világgal való érintkezésnek a legmagasabb rendű formáját jelzi, melyre képesek vagyunk... a tökéletesből hiányzik, ezért nem is érint közelről bennünket” (Ankersmit 2004. 52.). Voltaképpen a múlttal való autentikus kapcsolat jelenti a történész számára a megismerendő valóságot (Ankersmit 2004. 28-29.). Ebben kapcsolatban a történész természetesen nem azonosul a múlttal, csak érintkezik vele. A tapintás mint érzékelési aktus ezért kínál jól használható analógiát a történelmi tapasztalat lényegének megragadására. Mint Ankersmit írja: a „tapintás nem individualizál /.../ a történelmi tapasztalat közvetlenségére az egyidejűség képzetét keltő jellegére az a jellemző, hogy nincs távolságtartás, csak közvetlen érintkezés /.../ individualitásra és távolságra a látás metaforája kínálkozik: a történelmi tapasztalatra a tapintásé” (Ankersmit 2004. 82.).

Ankersmitnek a történelmi tapasztalattal kapcsolatos eszme-futtatása világossá teszi, hogy ennek a fogalomnak a szerző sokkal komolyabb szerepet szán annál, minthogy segítségével rávilágítson a történetírói gyakorlat egyik fontos

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

módszertani elemére. Ez a fogalom a „fenséges” kategóriájával kiegészülve vethet ugyanis véget az elméletek modernitás korából átörökített zsarnokságának, és az emiatt „unalomba torkolló” posztmodern életérzésnek (Ankersmit 2004. 54.). A „fenséges” jeleníti meg ebben a konstellációban az „önmegtapasztalás dimenzióját” (Ankersmit 2004. 68.). A történelmi tapasztalat fogalmának ez az esztétikai dimenziókkal is számoló megközelítése tehát szétfeszítve a koncepció eredetileg kiépített episztemológiai kereteit a történészi nyelv vizsgálatát egy, a nyelvet megelőző aspektussal egészítette ki. Ez a lépés Ankersmit esetében egyúttal a historizmus eszméjének filozófiai újragondolásához is vezetett. Olyannyira, hogy *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation* című könyvében (Ankersmit 2012) a nyelv és a történelmi eszmeiség viszonyának koncepciója már jól érzékelhetően a historizmus gondolköré köré épül fel.¹¹ A historizmus filozófiai megközelítése és nyelvezete, véli Ankersmit, értékes lehet a történész számára, sőt logikai

¹¹ Mint ismeretes, a historizmus alapját az a feltevés jelentette, hogy a természet és a történelem sajátosságai eltérnek egymástól, és ez a társadalom és a kultúratudományok részéről olyan új vizsgálati folyamatokat és módszereket követelt meg a történelem területén, amelyek jelentős mértékben eltérnek a természettudományos gyakorlattól. A historisták kiindulópontja, hogy miután a történetíró olyan személyekkel és közösségekkel foglalkozik kutatása során, akik megismételhetetlenek és egyediek, alapvető feladata ennek az egyediségnek az intuitív módon történő megragadása. Ezáltal a történetíró maga is az idő folyamának a részévé válik, miként a módszer is, amely révén koherenciát kíván teremteni a feldolgozott tények rendszerében. A historizmus kiemelkedő képviselői, Humboldt, Ranke és Dilthey és mások egyetértének abban, hogy minden történelmi megértés alapját a „beleérzés” valamely formája jelenti.

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

szempontból e megközelítés és nyelvezet alkalmazása bizonyos értelemben megkerülhetetlen lépésnek is tekinthető. A historizmus eszméjének filozófiai újragondolása mellett a legfőbb érv, hogy miután semmi sem menekülhet el a változás elől, minden entitás „természete” a történelemben rejlik, „korszakfüggő”. Ami egy történelmi entitást és egy korszakot egyedivé tesz, és önmaga nem alanya a változásnak, az a történelmi eszme. Az adott korszak egyediségét és koherenciáját megteremtő történelmi eszme nem filozófiai spekuláció, hanem a múlt emlékeinek tanulmányozása révén megragadható és pusztán kauzális magyarázatokkal le nem írható valóság. A történelmi eszmének ez a historizmus gondolkörében kielélt koncepciója jelenti Ankersmit kiindulópontját. Azzal, hogy a történelmi eszme a narratív történészi nyelv jelentésvilágába ágyazottan teremt koherenciát a megismerés tárgyát jelentő történelmi folyamatok kapcsolatrendszerében. Mint Ankersmit írja, „a történetírás elválaszthatatlan fejlődés fogalmától, ez jelenti a történelmi narratíva lényegi vonását /.../ ezért tekinthető helyesnek a historisták azon kijelentése, hogy egy entitás története a múltjában rejlik” (Ankersmit 2012. 14.). Ankersmit elméletében tehát a történelmi tapasztalat narratív történészi nyelv által megragadhatóvá tett tárgyaról alkotott koncepció teremt összhangot a narrativista és historista álláspontok között. Ennek az összhangnak a jele az a koncepció, miszerint a történész elsődleges feladata a történelmi folyamatok narratív interpretációja. A történelmi narratíváknak kettős célja van. Egyrészt megkísérlik leírni a múltat, másrészt meghatározzák a múlt egy specifikus narratív interpretációját (Ankersmit 2000. 113-117.). Ennek a historista megközelítésnek az elfogadása Ankersmit részéről is egyet jelent a felvilágosodás kora óta domináns és a modern történetírás gyakorlatát meghatározó ontológiai realizmus elutasításával (Iggers 2003. 205.). Azaz

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

például annak az állításnak a tagadásával, hogy a történelmi folyamatok okainak meghatározására irányuló történészi kijelentések a valóságnak való megfelelés alapján minősíthetők igaznak vagy hamisnak. Ebből a nézőpontból vitatja példának okáért Ankersmit a brit történész, Edward Gibbon azon állítását is, hogy a kereszténység és a barbárság harca, jól definiálható külső erők hatására lenne visszavezethető a Római Birodalomban (Gibbon 1776. 865.). Ankersmit szerint ugyanis nem külső erők okozták ezt a romlást, hanem olyan elemek, amelyek elválaszthatatlanul beépültek a Birodalom szubsztanciájába. Ezeket az elemeket pedig aligha lehetne az ontológiai realizmus talaján verifikálható magyarázatokkal meghatározni.

Bár a historizmus metafizikai előfeltevései önmagukban távol állnak a narrativista történelemfilozófiától, van tehát egy közös pont, amely révén harmonizálhatók ezek a felfogások. Ez pedig az a felismerés, hogy a történész elsődleges feladata a múlt eseményei közötti koherencia felismerése és megvilágítása. Amíg azonban a klasszikus historizmus képviselői e koherencia feltárandó forrásának a történelmi eszmét tekintették, amire a történésznek nyelvileg kell reflektálnia, addig a narrativisták azt vallják, hogy a történészi nyelv maga kínál koherenciát a múltnak (Iggers 2003. 207.). A historista és narrativista felfogások harmonizációjára tett kísérlet gyümölcse tehát Ankersmit részéről a koherenciateremtő történészi nyelv hipotézise. E feltevés szerint a történelmi tapasztalat révén rekonstruálható szubsztancia végsősoron maga is nyelvi entitás, amely narratív struktúrákba ágyazottan válik megragadhatóvá a történész számára. A történelmi folyamatok feltárt koherenciája a történész által preferált történetek koherenciájából fakad, azaz alapjuk a narratív történészi nyelv metaforikus funkciójában rejlik.

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

A narrativista történetfelfogás a historista hagyományokkal szakító White és a historizmus és narrativizmus szintézisére vállalkozó Ankersmit munkássága révén új irányt adott a történelmi módszerekkel kapcsolatos kortárs polémiáknak. E polémiák keretében egyre határozottabb álláspontot képvisel az akadémikus történetírás hagyományaitól eltávolodó, posztmodern történetírói nemzedék, az „új történelem” egyre erősödő generációja. Ennek a generációnak egyik tagja például Natalie Zemon Davis (1987), aki White elméletére építve helyezte új megvilágításba a történelem narratív paradigmáját olyan eddig ismeretlen irányzatokat alapozva meg ezáltal, mint a feminista történetírás, az oral history, vagy a mikrotörténelem. A hagyományos történetírással ellentétben az „új történetírás” más megközelítésben (például a „másság”, az áldozatok, a kisebbségek és az elnyomottak szemszögéből) vizsgálja a történelmet.¹² Új típusú történelmi források (például képregények, filmek, honlapok, internetes oldalak, fényképek, művészeti alkotások) tanulmányozásával kíván minél árnyaltabb képet nyújtani a tanulmányozott történelmi korszakról, a múltbeli narratívák kontextusáról. A hagyományos, akadémikus történetírástól eltérően, az új történelmi megközelítés a történelmi reprezentáció alapjainak erősségeire és gyengeségeire világít rá. A nem hagyományos történetírás ennek jegyében újraéleszti, az

¹² Ankersmit szerint az új kulturalista történetírás jelenti a historizmus azt a formáját, ami leginkább illeszkedik korunk szellemi állapotához. Ez a történetírás mentes az ideológiai előfeltevésektől. Ankersmit a hagyományos történetírást úgy határozza meg, hogy a szövegei áttetszők, amennyiben közvetlen hozzáférést biztosítanak a történelmi valósághoz, másrészt nem viselik magukon a létrehozó történész szándékainak és értelmezési kritikájának a lenyomatát.

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

objektivitásról, a valóságról, a történelmi hitelességről, a fikcióról, a tudományos és a történelmi narratíváról folyó történészi vitákat, amiket a White, Ankersmit és mások által előkészített „nyelvi fordulat” generált az amerikai eszmetörténelmi iskolában.

Az „új történelem” ugyanakkor nem azonos az „újhistorizmussal.” Jürgen Pieters (2003) az „újhistorizmust” a posztmodern történelemelmélet irodalom-kritikai változatának, míg Judit Newton (1989) inkább irodalomkritikának tekinti. Elsődleges célja a szövegek kultúraspecifikus alapjainak feltárása. Kiindulópontja az a felismerés, hogy miután a szöveg beágyazódik a kultúrába, maga a kultúra is szövegszerűvé válik az individuum számára. Az „újhistorizmus” viszont nem választja el egymástól az irodalmi és nem irodalmi szöveget, miután ezek egymással szervesen összefonódva válnak a társadalmi és kulturális valóság elemeivé. White nyomdokain haladva ezért ez az irányzat egyre nagyobb átjárhatóságot biztosít a hagyományos történetírás és az irodalomkritika között.

A narrativista, „újhistorista” iskolával párhuzamosan ugyanakkor megerősödött egy másik fontos műhely is a kortárs történetírásban, a francia Annales iskola, ami, mint arra Peter Bruke is rámutat, a totális történelem elméletét képviseli (Bruke 2000). Ennek a totális történelemnek a történészek által rekonstruálni kívánt alapeleme az emberi tevékenység. Ez a felismerés jelenti az „új történelem”-nek nevezett felfogás alapelvét. Az „új történelem” képviselői elsősorban az Annales iskola által vizsgált területekre összpontosítanak, s ennek jegyében foglalkoznak például olyan problémakörökkel, mint amilyen a halál, az örület, vagy a test története. Rövid időintervallumú eseményekre és az egyének történetére fókuszálnak, módszertanuk kialakításakor pedig a struktúraelemzést tekintik elsődleges feladatnak .

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

Bár a történelmi megismerés más és más aspektusát hangsúlyozzák, mind az „újhsitorizmus”, mind az „új történelem” apológéitaira inspiratív erővel hathatott a cambridge-i kontextualista-intencionalista eszmetörténeti műhely tagjainak munkássága. John Dunn (1985, 1996), John G.A. Pocock (1975, 1999) és főként Quentin Skinner (1969, 1978, 1981, 1996) a történelem diszkurzív és kontextualista értelmezése mellett érvelve radikálisan megújították az eszmetörténet módszertanát, és ezzel együtt új megvilágításba helyezték a történelmi megismerés lehetőségeivel és folyamatával kapcsolatos ismeretelméleti diskurzusokat is. Különösen tanulságosak ebből a szempontból Skinner megállapításai, aki szerint a történelmi szövegek megalkotását és közreadását az akkori politikai, társadalmi diszkurzusok kontextusában végrehajtott cselekvésként kell felfognunk és megértenünk (Skinner 1969). Azaz a történésznek tudnia kell, „mit tett”, „mit szándékozott tenni” és „és mit ért el” a szerző a szövegek megírásával és publikussá tételével. A múltbeli szerző cselekvései kizárólag abban a történelmi kontextusban válnak értelmezhetővé, amelyet a szerző és olvasói között kialakult diskurzus nyelve határozott meg. Ez a nyelv szabott határokat annak, hogy a szerző mit mondhatott, mit akart mondani és miként értették akkori olvasói, amit mondott; ez a nyelv vezeti el a történészt a történelmi cselekvők intencióihoz és vélekedéseihez is (Skinner 1978. 358.). Skinner kontextualista-intencionalista módszertanának középpontjában tehát a történelmi kontextusokban végrehajtott és értelmezhető beszédaktusok állnak. Ezek okainak és következményeinek rekonstrukciója elképzelhetetlen a cselekvések kontextusát meghatározó kulturális, társadalmi, politikai stb. tényezők vizsgálata nélkül.

Ez a módszer lehet például segítségünkre abban, sugallja Skinner, hogy megértsük, Machiavelli koncepciója a benne rejlő

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

logikai ellentmondások, következetlenségek ellenére miért gyakorolhatott jelentős hatást kortársaira és az utókorra (Skinner, 1981). A választ a modern politikai filozófia kialakulását és a kor filozófiai diskurzusait meghatározó társadalmi, politikai, kulturális folyamatok elemzése adhatja meg számunkra. Egy ilyen elemzés eredményeként értékelhetjük Machiavelli cselekvéseit úgy, mint a klasszikus republikanizmus sajátos humanista tradícióját megjelenítő aktusokat. Így tehetők világossá Machiavelli szerzői intenciói is, akinek politikai szemlélete egyfajta polemikus és olykor ironikus választ jelentett kora morális, politikai meggyőződéseire. Ez a látszólagos ellentmondások háttérében rejlő ironia érhető tetten például a virtus fogalmával kapcsolatos fejtegetéseiben is.

Ugyanez a módszertani megközelítés vezethet el bennünket az angol filozófus, Hobbes gondolati világához is, véli Skinner, és teszi lehetővé azt, hogy az eddig megközelíthetetlen, „magányos” tekintélynek tartott Hobbes politikafilozófiai életművét a rátapadt sztereotípiáktól megszabadítva a kor filozófiai diskurzusának kontextusában értsük meg (Skinner, 1996). Mint arra Skinner Hobbes-monográfiájában felhívja a figyelmet, egy múltbeli szerző kijelentéseinek lézetik egy meghatározott, mögöttes története, egyfajta gondolkodásbeli nyelvezete. A múltban használt szavak kapcsán ezért felvetődik a kérdés, hogy ezek mögött milyen tartalom jelent meg, mi volt a közlő tapasztalata, motivációja, milyen jelentést tulajdonítottak nekik a szerző kortársai. Ennek a mögöttes, ha úgy tetszik, intencionális tartalomnak a feltárásával rekonstruálhatjuk azokat az indítékokat, megfontolásokat is, amelyek eltávolították Hobbes politikafilozófiai nézeteit a politika és a szabadság republikánus koncepciójától. Hobbes gondolatait, mutat rá Skinner, a vallási okokra visszavezethető angol polgárháborúval szembeni ellenállás táplálta. Skinner

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

Hobbes személyiségét vizsgálva a politikai, filozófiai szövegek által rejtett beszédaktusokra világít rá. Hobbes írásait olyan kontextusba helyezi el, amely révén érthetővé válik, hogy a szerző a szöveg megalkotásával egyúttal milyen cselekvést hajtott végre. Egy ilyen irányú kísérlet vezet arra a megállapításra, hogy Hobbes idején a politikai életben való részvétel, miként a közösséggel, a társadalom problémáival való foglalkozás is megkerülhetetlen elvárás volt egy polgár irányában. Egy államférfinek, de akár egy szónoknak is bölcs és ésszerűen gondolkodó embernek kellett lennie. Egy államférfinek tisztában kellett lennie a retorika fontosságával, látnia kellett ennek összefüggéseit. Az állampolgárnak is alapvető kötelessége volt az igazságosság védelme, a becsületesség, amit egy államférfinek alapértékként képviselnie kellett. Skinner szerint a jó polgár legfontosabb feladatai retorikai jellegűek voltak, a „retorika művészetének a gyakorlója” kellett, hogy legyen. A helyes, retorikán alapuló, becsületes életmód a társadalom tagjaiban emocionális folyamatokat indított el, mert példaként szolgált és gyakorlati inspirációt jelentett valamennyi polgár számára.

Összességében tehát megállapítható, hogy a narrativista fordulat talaján kibontakozó és a kontextualista-intencionalista eszmetörténeti iskola irányából komoly megerősítést kapó, kortárs történetírói irányzatok a múltbeli cselekvések okainak narratív rekonstrukcióját tekintik a koherenciateremtő történészi nyelv legfőbb funkciójának. Valódi paradigmaváltással azonban kizárólag akkor járna a megjelenésük és megerősödésük, ha rávilágítanának annak a kauzalitásnak a lényegére, amit a történelemformáló cselekedetek kapcsán rekonstruál a történész a cselekedetek háttérében rejlő vélekedések és intenciók meghatározásakor. Többek között ez az a problémakör, ami ma a történelmi megismerés lehetőségét és folyamatát vizsgáló

A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS NARRATIVISTA ÉS KONTEXTUALISTA MODELLJEI

történetfilozófiát, az Ankersmit által elvárt módon, a nyelv- és cselekvésfilozófia integráns elemévé teszi. És ezért tartjuk mi is fontosnak, hogy könyvünk utolsó fejezetében egy általunk javasolt kauzális modell kapcsán röviden kitérjünk erre a problematikára.

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

A történelmi megismerés narrativista modelljei, a történelmi tapasztalat és a nyelven kívüli tényként megjelenő reprezentacionális igazság koncepciója az intencionalitás problematikáját a történelmi megismeréssel foglalkozó elméletek megkerülhetetlen kérdésévé tették. Ankersmiték nyomán ugyanis mindinkább világossá vált, hogy egy múltbeli cselekvés rekonstrukciójához annak a nyelvnek a megértése vezethet el bennünket, ami mind szemantikai, mind szintaktikai szinten egy kognitív háttér elemeiként jeleníti meg a vélekedések, intenciók és cselekvések közötti kauzális viszonyokat. Azokra a kérdésekre, amelyek egy múltbeli cselekvés megértésének a lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát, a szóbeliségen és az írásbeliségen alapuló kultúrák megismerésének eltérő aspektusait, a történelmi szövegek interpretációjának ismeretelméleti alapjait érintik, kizárólag egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát érintő nyelvfilozófiai modell jegyében válaszolhatunk.

De voltaképpen milyen kauzális kapcsolatok feltárását várjuk el a múltbeli cselekvések okait megérteni próbáló történésztől? Miben rejlik a történészi narratívák általérzékeltetővé tett intencionális okság lényege? A kérdésekre válaszolva mindenekelőtt az intencionális események és állapotok közötti oksági viszonyok speciális természetére kell rávilágítanunk. Erre a feladatra vállalkozott például cselekvésfilozófiai modellje megalkotásakor Donald Davidson is „egy kauzális világban létező, autonóm cselekvés lehetőségeit” kutatva (Davidson

1980. 88.). Davidson teljes mértékig a brit társadalomfilozófia egyik kiemelkedő alakjának tartott Peter Winch által kijelölt gondolati vonalon halad akkor, amikor megállapítja, hogy cselekvésnek nem csupán az értéket előállító, a cselekvők számára szubjektív értelemmel bíró viselkedés tekinthető. Winch ugyanis valamennyi speciális viselkedést jelentéssel bíró, a wittgensteini értelemben vett szabálykövető magatartásként fog fel (Winch 1988). Ez alapján világít rá Davidson is arra, hogy mivel valamennyi cselekvés értelemmel bír, minden esetben kimutathatók olyan intenciók, amelyek az adott cselekvés okai voltak. Hozzáteszi azonban azt, hogy az intenciókat megnevező cselekvésleírások rendszerint nem érintik a cselekvés valamennyi okát, és ezért nem rekonstruálható teljes mértékig a cselekvés alapját jelentő gondolati aktus sem. Ezért pontosan az a kérdés marad megválaszolatlan, hogy a cselekvő miként jut el vágyaitól és más attitűdjeitől addig a konklúzióig, miszerint cselekvése az adott szituációban kívánatos volt számára. Davidson számára tehát az általa részletesen elemzett kauzalitásnak éppen az egyik legfontosabb, valamennyi cselekvésben tapasztalt mozzanata jelent megoldhatatlan problémát. Ugyanez mondható el John R. Searle nagy vitát kiváltó intencionalitás-elméletéről is. Searle a Davidson által is vizsgált kauzalitást az intencionális okság fogalmának bevezetésével próbálja megragadhatóvá tenni (Searle 1983). Úgy véli, hogy a cselekvésben megjelenik az intencionális okság tapasztalata, ami egyúttal az okozás forrásává is válik. Ez pedig az észlelést és cselekvést egyaránt jellemző oksági önreferencialitás következménye. Ez az oksági önreferencialitás a cselekvés esetében tehát azt jelenti, hogy a cselekvést prezentáló intenció egyúttal a cselekvés oka is. Ugyanez az oksági önreferencialitás jellemzi Searle szerint az észlelés folyamatát is, aminek során az észlelési tapasztalat

egyúttal saját kiváltó okát is prezentálja. Az észlelési tapasztalat tehát oksági következménye az észlelt ténynek. A cselekvési tapasztalat viszont, amit egy ellenkező megfeleltetési irány jellemez, kauzálisan váltja ki a cselekvés cselekvésbeli aspektusait. Searle azonban, Davidsonhoz hasonlóan, nem ad választ - az észlelésnek és a cselekvésnek egymástól funkciójuk, megfeleltetési és kauzális irányuk szerint megkülönböztethető jelenségként való felfogása következtében - arra a kérdésre, hogy miért lehet a cselekvés tárgyának észlelése, vagy az annak hatására kialakult bármely mentális állapot vagy esemény magának az intenciónak a forrása. Vagyis az észlelés és cselekvés folyamatának ez a fogalmi elkülönítése épp az intencionális okság lényegének a megragadását teszi lehetetlenné.

Ezért a következőkben egy olyan oksági magyarázat felvázolására teszünk kísérletet, amely bizonyos értelemben szakít a hagyományos előfeltevések néhány elemével, így az észlelés és a cselekvés klasszikus kettősségével is. E magyarázat kiindulópontjaként a cselekvő és a valóság viszonyát mint a problémák totalitására irányuló cselekvések viszonyrendszereiben való létezését fogjuk fel. A valóságnak mint problémák totalitásának az észlelése nem más, mint a problémaként létezés ön-referenciája. A cselekvő ily módon észleli a közte és a valóság között kialakult viszonyt, önmagát és a valóságot mint e viszonyban létező problémák rendszerét. Ezáltal oldja fel a valóságot mint problémák rendszerét saját, problémaként való létezésében. Ezért egy adott kontextusbeli problémára irányuló cselekvése során a cselekvő számára ez a probléma egyrészt a probléma megoldásához rendelkezésére álló lehetséges cselekvések, másrészt a cselekvése számára adott lehetséges problémák viszonyában létezik. Egy cselekvő minden

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

cselekvései számára adott problémát ebben a kettős viszonyban észlel.

Minden egyes cselekvés tehát egy problémaészlelés elemeként értelmezhető. A problémaészlelés során a cselekvő észlelése tárgyát minden esetben mint a cselekvése során létrejött kettős viszonyban, azaz a lehetséges cselekvések és lehetséges problémák viszonyában létező problémát, önmagát pedig mint e kettős viszonyban cselekvő létezőt észleli. Az észlelés és a cselekvés dichotomikus felfogásával szemben ezért megfogalmazhatjuk azt a konklúziót, miszerint valamennyi cselekvés észlelés és, *vice versa*, valamennyi észlelés cselekvés. A problémák észlelésekor kialakult kettős viszony a cselekvő tudatában az adott problémákra irányuló cselekvések ismétlődése során a cselekvésekkel és a problémákkal együtt rögzül. Az ily módon memorizált cselekvések alkotják majd minden egyes cselekvés alkalmával a lehetséges cselekvések tartományát, amíg lehetséges problémaként az e kettős viszonyban rögzült problémák jelentkeznek. Ezek viszonya kódolja az így memorizált problémát és cselekvést a lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tartományában. Ez a kódolás biztosítja egy cselekvő számára, hogy egy adott kontextusban cselekvése tárgyát, mint a lehetséges problémák viszonyában rögzített problémát, e lehetséges problémákhoz való viszonyában észlelje, és megoldásához a lehetséges cselekvések közül az adott kontextusban a legmegfelelőbbet válassza. Ily módon válnak a cselekvések során kialakult kettős viszonyok azon implicit kognitív háttér alapjává, amely a cselekvések és a problémák tudati rögzülése révén határozza meg cselekvéseinket. Ez az implicit kognitív háttér határozza meg a problémák megnevezésére használt nyelvi elemek jelentéstartományát. A cselekvések tárgyának mint a cselekvések során kialakult kettős intencionális viszonyban

létező problémának a megnevezése tehát maga is intencionális aktus, amelyet az intenciók és hitek valamennyi cselekvésre jellemző rendszere határoz meg. A megnevezés, mint cselekvés számára ily módon egy kontextusbeli probléma egyrészt a probléma megoldásához a cselekvő/nyelvhasználó által választható lehetséges cselekvések, másrészt a megnevezés, mint cselekvés számára adott lehetséges problémák viszonyában létezik. Ezt a megnevezés során kialakult kettős intencionális viszonyt reprezentálja a megnevezéskor használt nyelvi eszközök jelentése.

A fentiekben vázolt cselekvésfilozófiai modell magva tehát egy olyan oksági magyarázat, amely egyúttal új jelentéstani összefüggésekre is rávilágít. Ez a történelmi megismerés kérdését érintő vizsgálataink szempontjából azért fontos, mert egy múltbeli cselekvés rekonstrukciójához annak a nyelvnek a megértésén keresztül juthatunk el, amely mind szemantikai, mind szintaktikai szinten valamilyen kognitív háttér elemeiként rögzíti egy cselekvés intencionális viszonyait. Teljes mértékig egyetértve tehát Ankersmittel kijelenthetjük, hogy azokra a kérdésekre, amelyek egy múltbeli cselekvés megértésének lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát érintik, csak egy, a cselekvések oksági összefüggéseit, valamint a nyelv és cselekvés viszonyát érintő cselevés- és nyelvfilozófiai modell ismeretében válaszolhatunk.

A narratív történészi nyelv elemzésére irányuló történetfilozófiai kísérlet kiindulópontjaként ezért induljunk ki abból az előfeltevésekből, hogy a történelmi események magvát jelentő cselekvéseket is a fentiekben vázolt nyelv- és cselekvésfilozófiai összefüggések jegyében írhatjuk le. Eszerint egy történelmi cselekvő bármely kontextusbeli cselekvésének tárgyát képező probléma a megoldásához a történelmi cselekvő

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

részéről választható lehetséges cselekvések, illetve a cselekvései által megoldható lehetséges problémák viszonyában létezett. Az ágensnek a cselekvései számára adott valamennyi problémát ebben a kettős viszonyban kellett észlelnie, amely azután a cselekvő tudatában az adott problémákra irányuló cselekvések ismétlődése során a cselekvésekkel és a problémákkal együtt rögzült. E kettős intencionális viszonyban memorizált lehetséges cselekvések és lehetséges problémák tartományának kiterjedése mindenkor szoros összefüggésben volt a cselekvő számára észlelhető problémák összetettségi fokával. Minél nagyobb számú lehetséges cselekvés és lehetséges probléma rögzült ugyanis a cselekvő tudatában, annál összetettebb, bonyolultabb problémák képezhették cselekvése tárgyát. És mivel a problémák megnevezése, mint cselekvés során a problémák, valamint a megnevezési aktusok a lehetséges problémákkal, illetve a lehetséges cselekvésekkel való viszonyukban a megnevezésre használt fogalmak jelentéseinek tartalmává váltak, a problémák és a cselekvések memorizálásának lehetőségei a nyelvi kompetencia szintjéből, a nyelvhasználat módjából adódtak. Minél kiterjedtebb a megnevezés ismétlődése következtében rögzült lehetséges cselekvések és lehetséges problémák tartománya, annál absztraktabb problémák észlelésére és ezáltal megnevezésére volt képes a cselekvő kommunikatív aktusai során.

A mind absztraktabb problémákra irányuló kommunikatív aktusok végrehajtásával pedig egyre fokozottabban volt jelen egy artikulált én-tudat, amelynek következtében a cselekvő számára már saját cselekvése, e cselekvés és ily módon önmaga valóságához való viszonya jelenthettek mindinkább problémát. Egy történelmi cselekvés rekonstrukciója, intencióinak és motívumainak megértése tehát azoknak a lehetséges problémáknak, valamint lehetséges cselekvéseknek a

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

meghatározását feltételezi, amelyek intencionális viszonyában a cselekvés tárgya, illetőleg maga a cselekvés is létezett. Egy történelmi cselekvés magyarázatának ezért az ezekre a lehetséges problémákra és lehetséges cselekvésekre vonatkozó megállapításokra kell épülnie. A lehetséges problémák és lehetséges cselekvések kérdése azonban, ahogy arra a fentiekben rávilágítottunk, csak a nyelvre, a nyelvhasználat módjára, a nyelv és gondolkodás viszonyára kiterjedő tágabb problémakörrel összefüggésben tárgyalható. Azaz egy történelmi kontextusban egy cselekvő számára adott lehetséges problémák és lehetséges cselekvések a cselekvő nyelvi tudásának, gondolkodása absztrakciós képességének, műveltségének az összetevői. Ebből pedig az következik, hogy a múltbeli cselekvő cselekvései számára adott problémák összetettségi fokát, bonyolultságának mértékét meghatározó lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tartományának kiterjedése egyúttal a fenti tényezők, tehát a cselekvő nyelvi tudásának, absztrakciós képességének, műveltségi szintjének a fokmérője is. Egy történelmi cselekvő így annál bonyolultabb, absztraktabb problémák észlelésére lehetett képes, más szóval, annál összetettebb nyelvi tudással és kognitív képességgel bírt, minél több elemű a tudatában rögzült lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tartománya, amelyek viszonyában válik bármely kontextusbeli cselekvése tárgya számára problémává. A lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tartományának meghatározásához, vagyis a nyelvi tudás, a kognitív képesség és ezáltal a műveltségi szint rekonstrukciójához ily módon a nyelv és a cselekvés, a nyelv és a gondolkodás viszonyát érintő nyelvi elemzések útján juthatunk el.

Ezek az elemzések az írásbeliségen alapuló történelmi kultúrák esetében a fennmaradt történelmi dokumentumok

hermeneutikai interpretációját jelentik, amelyek során a jelentésekben, szintaktikai viszonyokban, szóhasználatban megőrzött nyelvi tudás és gondolkodásmód alapján következtethetünk a történelmi cselekvések intencionális összefüggéseire, a cselekvések mentális, illetőleg gyakorlati feltételeire, valamint ezek viszonyára. A szóbeliségre (oralitásra) épülő történelmi kultúrák rekonstrukciójához azonban nem állnak a történész rendelkezésére ilyen dokumentumok, így az ezekre a kultúrákra vonatkozó történelmi magyarázatok alapelemeivé azoknak a szinkrón vizsgálatoknak az eredményei kell, hogy váljanak, amelyek a szóbeliség (oralitás) kérdését, mint pszichológiai, etnográfiai, szociológiai problémát tárgyalják. Ezek a szóbeliségre irányuló vizsgálatok feltételezik azt az elvi határt, ami a szóbeliség és az írásbeliség között húzódik. Ezt az elvi határt tekinti Walter J. Ong (1982) egyúttal bizonyos mentális különbségek alapjainak is. A szóbeliségnek ez a formája, amit Ong az „elsődleges szóbeliség” kifejezés használatával különböztet meg az elektronikus kommunikációs eszközök, mindenekelőtt a rádió és televízió használatához köthető „másodlagos szóbeliségtől”, valamennyi korban és kultúrában létező kommunikációs formaként feltöltekezik ugyan az adott kultúrát jellemző nyelvi, mentális vonásokkal, de létének kontinuitása konzerválta azokat a lényegi mozzanatokot, amelyek a korai kultúrák elsősorban szóbeliségen alapuló rendszereit is jellemezték. Ilyen lényegi mozzanat a memorizálás rituális jellege is. A szóbeliségen alapuló kommunikációs rendszerekben ugyanis a problémák tudati rögzítéséhez nem áll rendelkezésre egy, az elmén kívülre helyezhető „raktár”, ezért a megőrzendő dolgokat a cselekvések ismételtetésével kell memorizálni. Ez egyrészt a problémáknak ugyanazon kontextusban való többszöri megnevezését, másrészt a megnevezéseket kísérő cselekvések megismétlését jelenti.

Ezen az úton válnak a memorizálandó dolgok a rájuk irányuló ugyanazon aktusok során kialakult intencionális viszonyokban rögzítetté. A cselekvések ismétlésével memorizált probléma tehát többnyire ugyanazokban az intencionális viszonyokban épül be a lehetséges problémák rendszerébe, miképpen a ráirányuló cselekvések is a lehetséges cselekvések tartományába. Ez pedig azt jelenti, hogy a tudatban rögzített problémának egy új kontextusban való észlelésekor a lehetséges problémák és a probléma megoldásához adott lehetséges cselekvések tartománya egyaránt csupán a kérdéses probléma memorizálása során rögzített lehetséges problémákra, illetve lehetséges cselekvésekre terjed ki. Vagyis annak ellenére, hogy a probléma egy új kontextusba kerül, a cselekvő számára ez a probléma ugyanazoknak a lehetséges problémáknak és lehetséges cselekvéseknek a viszonyában jelenik meg, mint a rögzítés kontextusában. A probléma tehát egy új kontextusban is ugyanazt a memorizálása során ismételt cselekvést fogja kiváltani. Ezért azzal, hogy ez a cselekvő a különböző kontextusba került problémára ugyanazzal a cselekvéssel reagál, cselekvése, legyen az a cselekvés megnevezése, vagy bármely más kognitív, illetve gyakorlati aktus, magától a kontextustól nyeri el tulajdonképpeni jelentését.

Ez a cselekvések ismétlésére épülő ritualizált memorizálás határozta és határozza meg döntő mértékben a szóbeli hagyományozásra épülő kultúrákban végrehajtott cselekvések intencionális szerkezetét. A fenti megállapításokat látszanak igazolni az írásbeliség szintjére még el nem jutott kultúrák vagy csoportok körében született etnográfiai, nyelvészeti, kulturális antropológiai vizsgálatok is. Alekszandr Lurija például Üzbegisztánban és Kirgíziában figyelte meg azt, hogy az írásbeliség szintjére el nem jutott közösségek tagjai úgy azonosítottak geometriai alakzatokat, hogy azoknak konkrét

tárgyak neveit adták, amelyek kapcsolatban voltak az adott dologgal; a kört így tányérnak, szitának vagy órának nevezték (Lurija 1976). Amikor ezek az írástudatlanok szembekerültek egy olyan listával, aminek elemei a kalapács, a fűrész, a fatuskó és a fejsze voltak, nem gondoltak arra, hogy a fatuskót a három szerszámtól elkülönítve azonosítsák. Mind a négy tárgyat, mint egyazon szituációhoz tartozó problémát, azonos státuszúnak fogadták el. Erich A. Havelock, aki e kérdéskör Lévi-Strauss és Ong munkáit követő legátfogóbb áttekintését nyújtja, arra mutat rá, hogy amit Lurija megfigyelt, az a szóbeliség kultúráit jellemző „orális tudat” továbbélése volt (Havelock 1986). A nyelv szintaxisa a vizsgált közösségek esetében éppen olyan „cselekvő”-nek és dinamikusnak bizonyult, mint amilyen a szóbeliségen alapuló korai kultúrák idején lehetett, szemben az írásbeliséggel együtt kifejlődő statikus, kategorikus nyelvi jellemzőkkel. Havelock kiemeli továbbá Lurijának azt a megfigyelését is, miszerint a szóbeli megfogalmazás és annak előadása során ezekben az orális kultúrákban bizonyos közös cselekvési sémákat alkalmaznak. Lurija ugyanis a szövegek előadása alatt a test fizikai mozgásának ritmusos mintáira figyelt fel. Ezek a Havelock által is kiemelt megfigyelések a fentiekben bemutatott rituális memorizálási folyamat természetére világítanak rá. Arra tehát, hogy egy probléma a memorizálása során megismételt cselekvések viszonyában rögzülve fogja bármely kontextusban ugyanazokat a cselekvéseket generálni. Ennek oka pedig az, hogy a memória korlátai következtében mind a lehetséges problémák, mind a lehetséges cselekvések tartománya ezekre a ritualizáltan bevéselt problémákra és cselekvésekre korlátozódik, ami képtelenné teszi a cselekvőt az absztraktabb, bonyolultabb összefüggések felismerésére.

Az oralitás fenti jellemzői értelemszerűen komoly korlátokat szabtak a gondolkodás és nyelvhasználat alapját jelentő fogalmi

készlet fejlődésének. A problémák memorizálásának rituális útja, amely a cselekvő számára az egy kontextusban adott lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tartományának zsugorodását eredményezve válik az összetettebb problémák észlelésének gátjává, nem teszi szükségessé a bonyolultabb összefüggések megnevezését szolgáló fogalmak bevezetését. Ehelyett az adott kontextusokban rituálisan rögzített, megszilárdult fogalmakat alkalmazzák a problémák megnevezésére mondanivalójuk megfogalmazása során. Ez egy olyan ritualizált beszédmód, ahogy arra Havelock is rávilágít, „amely mint olyan rítus válik megismerhetővé, ahol a szavak egy rögzített sorban maradnak” (Havelock 1986. 70.). Egy szóbeliségre épülő kultúra tagjai számára csak az ilyen szövegek voltak az emlékezetbe bevészhetők. E ritualizáció magasabb rendű formája lesz az ütemes társalgás, amelynek során a megszilárdult kifejezésekből felépülő, variálható állítások beleszőhetőkké váltak bizonyos megegyező hangsémákba. Ez tette lehetővé azt, hogy kiépüljön egy speciális nyelvi rendszer, amely „rábírhatja az emlékezetet arra, hogy elvezessen bennünket az egyik partikuláris állítástól a másikig” (Havelock 1986. 71.). Ez az ősi igény hívta életre az orális kultúrák költészetét is, ami ily módon a kulturális információk elraktározásának egy kulturális tradíció megalapításának funkcionális eszközét is jelentette az írásbeliség kialakulásáig. Az írás kifejlődésével azután a problémák memorizálásának olyan új távlatai nyíltak meg, amelyek átalakították a tudat struktúráját. Azzal ugyanis, hogy az írás megjelenése lehetővé tette a problémák rögzítésének nem rituális módját, az ily módon rögzített probléma a kognitív aktusok számára a lehetséges problémák és lehetséges cselekvések táguló horizontú tartományainak viszonyában létezik. Ez pedig azt jelenti, hogy egy probléma más és más szituációkban való észlelése más és

más lehetséges problémák és lehetséges cselekvések viszonyában kódolja magát a problémát, és az adott kontextusban ráirányuló cselekvéseket, kognitív aktusokat. A problémák észlelésekor jelentkező lehetséges problémák és lehetséges cselekvések ilyen bővülő köre teszi lehetővé, hogy a megismerő aktusok mind bonyolultabb, összetettebb problémákra irányulhassanak, megteremtve ezáltal a tudományos-filozófiai gondolkodás mentális alapjait. A tudati struktúrának ez a változása egyúttal új problémák megnevezésének az intencióját eredményezi. A régi fogalmi apparátus már nem elegendő az új problémák és cselekvések megnevezésére. Ezért az írásbeliség megjelenése a fogalmi készlet fokozatos bővülésével, és mivel a megnevezés kettős intencionális viszonyai, mint implicit ismereti hátterek válnak azonossá a megnevezésre használt fogalmak jelentésével, a szókincs elemeinek szemantikai gazdagodásával is járt. Egy írásbeliségen alapuló kultúra tagja tehát az absztrakciós képesség, a deduktív gondolkodás olyan szintjére juthat el, ahol egy tetszőleges kontextusban egy probléma cselekvései számára már nagyszámú lehetséges probléma és lehetséges cselekvés viszonyába ágyazottan létezik. Emiatt válik lehetségessé, hogy a cselekvő egy kontextusbeli cselekvésével több problémát is észlelhet és, *vice versa*, egy kontextusbeli problémából fakadó kihívásra több cselekvéssel is válaszolhat. A lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tudati tartományának kiterjedése pedig elválaszthatatlanul összefonódik a cselekvések tágabb kontextusát jelentő műveltségi, társadalmi, gazdasági viszonyok specifikumaival. Egy írásbeliségen nyugvó történelmi kultúrában egy meghatározott problémára irányuló bármely cselekvés rekonstrukciójához az ebből a történelmi kultúrából származó dokumentumok hermeneutikai elemzése vezethet el, amely a dokumentumok nyelvezetéből, fogalmi apparátusának,

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

szóhasználatának szemantikai és szintaktikai jellemzőiből következtethetünk a rekonstruálandó cselekvés tágabb kontextusát jelentő viszonyok specifikumaira, amik elvezethetnek a cselekvő számára a cselekvése során adott lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések meghatározásához. Ily módon az írásbeliségen nyugvó történelmi kultúrában végrehajtott cselekvés intencionális összefüggései úgy is rekonstruálhatókká válnak az adott történelmi kultúra fennmaradt dokumentumai alapján, hogy a rekonstruálandó cselekvésről magáról írásos emlékek nem, vagy csak töredékesen szólnak.

Az orális kultúrák esetében azonban, mivel ilyen dokumentumok nem állnak a történelmi megismerő rendelkezésére, egy múltbeli cselekvés intencionális összefüggéseit a cselekvés tárgyát jelentő probléma meghatározásával és az oralitásra jellemző rituális cselekvési modell elemeinek erre az adott problémára - a kultúrából fennmaradt tárgyi leletek, művészeti alkotások vizsgálata útján, a probléma rituális memorizálásának feltételeit meghatározó műveltségi, társadalmi és gazdasági specifikumainak fényében - való alkalmazásával kell megvilágítani. Mindezt teheti azzal a megfontolással, hogy mivel az orális kultúra tagjának cselekvésekor a lehetséges problémáknak és lehetséges cselekvéseknek csak egy szűk tartománya állt rendelkezésére, ezért a probléma és a ráirányuló cselekvések memorizálását meghatározó intencionális viszonyok jellemzőinek ismeretében az adott probléma megjelenésére várhatóan egy bizonyos cselekvéssel fog válaszolni. Egy szóbeliségen alapuló kultúra tagjának cselekvései tehát a feltárt régészeti anyagokból kikövetkeztetett, a kultúra valamennyi tagjára vonatkoztatott általános cselekvési séma alkalmazásával válnak rekonstruálhatóvá. Ennek alapján feltételezzük például azt, hogy

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

a neolitikum különböző kultúráit jellemző díszítő motívumok e motívumok emlékezetbe vésésének és alkalmazásának rituális jellege révén váltak az adott kultúra tagjai számára általánosan elfogadott díszítő elemekké. Ezért nevezhetik el saját narratíváik mentén jogosan a történészek ezekről a díszítő elemekről magukat a kultúrákat is („vonaldíszes edények" kultúrája, „harang-alakú edények" kultúrája). Az írásbeliségen alapuló kultúrák esetében azonban a történelmi személyek cselekvéseire a történész már nem alkalmazhat ilyen kiterjedt, az egész kultúrát átfogó általánosításokat és ezekre épülő narratívákat. Ehelyett a rendelkezésre álló dokumentumok alapján kell megneveznie azokat a lehetséges problémákat és lehetséges cselekvéseket, amelyek viszonyában a történelmi cselekvő számára egy adott probléma létezett. Csak ezen az úton tehet ugyanis kísérletet egy adott kontextusban cselekvő történelmi individuum intencióinak és hiteinek a megértésére. Így például annak megértéséhez, hogy Marcus Aurelius fia, Aurelius Commodus miért mondott le apja utolsó éveinek nagyralátó terveiről, és tért vissza Hadrianus konzervatív módszereihez, csak azoknak a dokumentumok, egykorú források hermeneutikai elemzése útján meghatározott lehetséges problémáknak, illetve lehetséges cselekvéseknek a megnevezésével juthatunk el, amelyek viszonyában a hódítás, mint probléma létezett. Ezért nem lehet kielégítő az a rekonstrukciós kísérlet, amely az ókori történetírói hagyományokat idéző narratívákkal szűkíti le a Commodus számára adott lehetséges cselekvések tartományát azzal a kijelentéssel, miszerint Commodus új politikájának forrása a tunyaság és közömbösség volt. Ehelyett a történész feladata azoknak a lehetséges problémáknak (például a birodalom gazdasági és katonai erejének gyengülése), valamint lehetséges cselekvések (például a Traianus alatti hódítás sorsán okult tanácsadók meghallgatása), a dokumentumok

hermeneutikai útján történő meghatározása és jól értelmezhető történetekbe foglalása, amelyek viszonyában az adott probléma Commodus mint történelmi cselekvő számára létezett.

Ugyanezen elvek alapján válik rekonstruálhatóvá például egy írásbeliségen alapuló kultúrában cselekvő történelmi személynek a cselekvéseit meghatározó jogi rendszerhez való viszonya is. Az írásbeliség megjelenésével ugyanis az ókori társadalmakban a ritualizáción nyugvó szokásjogi gyakorlatot egy, a jogról és az államról kialakított absztraktabb felfogást rögzítő jogi rendszer váltja fel. Ez a rendszer már biztosítja az egyes problémák differenciáltabb megközelítésének feltételeit, a lehetséges problémák és lehetséges cselekvések mind nagyobb tartományának kialakulását. A görög poliszállamok jogfejlődésében például ennek a folyamatnak volt egyik fontos mozzanata a graphé, azaz az írásbeli vád megjelenése a büntető eljárásjogban, amelyet a dikével, azaz a szóbeli keresettel szemben már kizárólag az állam sérelmére elkövetett politikai jogsértések orvoslására támasztottak. E két kereseti forma megjelenése a különböző funkciók világos elhatárolásával is szemléltette a jogrendszerhez fűződő absztraktabb viszony kialakulását. Amíg ugyanis a diké alapvetően a sérelem előtti állapot visszaállítására irányult, addig a graphét inkább megtorló jellegűnek tekintették, és a bűncselekmény elkövetésétől való elrettentésre irányult.

A történelmi cselekvések rekonstrukciója során tehát a szóbeliségen és az írásbeliségen nyugvó kultúrákra vonatkozó magyarázatok esetében a lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tudati tartományának meghatározása és az ebből kiinduló, koherenciateremtő narratívák megalkotása a cél. Az orális kultúrákban végrehajtott cselekvések magyarázatakor a cselekvések számára adott lehetséges problémák és a megállapított probléma megoldásához adott

lehetséges cselekvések viszonylag szűk tartománya következtében feltételezheti a történész, hogy a cselekvő különböző kontextusokban ugyanazzal a cselekvéssel reagál az adott problémára. Ezért építheti narratíváit olyan általánosításokra, amelyek felölelik a kérdéses orális kultúra valamennyi tagjának cselekvését.

Az írásbeliségen nyugvó történelmi kultúrákban viszont egy adott problémára irányuló cselekvések magyarázata során, a cselekvő számára adott lehetséges problémák és lehetséges cselekvések kiterjedt tartománya következtében a történész abból a feltételezésből indulhat ki, hogy egy múltbeli cselekvő ugyanazon kontextusban különböző cselekvésekkel reagálhat az adott problémára. Ez a felismerés viszont eleve megkérdőjelezi bármely a kultúra egészét átfogó általánosítás alkalmazásának jogosságát. Ehelyett a narratíváját formáló történésznek meg kell értenie azt, hogy az adott történelmi kontextusban milyen vélekedések és intenciók megjelenítésére törekedett cselekedetével a történelmi ágens. Rekonstruálnia kell azt a történetet, ami a lehetséges cselekvések közül választó múltbeli cselekvő intencióit és vélekedéseit volt hivatott megjeleníteni a kor népi pszichológiája számára. Miután a népi pszichológiát racionalisztikus értelmező kalkulushoz tekintjük, a történész e rekonstrukció során abból a feltevésből indul ki, hogy az ágens a lehetséges cselekvések közül a kortársai számára leginkább ésszerűnek tűnőt választotta ki annak érdekében, hogy intencióit és vélekedéseit világossá tegye a cselekvése által megjelenített narratíva révén. Alapvető feladata ezért a népi pszichológiák kontextusának feltárása, és ez alapján egy, a múltbeli aktusok által reprezentált történet rekonstrukciója. Mint arra korábban rávilágítottunk ez a folyamat rekonstruált történetek és a történész által a koherencia megteremtése céljából alkott narratívák csomópontjában valósul meg a történelmi tapasztalat

részeként. A narratív, történelmi nyelv elsődleges rendeltetése ezért, hogy segítségével a történész a múltbeli cselekvések intencionális okaira vonatkozó magyarázatait a cselekvések kontextusával kapcsolatos információk jegyében tudja megalapozni.

Fenti gondolatmenetünk zárásaként tehát azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a történelmi megismerés lényege a múltbeli cselekvések okainak és következményeinek narratív rekonstrukciójában rejlik. Ez a folyamat pedig a különböző szintű narratívák metszéspontjában valósul meg a tapasztalás egy különös formája révén, amit Ankersmit nyomán történelmi tapasztalatnak hívunk. A történész a múltbeli cselekvések intencionális okait megvilágító történeteket alkot és vet egybe a saját kultúrája és társadalmi életét meghatározó, azok történetét átfogó „nagy elbeszélésekkel”, metanarratívákkal. Teszi mindezt annak tudatában, hogy az általa megértett narratívák elsődleges rendeltetése az volt a múltban, hogy az adott kontextusban érthető, befogadható módon jelenítsék meg és tegyék értelmezhetővé a vizsgált történelmi ágens cselekvéseit, intencióit, vélekedéseit. Mint arra a narrativista történetfilozófia alapjait kutatva rá kívántunk világítani, ez az egymáshoz kapcsolódó történetek összetett rendszerét feltételező megismerési folyamat teszi a történészek által használt narratív nyelv elemzését a történelmi gnoszeológia megkerülhetetlen feladatává.

Könyvünkben tehát nem kevesebbre vállalkoztunk, mint hogy a történelmi megismerés narrativista modelljeinek tükrében tegyük világossá: a történelem megismeréséhez a múltbeli cselekvések narratívákban megjelenített intencionális szerkezetének megértésén keresztül vezet az út. Ahhoz ugyanis, hogy a múltbeli cselekvések intenciói és motívumai a történelmi megismerő számára elemezhetőek legyenek, fel kell tárunk az

INTENCIONALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS

intencionális háttérrel reprezentáló narratívák és a narratív történelmi nyelv szemantikai szerkezetének belső viszonyát. Ez pedig a narratív történelmi nyelv elemzésére vállalkozó történetfilozófus számára azzal a tanulsággal is járhat, hogy a narratíva, jelentés és gondolkodás közötti kapcsolat feltárása egyúttal új lehetőségeket kínál a történelmi megismerés természetének tisztázáshoz is, és persze új megvilágításba helyezi a történet-, nyelv- és cselekvésfilozófia viszonyával kapcsolatos eddigi elképzeléseinket is.

IRODALOM

Anscombe, Gertrud, E. M.(1957): *Intention*. Oxford, Basil Blackwell.

Ankersmit, Frank R. (1983) : *Narrativa Logic: A Semantic Analysis os the Historians Lanuage*. Mouton, The Hague.

Ankersmit, Frank R. (2000): Hat tézis a narrativista t ort enfiloz ofi ar ol. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó. 111-120.

Ankersmit, Frank R. (2001): *Historical Representation*. Stanford, Stanford University Press.

Ankersmit, Frank R. (2003): A történelmi reprezentáció. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudom ny  s m uv szet között*. Budapest, L Harmattan – Atelier. 235-263.

Ankersmit, Frank R. (2004): *A történelmi tapasztalat*. Budapest, Typotex Kiadó.

Ankersmit, Frank R. (2005): *Sublime Historical Experience*. Stanford, Stanford University Press.

Ankersmit, Frank R. (2012): *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. New York, Cornell University Press.

IRODALOM

Ball, Terence (1975): *Rational Explanation Revisited. Proceedings of the Fifth International Congress of Logic.* London, Ontario, Methodology and Philosophy of Science.

Barthes, Roland (1977): *Introduction to the Structural Analysis of Narratives.* In: *Image, Music, Text.* New York.

Bruke, Peter (2000) : *Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése.* In.: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája.* Budapest, Kijárat Kiadó. 37-52.

Bruner, Jerome (2001): *A gondolkodás két formája.* In László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5.* Budapest, Kijárat Kiadó. 27-59.

Bruner, Jerome – Joan Lucariello (2001): *A világ narratív újratertemzése a monológban.* In: László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5.* Budapest, Kijárat Kiadó. 131-157.

Chemero, Anthony (2009): *Radical Embodied Cognitive Science.* Cambridge, MIT Press.

Collingwood, Robin G. (1987): *A történelem eszméje.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Damasio, Antonio (1996): *Descartes tévedése.* Budapest, Aduprint Kiadó.

Damasio, Antonio (2010): *Self Comes to Mind: Constructing The Conscious Brain*. London, William Heinemann.

Danto, Arthur C. (1965): *The Analytical Philosophy of History*. Cambridge, Cambridge University Press.

Danto, Arthur C. (2003): A narratívák szerepe a történeti magyarázatban. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között*. Budapest, L Harmattan - Atelier Füzetek. 95-111.

Davidson, Donald (1980): *Essays on Actions and Events*. Oxford, Clarendon Press.

Davidson, Donald (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford, Clarendon Press.

Davidson, Donald (2001): *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford, Clarendon Press.

Davis, Natalie Zenom (1987): *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford, Stanford University Press.

Dennett, Daniel (1992): The Self as a Center of Narrative Gravity. In: Frank Kessel – Pamela

IRODALOM

Cole - Dale Johnson (szerk.) *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale, Erlbaum.

Denett, Daniel (1998): *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest, Osiris Kiadó.

Dray, William H. (1957): *Laws and Explanation in History*. Oxford, Clarendon Press.

Dray, William H. (1963): The historical explanation of actions reconsidered. In: Sidney Hook (szerk.): *Philosophy and History*. New York, New York University Press. 105-135.

Dunn, John (1985): *Rethinking Modern Political Theory: Essays 1979-1983*. Cambridge, Cambridge University Press.

Dunn, John (1996): *The History of Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.

Fauconnier, Gilles – Mark Turner (2002): *The way we think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York, Basic Books.

Fillmore, Charles (1968): The case for case. In Emmon Bach – Robert Harms (szerk.) *Universals in Linguistic Theory*. New York, Holt, Rinehart, and Winston. 1–88.

Fillmore, Charles (1975): An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA, Berkeley Linguistics Society. 123-131.

Fillmore, Charles (1985): Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica* 6. 222-53.

Fodor, Jerry (1975): *The Language of Thought*. Cambridge, Harvard University Press.

Gallagher, Shaun (2006): The narrative alternative to theory of mind. In Richard Menary (szerk.) *Radical Enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*. Amsterdam, John Benjamins. 223-229.

Gallagher, Shaun – Dan Zahavi (2008): *A fenomenológiai elme: Bevezetés az Elmefilozófiába és a Kognitív Tudományba*. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó.

Gallie, Walter B. (1964): *Philosophy and the Historical Understanding*. London, Chatto and Windus.

Gibbon, Edward (1776): *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. 3. New. York.

Goffman, Erving (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York, Harper and Row.

Goldberg, Adele E. (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago and London, University of Chicago Press.

Goldberg, Adele E. (2006): *Constructions at Work: The Nature of Generalizations in Language*. Oxford, Oxford University Press.

Grice, Herbert P. (1968): Utterer's Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning. *Foundations of Language* 4. sz. 225-242.

Grice, Herbert P. (1989): *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Harvard University Press.

Havelock, Eric A. (1986): *The Muse Learns to Write: Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. New Haven-London, Yale University Press.

Helmer, Olaf – Rescher, Nicholas (1959): On the Epistemology of the Inexact Sciences. *Management Science*, 1. sz. 25-40.

Hempel, Carl G. (1942): The Function of General Laws in History. *The Journal of Philosophy*. 2.sz. 37-51.

IRODALOM

Hempel, Carl G. (1959): The Function of General Laws in History. In: Peter Gardiner (szerk.): *Theories of History*. Illionis, Glencoe. 344-356.

Hempel, Carl G. (1963): Reasons and Covering Laws in Historical Explanation. In: Sidney Hook (szerk.): *Philosophy and History: A Symposium*. New York, New York University Press.

Iggers, Georg G. (2003): Megjegyzések F. R. Ankersmit „Historizmus. Szintézis-kísérlet” című írásához. *Aetas*, 3-4. sz. 205-209.

Jackendoff, Ray (1992): *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. Cambridge, MIT Press.

Johnson, Mark (2007): *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago – London, University of Chicago Press.

Johnson, Mark (2014): *Morality for Humans: Ethical Understanding from the Perspective of Cognitive Science*. Chicago – London, University of Chicago Press.

Kövecses Zoltán - Benczes Réka (2010): *Kognitív Nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press.

Lakoff, George (1993): The contemporary theory of metaphor. In Andrew Ortony (szerk.) *Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 202–252.

Lakoff, George (2008a): *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York, Penguin.

Lakoff, George (2008b): The neural theory of metaphor. In Raymond Gibbs (szerk.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 17-38.

Lakoff, George - Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.

Lakoff, George - Mark Johnson (1999): *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, Basic Books.

Lakoff, George – Srinivas Narayanan (2010): Toward a Computational Model of Narrative. In *Computational Models of Narrative: Papers from the AAAI Fall Symposium*. 21-28.

IRODALOM

Langacker, Ronald (1976): Semantic Representations and the linguistic relativity Hypothesis. *Foundations of Language*. 14. 307-357.

Langacker, Ronald (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, Stanford University Press.

Langacker, Ronald (2008): *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York, Oxford University Press.

Lewis, David (1983): Languages and Language. In *Philosophical Papers*. Oxford, Oxford University Press.

Lurija, Alekszandr R. (1976): *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*. London, Harvard University Press.

Mandelbaum, Maurice (1938): *The Problem of Historical Knowledge*. New York, Liveright.

Mandelbaum, Maurice (1967): *The Problem of Historical Knowledge: An Answer to Relativism*. New York, Harper Torchbooks.

Martin, Raymond (1989): *The Past within Us: An Empirical Approach to Philosophy of History*. Princeton, Princeton University Press.

IRODALOM

McAdams, Dan P. (2001): A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5*. Budapest, Kijárat Kiadó.

Menary, Richard (2008): Embodied Narratives. *Journal of Consciousness Studies*, 15. 63-84.

Minsky, Marvin (1975): A Framework for Representing Knowledge. In Patrick Winston (szerk.) *The Psychology of Computer Vision*. New York, McGraw-Hill.

Nagy Gábor Dániel (2017): *Fejezetek a vallás és társadalmi tőke kapcsolatrendszeréről*. Szeged, Belvedere Meridionale

Newton, Judith (1989): Family Fortunes: „New History” and „New Historicism”. *Radical History Review*, 43. sz. 5-22.

Ong, Walter J. (1982): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London – New York, Methuen.

Pieters, Jürgen (2003): Új historizmus: posztmodern történetírás a narratológia és a heterológia között. *Aetas*, 3-4. sz. 215-229.

Pocock, John G. A. (1975): *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, Princeton University Press.

Pocock, John G. A. (1999): *Barbarism and Religion*. II. kötet: *Narratives and Civil Government*. Cambridge, Cambridge University Press.

Popper, Karl R. (1957): *The Poverty of Historicism*. London, Routledge and Kegan Paul.

Ramachandran, Vilayanur S. (2011): *The Tell-Tale Brain: A Neuroscientist's Quest for What Makes Us Human*. New York, W. W. Norton And Company.

Rizzolatti, Giacomo – Luciano Fadiga – Leonardo Fogassi – Vittorio Gallese (1996): Premotor Cortex and the Recognition of Motor Actions. *Cognitive Brain Research*, 3, 131-141.

Rorty, Richard (1991): *Objectivism, Relativism, and Truth*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Rowlands, Mark (2010): *The New Science of Mind: From Extended Mind to Embodied Phenomenology*. Cambridge, MIT Press.

Scriven, Michael (1966): Causes, Connections and Conditions in History. In: William H. Dray (szerk.): *Philosophical Analysis and History*. New York, Harper and Row. 238-264.

Searle, John R. (1983): *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge, London, New York, Cambridge University Press.

Shank, Roger - Robert Abelson (1977): *Scripts, Plans, Goals and Under: standing*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.

Shapiro, Lawrence (2011): *Embodied Cognition*. London, Routledge.

Skinner, Quentin (1969): Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory* 8. 1. sz. 3-53.

Skinner, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge, Cambridge University Press.

Skinner, Quentin (1981): *Machiavelli*. Oxford, Oxford University Press.

Skinner, Quentin (1996): *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge, Cambridge University Press.

Szécsi Gábor (1992): Történelem és intencionalitás. *Magyar Filozófiai Szemle*. 5-6. sz. 931-959.

Szécsi Gábor (1993): A történelmi megismerés alapjai. *Aetas*. 4. sz. 5-26.

IRODALOM

Szécsi Gábor (1994): Intentionality and Meaning. In: Jeff Bernard - Katalin Neumer (szerk.): *Zeichen, Sprache, Bewußtsein*. Wien, ÖGS/ISSS. 317-331.

Szécsi Gábor (1997): Contextualism and Intentionalism. *Semiotische Berichte*. 2. sz. 213-225.

Szécsi Gábor (2007): *Kommunikáció és gondolkodás. Tanulmány a nyelvi kommunikáció és a mentális világ kapcsolatáról*. Budapest, Áron Kiadó.

Szécsi Gábor-Kékesi Balázs (2018): Narratíva, fogalom, jelentés: Kognitív nyelvészeti adalékok a cselekvés, tudat és a nyelv viszonyának elemzéséhez. *Magyar Filozófiai Szemle*. 1. sz. 75-87.

Talmy, Leonard (1983): How Languages Structure Space. In Herbert Pick - Linda Acredolo (szerk.) *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York, Plenum Press. 225-282.

Talmy, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge - London, MIT Press.

Turner, Mark (1996): *The Literary Mind*. Oxford, Oxford University Press.

IRODALOM

Ziemke, Tom - Jordan Zlatev - Roslyn M. Frank (szerk.) (2007): *Body, Language and Mind, Embodiment*. Berlin - New York, Mouton de Gruyter.

White, Hayden (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

White, Hayden (1996): A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas*. 1. sz. 98-118.

White, Hayden (1999): Postmodernism and Textual Anxieties. In. Witoszek, Nina-Bo Strath (szerk.): *The Postmodern Challenge: Perspectives East and West*. London, Brill Rodopi. 27-45.

White, Hayden (2003): *A modern esemény*. Tudomány és művészet között. Kisantal Tamás Szerk. L Harmattan – Atelier, Budapest, 2003. 265-286.

Wilson, Margaret 2002. Six views of embodied cognition. In *Psychonomic Bulletin & Review*, 4, 625-636.

Winch, Peter (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest, Akadémiai Kiadó.